

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

NŐI KÉPVISELŐK – NŐI KÉPVISELET?

Ph.D. ÉRTEKEZÉS

Barlanginé Kelemen Ida

Budapest, 2008.

BARLANGINÉ KELEMEN IDA

POLITIKATUDOMÁNYI INTÉZET

ILONSZKI GABRIELLA CSC

EGYETEMI DOCENS

© Barlanginé Kelemen Ida

**BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

NŐI KÉPVISELŐK – NŐI KÉPVISELET?

Ph.D. ÉRTEKEZÉS

Barlanginé Kelemen Ida

Budapest, 2008.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	5
JELENLÉT ÉS KÉPVISELET - ALAPVETÉSEK	5
JELENLÉT ÉS KÉPVISELET – A KUTATÁS	13
A kutatás elméleti és gyakorlati kiindulópontjai	13
A kutatás és a dolgozat szerkezete, hipotézisei	14
I. RÉSZ: DESKRIPTÍV KÉPVISELET – JELENLÉT	21
I RÉSZ 1. FEJEZET: LÉTSZÁM	21
Nők a Magyar Országgyűlésben	21
Helyünk Európában	24
I. RÉSZ 2. FEJEZET: VÁLASZTÁSI ESÉLYEK	31
Női jelöltek	32
Jelöltek és eredmények az egyéni választókerületekben és a pártlistákon	37
Esélyes jelöltek	41
A választói magatartás hatása	47
Összegezés	49
I. RÉSZ 3. FEJEZET: POLITIKAI ÉS SZOCIO-DEMOGRÁFIAI HÁTTÉR	52
Rekrutáció és kontinuitás	54
Szocio- demográfiai tulajdonságok	63
A 'hozomány'	70
I. RÉSZ 4. FEJEZET: POZÍCIÓK	74
Nők a csúcson	86
II. RÉSZ: SZUBSZTANTÍV KÉPVISELET – A PARLAMENTI TEVÉKENYSÉG ELEMEI	88
II. RÉSZ 1. FEJEZET: AKTIVITÁS A PLENÁRIS ÜLÉSEKEN	88
A nők aránya a felszólalók között	91
A felszólalók összlétszámhoz viszonyított aránya	91
Egy főre jutó felszólalások	93
Egy felszólalóra jutó felszólalások száma	93
A politikai szerep hatása	94
Női aktivitás az egyes felszólalási formákban	96
Összegezés	100
II. RÉSZ 2. FEJEZET: A KÉPVISELET TARTALMI ELEMEI: INTERPELLÁCIÓK	105
Az interpellálók	106
Az interpellációk formai jellemzői	109
Az interpellációk stilisztikai jellemzői	113
Az interpellációk tartalmi jellemzői	117
Női jelleg?	122
II. RÉSZ 3. FEJEZET: A KÉPVISELET TARTALMI ELEMEI: TEMATIKA	124
II. RÉSZ 4. FEJEZET: A KÉPVISELET TARTALMA: ESETTANULMÁNYOK	129
A magzatvédelmi törvény parlamenti vitája	130
A kvótatörvények parlamenti vitája	151
MEGÁLLAPÍTÁSOK – KÖVETKEZTETÉSEK	174
FÜGGELÉKEK	180
SZAKIRODALMI JEGYZÉKEK	188
A felhasznált irodalom jegyzéke	188
Publikációk jegyzéke	194

TÁBLÁZATOK ÉS FÜGGELÉKEK JEGYZÉKE

1. táblázat: Női képviselők száma és aránya a Magyar Országgyűlés frakcióiban az alakuló ülésen	22
2. táblázat: Nők aránya az Európai Unió tagállamainak nemzeti parlamentjeiben és az Európai Parlamentben (%)	25
3. táblázat: Nők aránya az egyes pártok képviselőjelöltjei körében 1990-2006 (%) ..	33
4. táblázat: Női képviselők száma és aránya az egyes mandátumtípust szerző képviselők között 1990-2006.....	38
5. táblázat: Nők aránya a jelöltek és a képviselők között a mandátum megszerzésének módja szerint, 1990-2006 (%).....	39
6. táblázat: Nők aránya a parlamenti pártok jelöltje között a 2006. évi parlamenti választásokon	40
7. táblázat: Női jelöltek és mandátumok a területi listákon a 2006. évi parlamenti választásokon	43
8. táblázat: Női jelöltek és mandátumok a parlamenti pártok országos listáin a 2006. évi parlamenti választásokon	45
9. táblázat: Országgyűlési képviselők megoszlása 1998-as megválasztásuk előtti politikai tapasztalataik szerint (%)	56
10. táblázat: Képviselői tapasztalat, nemek szerinti bontásban.....	57
11. táblázat: A képviselők mandátumának folytonossága – nemek szerinti bontásban	60
12. táblázat: Képviselők újraindítása az adott mandátumát követő választásokon – nemek szerinti bontásban	62
13. táblázat: Átlagéletkor a képviselő mandátumának kezdetekor.....	63
14. táblázat: Átlagéletkor a képviselő mandátumának kezdetekor, életkor-kategóriáként.....	65
15. táblázat: Országgyűlési képviselők megoszlása gyermekeik száma szerint az 1998-2002-es és a 2002-2006-os parlamenti ciklusok kezdetén (%)	67
16. táblázat: Országgyűlési képviselők megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük jellege szerint.....	68
17. táblázat: Képviselők eredeti foglalkozás szerinti megoszlása.....	70
18/a táblázat: Női képviselők részvétele az Országgyűlés állandó bizottságaiban, 1998-2002.....	81

<i>18/b táblázat: Női képviselők részvétele az Országgyűlés állandó bizottságaiban, 2002-2006.</i>	82
<i>18/c táblázat: Női képviselők részvétele az Országgyűlés állandó bizottságaiban, 2006-2008.</i>	83
<i>19. táblázat: Pozíciók, párhuzamos politikai tisztségek</i>	85
<i>20/a táblázat: Női és férfi képviselők aktivitása a plenáris ülésen (1998-2002)</i>	101
<i>20/b táblázat: Női és férfi képviselők aktivitása a plenáris ülésen (2002-2006)</i>	102
<i>21/a táblázat: Egy főre jutó felszólalások száma nemek és kormánypart – ellenzék szerinti bontásban (1998-2002)</i>	103
<i>21/b táblázat: Egy főre jutó felszólalások száma nemek és kormánypart – ellenzék szerinti bontásban (2002-2006)</i>	104
<i>22. táblázat: A vizsgált interpellációk megoszlása az interpelláló frakció- és nemi hovatartozása szerint (1998-2002-es ciklus)</i>	107
<i>23. táblázat: Közös interpellációk megoszlása az interpelláló képviselő neme szerinti megoszlásban (1998-2006)</i>	109
<i>24. táblázat: Interpellációk megoszlása policy tartalmuk 'nemi jellege' szerint</i>	119
<i>25. táblázat: Az interpellációban megnyilvánuló képviselet összefüggése az interpelláló nemével és mandátumának jellegével</i>	121
<i>26. táblázat: Plenáris felszólalások tematikus megoszlása (1998-2006)</i>	126
<i>27. táblázat: A T/2293 sz. törvényjavaslat 2000. április 12-én zajlott általános vitája során elhangzott felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása</i>	148
<i>28. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslathoz benyújtott módosító indítványok megoszlása a benyújtó(k) neme és frakció hovatartozása szerint</i>	149
<i>29. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslat 2000. május 25-én zajlott részletes vitája során elhangzott felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása</i>	149
<i>30. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslat zárószavazása adatainak nemek és frakciók szerinti megoszlása</i>	150
<i>31. táblázat: Egyes bizottsági üléseken résztvevő képviselők száma és aránya nemek szerinti bontásban (1999-2000)</i>	150
<i>32. táblázat: A T/6030. és T/6033 számú törvényjavaslatok 2007. október 16-án és 30-án zajlott általános vitája során elhangzott felszólalások és kétperces felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása</i>	167
<i>33. táblázat: A T/3066. számú törvényjavaslathoz benyújtott módosító indítványok megoszlása a benyújtó(k) neme és frakció hovatartozása szerint</i>	167

34. táblázat: A T/6033. számú törvényjavaslat 2007. november 12-én zajlott részletes vitája során elhangzott felszólalások és kétperces felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása	168
35. táblázat: A T/3060. számú törvényjavaslat zárószavazása adatainak nemek és frakciók szerinti megoszlása	168
36. táblázat: A T/3066. számú törvényjavaslat zárószavazási adatainak nemek és frakciók szerinti megoszlása.....	169
37. táblázat: Egyes bizottsági üléseken résztvevő képviselők száma és aránya nemek szerinti bontásban (2007)	169
1. függelék: Pártok által alkalmazott női kvóták Európában (2007)	180
2. függelék: Az interpellációk vizsgálatánál alkalmazott tartalomelemzési szempontok.....	183
3. függelék: A magzatvédelmi törvény esettanulmányának elkészítéséhez felhasznált dokumentumok.....	184
4. függelék: A kvótatörvény esettanulmányának elkészítéséhez felhasznált dokumentumok.....	186

BEVEZETÉS

JELENLÉT ÉS KÉPVISELET - ALAPVETÉSEK

A nők a 20. század első felében az európai országok többségében elnyerték a választás és választhatóság jogát. Az aktív és passzív választójog elnyerése nem eredményezte azonban részarányuk automatikus növekedését. A nemek szempontjából arányos képviselő kialakulása a parlamentekben a 21. század elején is megoldásra váró feladat csupán. Ennek egyik oka a politikai intézményrendszer kialakulásának történeti gyökereiben rejlik. Az újkori demokratikus berendezkedések mintájául szolgáló ókori görög és római társadalmak politikai intézményrendszerei a férfiak tevékenységi területe volt, a nőket nem tekintették és nem fogadták el közéleti szereplőnek. A középkortól kezdődően a nők társadalmi alávetettségét tovább erősítette a katolicizmus vallási eszménye, amelynek alaptétele, a zsidó-keresztény teremtéstörténet – a nő teremtése a férfi oldalbordájából – tovább mélyítette a nők alávetettségének, másodlagosságának hitét (a nők társadalmi-közéleti szerepének, valamint az arról szóló ideológia fejlődésének történetéről lásd: Licskó [2007]) A nők helyzetében bekövetkező társadalmi szintű változást a nagyipari termelés korszaka hozott. A gyári nagyipar gyors növekedése a 19. század második felében tömegessé tette a nők munkavállalását, a kor szociáldemokrata és szüfrazsett mozgalmi tevékenységének eredményeképpen az általános, titkos és egyenlő szavazati jog a 20. század első felében Európa-szerte a nők aktív és passzív választójogára is kiterjedt. A választás és a választhatóság férfiakéval azonos jogai azonban nem hozták magukkal automatikusan a választhatóság jogának realizálódását, ahogy a munkavállalás lehetősége sem eredményezte a nők férfiakéval azonos helyzetét a munka világában. Az elemzők az okokat a nők társadalmi helyzetében találták meg. Az emberi társadalom évszázados hagyományain alapuló a nők helyét a fajfenntartásban betöltött biológiai szerepéből eredeztetve a családi tűzhely mellett jelölte ki, a férfiak privilégiumaként fenntartva a közéletet.

A szemléletformálásban úttörő szerepet játszott Simone de Beauvoir (1908-1986) francia író, filozófus. A nők társadalmi helyzetét vizsgálva 'A második nem' (Le Deuxième Sexe 1949) című művében lefektette a társadalmi nem fogalmának alapjait, amelyet a legplasztikusabban ezzel a mondatával fejezett ki: „Az ember nem születik

nőnek, hanem azzá válik”. (Beauvoir [1969] p. 197.) Bebizonyítja, hogy a nemek társadalomban elfoglalt helye és szerepe nem biológiai adottságaikból, hanem a társadalmi közegből eredeztethető. Ez a gondolat lesz a későbbi sex/gender fogalmi megkülönböztetésének alapja (jelenlegi magyar fordítása sex = biológiai nem, gender = társadalmi nem). Bebizonyítja, hogy a nemek között hagyományos társadalmi munkamegosztás nem a nemek biológiai különbözőségéből fakad, hanem a férfiak által meghatározott szabályokon alapuló társadalmi szokásjog eredménye és mint ilyen, megváltoztatható. A férfi és nő hagyományos társadalmi szerepe tehát nem abszolút, hanem szubjektív, amit az is bizonyít, hogy kulturálisan meghatározott. Minden társadalomra jellemző, hogy sokféle, a fajfenntartással nem közvetlenül kapcsolatos magatartásformát inkább a nők vagy inkább a férfiak számára tart elfogadhatónak, az viszont már társadalmanként eltérő, hogy melyik magatartásformát melyik nemhez társítja. Megállapítja ugyanakkor, hogy nők társadalmi identitását meghatározó szempontok a férfiak által vannak vezérelve, amelyek hagyományosan a nők alárendelt helyzetén alapszanak. A munkavállalás lehetősége és a szavazati jog által a nők helyzetében bekövetkezett változás nem módosította alapvetően a társadalmi struktúrát: „A világ, amely mindig a férfiaké volt, még magán viseli a férfiak bélyegét” (Beauvoir [1969] p.512). A nők tényleges társadalmi egyenlőségéhez fel kell számolni a nők alávetett társadalmi helyzetét, meg kell szüntetni a nemek biológiai különbözőségén alapuló társadalmi munkamegosztást. Beauvoir elmélete nem csak saját korában nagy hatású, napjainkban is aktuális.

A nők politikai egyenlőségét garantáló nemzetközi egyezmények szempontrendszerének fejlődése is mutatja annak felismerését, hogy a politikai egyenlőség deklarálásán kívül szükség van az egyenlőség realizálódását akadályozó társadalmi körülmények átalakítására is. A politikai életben a férfiakkal egyenlő alapon való részvétel jogát a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 25. cikke¹ fogalmazza meg. Az egyezségokmány értelmében a nőknek, „...megkülönböztetések, illetőleg ésszerűtlen korlátozások nélkül joga és lehetősége van arra, hogy a) a közügyek vitelében közvetlenül vagy szabadon választott képviselők útján részt vegyen; b) szavazzon és megválaszthassák az általános és egyenlő választójog alapján, titkos szavazással tartott olyan valódi és rendszeres választásokon, amelyek biztosítják a választók akaratának szabad

¹ „Az ENSZ közgyűlése által 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya hazánkban az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel került kihirdetésre.

kifejezését; c) az egyenlőség általános feltételei alapján hazájában közhivatali tisztséget viselhessen” Az ENSZ 1979-ben született ún. CEDAW egyezménye² a nők politikai jogainak deklarálása mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a nőknek a férfiakéval egyenlő feltételek melletti részvételét országaik politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életében akadályozzák a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések. Ezért az Egyezmény a részes államok számára a nők és férfiak egyenlőségének, valamint a nőkkel szembeni mindenfajta megkülönböztetés tilalmának törvénybe iktatásán kívül azt is lehetővé teszi, hogy a részes államokban a férfiak és a nők közötti tényleges egyenlőség elérésének meggyorsítása érdekében átmeneti intézkedéseket foganatosítsanak.

A női esélyegyenlőségi politikák szempontjából fontos másik nemzetközi normarendszer az Európai Unió közösségi joganyaga, amely a nemek közötti egyenjogúság kérdését elsősorban a négy alapszabadság biztosításával kapcsolatban deklarálta. 1996-tól, „A nők és férfiak kiegyensúlyozott képviseletéről a döntéshozatali mechanizmusokban” című tanácsi ajánlástól kezdődően egyre több, a női esélyegyenlőség kérdésével foglalkozó EU ajánlás, jelentés és program fektet külön hangsúlyt arra, hogy a tagállamokban elért eredmények mellett – amelyek elsősorban a munka világában és a szociális biztonság terén születtek – a férfiak és nők esélyegyenlőségét a politikai döntéshozatalban is javítani kell (Ilonszki [2005] pp. 59-60.).

Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsának (2003) 3 számú ajánlása a nőknek a férfiakéval egyenlő jogai mellett biztosítani kívánja a nők és férfiak közötti hatalommegosztás kiegyensúlyozottságát – vagyis a de iure egyenlőségen kívül a de facto egyenlőséget is. A dokumentum a nők döntéshozó szervekben elérendő arányát 40 százalékban állapította meg. A célnak megfelelően a törvényi szabályozás mellett foganatosítandó intézkedéseket is javasol. A javasolt intézkedések között szerepel a választási rendszerben a 'cipzár-elv' alkalmazása (amely a listás választásokon a női és férfi jelöltek váltakozó szerepeltetését jelenti), a kormányzati és tisztviselői kinevezéseknél a nemek arányos képviseletének érvényesítése, a női esélyegyenlőségével foglalkozó parlamenti bizottságok létrehozása. A dokumentum az adminisztratív intézkedéseken kívül felhívja a figyelmet a társadalmi tudatformálás

² A CEDAW (Committee on the Elimination of Discrimination against Women) egyezményt hazánkban „A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről” szóló, 1982. évi 10. törvényerejű rendelettel került kihirdetésre.

szükségességére, a nemek közötti esélyegyenlőség normáinak az oktatásban történő megjelenítésének fontosságára (Kaponyi [2003]).

A nemzetközi normarendszerek elsősorban a nők (és férfiak) alapvető emberi jogából eredeztetve képviselik a nők arányos képviselésének szükségességét. Elsősorban arra helyezik a hangsúlyt, hogy minden embernek – nemi hovatartozásától függetlenül – joga a közéletben való részvétel, valamint hogy a nők hiánya a döntéshozatali pozíciókból a direkt vagy indirekt diszkrimináció jele. A Nők IV. Világkonferenciájának Cselekvési Programja – melyet 1995-ben fogalmaztak meg Pekingben – ugyanakkor leszögezi, hogy a nők és a férfiak egyenlő részvétele a döntéshozatalban megerősíti a demokráciát és elősegíti annak megfelelő működését.³

A nők politikai részvételét elsősorban emberi jogi és esélyegyenlőségi kérdésként kezelő nemzetközi dokumentumokkal ellentétben a szakirodalomban a nők parlamenti részarányának vizsgálata, illetve az azzal kapcsolatos érvrendszer kezdettől fogva kiegészült gyakorlati ('utility') szempontú argumentumokkal. Eszerint a nőknek nem csak azért kell egyenlő esélyeket biztosítani, mert erre joguk van, hanem azért is, mert ez jó és hasznos a társadalom számára. A nők parlamenti részarányának növekedésével lehetővé válik nők sajátos tapasztalatainak és szempontjainak érvényesítésére a törvényalkotásban, ami végső soron az egész társadalom hasznát szolgálja. A szakirodalomban a nők arányos parlamenti részvétele mellett felsorakoztatott érvek különböző szempontokból fogalmazódnak meg (Mateo Diaz [2005] pp.109-118, Sawyer, [2002] pp.6-7). Szimbolikus jelentőségét abban látják, hogy a nők parlamenti (illetve általában a döntéshozatal megfelelő szintjein lévő) megfelelő arányú részvétele növeli a nők társadalmi elismertségét, üzenetet hordoz a társadalom számára arról, hogy rájuk is úgy tekintsenek, mint politikai tényezőre. A női képviselők számának növekedése megváltoztatja a társadalom vélekedését a nőkről, és a nőket is önmagukról, ami növeli a nők kedvét is a politikai szerepek felvállalására. A másik érv szerint a nők sajátos kompetenciát, képességeket,

³ „...Ha elérjük, hogy a nők egyenlő módon vegyenek részt a döntések meghozatalában, akkor a társadalom összetételét pontosabban tükröző egyensúly alakul ki, ami nélkülözhetetlen a demokrácia megerősítéséhez és zökkenőmentes működésének elősegítéséhez. A politikai döntések meghozatalában az egyenjogúság olyan kiegyensúlyozó funkciót teljesít, amely nélkül az egyenlőség dimenziója nagy valószínűséggel nem épülne be szerves módon a kormányzati politikai folyamatokba. E tekintetben a nők előmenetelének általános folyamatában is kulcsfontosságú a nők egyenlő részvétele a politikai életben. A nők azonos részvételét a döntések meghozatalában nemcsak az egyszerű igazságosság és demokrácia követeli meg. Ez szükséges feltétel ahhoz, hogy figyelembe vegyék a nők érdekeit. Ha a nők nem vesznek részt aktívan a döntéshozatal minden szintjén, és a női szempontokat nem építik bele a folyamatokba, akkor lehetetlen elérni az egyenjogúság, a fejlődés és a béke céljait.” A nők IV. világkonferenciájának cselekvési programja 181. pont (Peking [1995] p.96).

szempontokat hoznak a döntéshozatali folyamatba. Eszerint a nők és férfiak különböző szocializációja, társadalmi szerepei, élettapasztalata nemük szempontjából (gender-) specifikus értékeket és prioritásokat eredményez, ami végső soron különböző politikai végeredményt jelent. Ehhez kapcsolódik az a feltételezés is, hogy a nők nagyobb arányú részvétele a döntéshozatali folyamatokban a 'női ügyek' képviselőiben is minőségi változást jelent. A harmadik érv szerint az egyes társadalmi csoportok tartós kirekesztése a döntéshozatali mechanizmusból hosszabb távon legitimációs problémát is jelenthet. Másrészt a nők belépése a politikába új szereplőket, változási potenciált, végső soron politikai megújulást jelent. A nők parlamenti részvételének gyakorlati szempontú értékelésével egyidejűleg megjelent a törekvés e különbségeknek és hatásoknak a női képviselők tevékenységének empirikus vizsgálatán alapuló kimutatására. A női képviselők vizsgálatának in-put orientált szempontja (hányan és hogyan kerülnek be a parlamentbe) kiegészült az ún. out-put orientált szemponttal, amely a tényleges politikai hatást méri (számos tanulmány mellett ld. különösen Dodson [2006], Mateo Diaz [2005], Thomas [1994]).

A demokratikus társadalmakban a csoportérdekek érvényesítésének két szintje van: a csoport tagjainak jelenléte a döntéshozatal színtereinél és a tagok érdekeinek figyelembe vétele a döntések meghozatalakor. Ennek megfelelően a nők parlamenti részvételét is a jelenlét és a képviselő dichotómiájában vizsgálhatjuk. A két szempont összefüggése több kérdésfeltevésben is megfogalmazódik. Szükséges-e a nők fizikai jelenléte ahhoz, hogy érdekeik a döntéshozatal során beszámításra kerüljenek? Összefüggésben van-e döntéshozó testületekben betöltött létszamarányuk a sajátos érdekeik képviselői eredményességével? A politikai részvételről szóló szakirodalom szerint a társadalmi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a női érdekeket a nők hatékonyabban érvényesítik. Ezt Anne Phillips a 'jelenlét politikájának' nevezi, rámutatva, hogy a „női érdekeket a politikai vitákban és a döntéshozatali folyamatokban nyilvánosan hangsúlyozni kell” (Phillips [1995] p.65). Megkérdőjelezi azt a felfogást, amely elválasztja egymástól a képviselő személyt és az általa képviselt témát, ügyet. A nők jelenléte, megfelelő képviselői aránya nélkül nem elképzelhető a női érdek megfelelő képviselője (deskriptív vs. szubsztanciális képviselő): "Elképzelhető, hogy a férfiak megfelelően kiállnak a nőkért, amikor bizonyos politikai döntések, programok és eszmék képviselője van napirenden. De hogyan képviselhetik a férfiak a nőket, amikor *per se* a nők képviselője van napirenden?" (Phillips [1995] p.6.)

A létszám és a képviselet összefüggését legmarkánsabban a 'kritikus tömeg' fogalma jeleníti meg, amely Drude Dahlerup nevéhez köthető (Dahlerup [1988]). A kritikus tömeg fogalmat (mint a képviselt kisebbség érdekében teendő gyökeres változások feltételét) és annak 30% körüli mértékét valójában már Dahlerup tanulmánya megírása idején a köznyelv evidenciaként kezelte, még mielőtt a politikaelmélet ezt a kérdést tüzetesen elemezte volna. Az elnevezés maga a nukleáris fizikából származik, és azt a mennyiséget jelöli, amely láncreakciót elindítva, visszafordíthatatlan változásokat idéz elő. A szerző a skandináv országok példáján, főként interjúk és kérdőíves felmérések eredményei alapján igazolja feltevését, amely szerint a kisebbség mértéke döntő fontosságú. Elméletének kiindulópontja, hogy az egyes szervezetekben lévő nők problémái nem női létükből, hanem kisebbségi pozíciójukból fakadnak. Az adott szervezeten belüli kisebbségi helyzetből adódó problémák pedig szervesen összefüggenek a társadalom egészében elfoglalt kisebbségi státusszal. Mi változik, ha több nő kerül a politikába? Változnak a női politikusokat érintő reakciók, csökken a nők közéleti szerepvállalásával kapcsolatos ellenállás. Változik a női politikusok teljesítménye és hatékonysága. Változások történnek a politikai kultúrában (stílusban) és a politikai diskurzusban (tematikában). Mindez összességében a nők társadalmi helyzetét is jótékonyan befolyásolja. A 'kritikus tömeg' fogalmával operáló szerzők többsége úgy idézi Dahlerup írását (akár megerősítő hivatkozással használja, akár kritikával illeti), mintha egyedül a mennyiségi változásra helyezné a hangsúlyt. Valójában többször hangsúlyozza, hogy egyrészt a 'kritikus tömeg' elérése nem jelent automatikus változásokat, másrészt hogy a változásokat nem lehet egyetlen konkrét mennyiségi mutatóhoz kötni. Tanulmányában a 30% nem a szükséges, hanem sokkal inkább az elégséges feltétel megfogalmazását jelenti. A hangsúlyt nem a korlátozásra ('legalább 30%-nak lennie kell'), hanem a lehetőségekre helyezi ('30% is elég'). Ilyen értelemben nem cáfolja a 30% alatti kisebbségek érdekérvényesítésének lehetőségét, hanem azt hangsúlyozza, hogy az arányos képviseletnél (50%) lényegesen kevesebb is elég ahhoz, hogy egy kisebbség nyomot hagyjon a politikában. Ezt a jelenséget a 'kritikus tett' (critical act) néven fogalmazza meg. A 'kritikus tett' olyan cselekmény, amely révén valóban női érdekek érvényesülnek a gyakorlati politikában: kifejezetten női témájú törvényjavaslatok kerülnek elfogadásra, vagy a törvények elfogadása során beszámításra kerülnek a női érdekek. A 'kritikus tömeg' elméletét bírálva Sarah Childs a deskriptív helyett a szubsztantív képviselet fontosságát hangsúlyozza. Álláspontja szerint egyrészt a

létszám növekedése nem jelenti automatikusan a politika feminizálódását, másrészt a 'kritikus tömeget' sem tartja elengedhetetlenül szükségesnek a női témák képviseléséhez és sikerre viteléhez. Ennek megfelelően álláspontja szerint a kutatások középpontjába a fordulathoz szükséges létszámváltozások helyett azokat az aktivitásokat, kapcsolatokat és dinamikákat kell helyezni, amik révén megvalósul a nők szubsztantív képviselése (Childs – Withey [2006]).

Kanter, Rosabeth Moss tanulmánya viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy egy adott szervezetben a kisebbségi lét önmagában is oka a hátrányos megkülönböztetésnek. 1977-es etnográfiai tanulmányában (Men and Women of the Corporation) a kisebbségben lévő nők helyét, szerepét és viselkedését mutatja be. Bár vizsgálatait egy amerikai nagyvállalatnál végezte, szempontjai és megállapításai a nők bármely férfifélszámú szervezetekben elfoglalt helyére és szerepére vonatkoztathatók. Álláspontja szerint a nők adott szervezetben való háttérbe szorulásának oka a nemi szerepen kívül a nőknek az adott szervezetben való, mindössze szimbolikus aránya. Azokban a szervezetekben, ahol a kisebbség aránya nem haladja meg a 20 százalékot a domináns csoport uralja a szervezeti kultúrát. A kisebbségek ilyen részarány mellett csak mintegy szimbólumként, jelképként ('token') jelennek meg, reális hatásuk a szervezeti kultúrára nincsen (Kanter [1993] pp. 208-209.). A 'tokenizmus' (vagyis a kisebbségek alacsony képviselési arányának) következménye a kisebbség számára a fokozott láthatóság ('visibility') – minél kevesebben vannak, annál nagyobb a rájuk irányuló figyelem, inkább társadalmi csoportjuk képviselőiként, mint individuumokként jelennek meg. Fellépésükkel nemcsak önmagukat, hanem csoportjukat is képviselik, emiatt folyamatosan kettős mércének kell megfelelniük: egyrészt nőként hogyan töltik be az adott szerepet, másrészt az adott szerepkör betöltőjeként hogyan felelnek meg a nőkkel szembeni elvárásoknak. „A tokeneknek nem kell keményen dolgoznia azért, hogy észrevegyék, de keményen meg kell dolgoznia azért, hogy észrevegyék az eredményeiket (Kanter [1993] p. 216.). A tokenizmus másik következménye a kontraszt – a kisebbségek különbözőségének polarizációja és felnagyítása. A domináns csoport a tokenekkel szemben a saját kultúráját hangsúlyozza, kizárva ezzel a kisebbséget. A tokenek számára alacsony létszámuk miatt viszont nehezebb az együttműködés, a csoportalkotás. A harmadik jellemző az asszimiláció, amely a tokenek sztereotipizálásával is együtt jár. A kisebbséghez tartozóknak elsősorban az általánosított, a vizionált társadalmi típus jellemzőit tulajdonítják. Ezek az

általánosítások gyakran karikatúraszerűek, amelyek a hétköznapi nemi szerepekre épülnek: anya, csábító, kis csinos kedvenc (*pet*). Mivel a tokenek kevesen vannak, nincs esélyük ennek a képnek a megváltoztatására. Sem a sztereotipizált nőkép megváltoztatására, sem arra, hogy személyükben ne a vélt 'típust' hanem a személyiséget lássák. A kisebbségi helyzet több lehetséges magatartásformát eredményez: a token vagy 'felveszi a kesztyűt' igyekszik megfelelni az elvárásoknak, vagy élvezi a figyelmet, az 'egyetlen nő' szerepet, vagy igyekszik láthatatlanná válni, átvenni a domináns közeg jellemzőit. Egyik lehetséges magatartásforma sem teszi azonban lehetővé, hogy a 'tokenek' hatással legyenek a domináns kultúrára.

JELENLÉT ÉS KÉPVISELET – A KUTATÁS

A kutatás elméleti és gyakorlati kiindulópontjai

Kutatásom témája a női és férfi képviselők parlamenti tevékenységének összehasonlító elemzése. A vizsgálódás fő irányait – a külföldi szakirodalom fentebb ismertetett alapvetései alapján – a deskriptív (leíró) és a szubsztantív (tartalmi) képviselet szempontrendszer alapján fogalmaztam meg. Ahogy láthattuk, a jelenlét és a képviselet kérdésében nincs egységes álláspont a szakirodalomban. Anne Phillips elengedhetetlennek tartja a nők fizikai jelenlétét, Drude Dahlerup egy bizonyos arányát a női ügyek képviseletéhez, Sarah Childs szerint pedig nem a létszám számít. Mivel a Magyar Országgyűlésben a nők aránya tartósan alacsony (10% körüli) a 'kritikus tömeggel' kapcsolatos tézist nem tudjuk ellenőrizni. A deskriptív képviselet (a továbbiakban jelenlét) szempontjából vizsgálni tudjuk viszont, hogy hányan vannak, és kik azok, akik a parlamentben szimbolikusan (vagyis nőként) a női nemet képviselik, valamint hogy mi az oka a tapasztalható tartósan alacsony arálynak. A szubsztantív képviselet szempontjából az a kérdés, hogy a képviselő társadalmi meghatározottsága – választott szempontunk szerint neme) miként befolyásolja politikai döntéseit. Ennek megfelelően azt fogjuk vizsgálni, hogy a képviselői tevékenység során milyen formában és tettekben realizálódik a női ügyek képviselete, milyen változást hoznak a nők a parlamenti munka stílusa és tematikája szempontjából. A szimbolikus (jelenlét) és a tartalmi képviselet szempontrendszer a kvantitatív és a kvalitatív kutatási módszerek ötvözését feltételezi.

Mivel a női sajátosságok csak a férfi jelleghez (vagy a nemektől független átlaghoz) képest definiálhatók, folyamatosan szükségessé válik a női és férfi képviselők adatainak összehasonlítása. Bár választott témám kifejtése érdekében elsősorban a különböző nemű képviselők csoportjának jellegzetességeire helyezem a hangsúlyt, és azokat hasonlítom össze, az összegyűjtött adatok az összes képviselőről és az egész parlament tevékenységéről is értékes információt jelentenek, így nem csak a gender- hanem a parlamentkutatás szempontjából is jelentőséggel bírnak.

Dolgozatom alapját a 2001-2003 között, egy szlovén-magyar együttműködés keretében végzett kutatás képezi, amelynek célja és eredménye a nők parlamenti politikában elfoglalt helyének és szerepének komplex, összehasonlító elemzése volt. A Magyar Országgyűlésben tevékenykedő nőkről azt megelőzően, és azóta sem készült

hasonló, átfogó igényű kutatás. Csak a választási eredmények, illetve a parlamenti választások jelöltjei körében betöltött arányukról és helyeikről jelentek meg elemzések. Így a kutatás eredményeit összefoglaló, magyar helyzetet bemutató, illetve azt Szlovéniával való összehasonlító publikációk (Ilonszki et al [2003], Antić – Ilonszki [2003]) egyediek a szakirodalomban. A program során kutatóasszisztensként végzett tevékenységem eredményei, a kutatást vezető Dr. Ilonszki Gabriella szakmai és módszertani iránymutatása és támogatása, valamint a nemzetközi együttműködés során szerzett tapasztalatok alapvetően meghatározzák a saját kutatásom és e dolgozat eredményeit; ezért az abban való részvételért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet. A program során végzett vizsgálódásaim eredményei önállóan (B. Kelemen Ida [2003a]), és a hazai kutatási eredményeket összefoglaló kötet önálló fejezeteiként is megjelentek. A kötetnek azon fejezeteit, amelyek saját elemzéseim alapján kerültek publikálásra, a jelenlegi dolgozatomban szövegszerűen is felhasználom.

A közös kutatás során végzett vizsgálódásaink az 1998-2002-es parlamenti ciklusra terjedtek ki. A kutatás és az elemzés elkészítése során számos esetben figyelembe kellett venni, hogy az empirikus tapasztalatok egy konkrét politikai közegre, adott parlamenti többséggel jellemzett parlamenti ciklusra vonatkoznak. A jelen tanulmány keretében a kutatás egyes elemeinek megismétlésével lehetővé válik a korábbi eredmények ellenőrzése a soron következő (2002-2006-os) parlamenti periódus alapján. A 2002-es ciklusváltás során nem változott számottevően a nők aránya, történt viszont változás a képviselők személyében, valamint a parlamenti élet logikája szempontjából a legfontosabb területen, a parlamenti erőviszonyokban. Míg 1998-2002-es periódusban a konzervatív pártok, addig a 2002-2006-os ciklusban a szocialista-liberális koalíció adta a parlamenti többséget. Így a két ciklus adatainak összevetésével jelentősen csökken a képviseletet befolyásoló, a képviselő nemén kívüli körülmények hatása a kutatás eredményére. Így a vizsgálat megismétlése lehetőséget ad az akkori következtetések megerősítésére vagy finomítására.

A kutatás és a dolgozat szerkezete, hipotézisei

A kutatás kiindulópontját a deskriptív képviselet szempontjai diktálták. Ennek megfelelően a dolgozat első részében a nők parlamenti részarányát fogjuk áttekinteni, pártonkénti bontásban, nemzetközi összehasonlításban. A nők tartósan alacsony parlamenti részarányának okait kutatva a továbbiakban a választási rendszer hatását

vizsgálva több tényezőt is vizsgálni fogunk: a pártok jelöltállítási politikáját, a választási rendszer és a választói magatartás hatását egyaránt. A Magyarországon alkalmazott vegyes választási rendszer különösen alkalmas annak vizsgálatára és kimutatására, hogy a fenti szempontok – amelyek az egyes mandátumszerzési formákban különböző szinten érvényesülnek – milyen mértékben befolyásolják a nők választási eredményességét. A pártok nőpolitikája (illetve annak hiánya), a női jelöltek sikertelensége, vagy a választópolgárok negatív ítélete a női jelöltekről. A mind teljesebb kép érdekében az 1990 óta napjainkig lezajlott valamennyi parlamenti választás adatait számításba vesszük, feldolgozva a KSH adatait és elemzéseit, illetve az Országos Választási Iroda nyomtatott és elektronikus jelöltlistáit. A választási jelöltállítási folyamatában egyértelmű a pártok felelőssége, így a nők jelöltek közötti aránya egyértelmű jelzés arra, hogy a pártok milyen szerepet szánnak nekik a parlamenti politikában. A választási folyamatok és végeredmények ismeretében feltételezhető, hogy a nők alacsony parlamenti részarányának oka mindenekelőtt a pártok jelöltállítási politikájában keresendő – de a tüzetes vizsgálat során érdekes részletekre derül majd fény. A választási rendszer és a pártpolitika együtthatását a szakirodalom az 'esélyes jelölt' fogalmával jelöli, és különböző megközelítésekkel próbálja megragadni. A kutatás keretében én is kísérletet tettem egy önálló értelmezés megfogalmazására és tesztelésére a 2006-os választások alapján, ennek az eredményeit és tanulságait is tartalmazza a fejezet.

A létszámon kívül a deskriptív képviselő fontos szempontja, hogy kik azok, akik személyükkel, jelenlétükkel pártjukon kívül nemüket is képviselik a parlament padsorai között. A megválasztott képviselők szociológiai és politikai jellemzői sokat elárulhatnak nem csak az egyénről és annak felkészültségéről, hanem arról is, hogy kik és milyen kondíciókkal kerülhetnek a parlamenti képviselők közé. A vizsgálat alapját a dr. Ilonszki Gabriella által vezetett kutatási program keretében összeállított „Képviselői Adatbázis 1990-2006.” képezi, amely tartalmazza az 1990 óta mandátumot szerzett valamennyi képviselő legfontosabb adatait. Vizsgálni fogjuk a képviselők legmagasabb iskolai végzettségét és annak jellegét. Feltételezem, hogy a képviselők felkészültsége (amire végzettségükből és politikai előéletükből következtethetünk) befolyásolja a képviselő iránt (a törvényalkotási tevékenység tematikáját) és hatékonyságát, eredményességét is. Az életkor, a családi állapot és a gyermekek számának vizsgálatával arra keressük a választ, hogy a nők családban betöltött helye és szerepe mennyire befolyásolja politikai karrieresélyeiket és

parlamentari munkájukat. Feltételezem, hogy ezen a területen a nemek között számottevő különbségeket fogunk tapasztalni.

A jelenlét súlyát és a képviselői lehetőséget egyaránt erősen befolyásolják a parlament különböző testületeiben betöltött funkciók. Mivel ezek szimbolikus jelentősége is számottevő, a konkrét politikai hasznon kívül a nők, mint politikai szereplők elfogadottsága szempontjából is kiemelkedő fontossággal bírnak. Vizsgálni fogjuk a parlament, mint intézmény vezető funkcióiban (elnök, alelnökök, jegyzők) és a pártcsoporthoz élén (frakcióvezető) betöltött szerepeket, valamint a parlamenti munka különösen fontos területén, a bizottságokban. A nők alacsony parlamenti aránya alapján nem várható, hogy a vezető pozíciókban kitüntetett szerepet kapnának – ahogy látni fogjuk, a vizsgálat eredményei tartogatnak meglepetéseket. A nők különböző feladatkörű bizottságokban betöltött helyei és funkciói a képviselői tematikus irányára vonatkozó előjeleket is hordoznak, ezért annak vizsgálata a képviselői kérdése szempontjából kiemelkedő jelentőségű.

A szubsztantív (tartalmi) képviselői alapvető feltétele a képviselők beilleszkedése, a parlament, illetve tágabb értelemben a politikai élet játékszabályaihoz való alkalmazkodás. Enélkül nincs reális esély bármely önálló szempont, prioritás érvényesítésére. A női képviselők beilleszkedéséről és elfogadottságáról a parlamenti funkciók már árulkodtak, de azok elsősorban személyes eredményekre utalnak. Ezért elengedhetetlen olyan vizsgálati szempontot választani, amely az összes női képviselőnek a parlamenti életbe való beilleszkedésére vonatkozó adatokkal szolgál. A képviselők (nem csak a nők) tevékenységének egyik fontos, és leginkább látható része a plenáris üléseken tapasztalható aktivitás. A vizsgálat szempontjából a képviselői tevékenység számos egyéb eleme (indítványok benyújtása, bizottsági tevékenység) közül azért erre esett választás, mert képet ad számunkra a teljes tevékenységi vertikumról: a napirend előtti felszólalások a frakcióban betöltött szerepről, a bizottság nevében elhangzott beszédek az ezekben a testületekben folytatott munkáról és ott elért tekintélyről, a törvényjavaslatok vitájában elhangzott és az ellenőrzéssel kapcsolatos felszólalások pedig az egyén szakmai-politikai szakértelméről és ambícióiról. A felszólalások vizsgálatával tehát nem csak egy matematikailag értelmezhető aktivitási mutatót kaphatunk, hanem következtethetünk a képviselői tevékenység irányultságáról, valamint a parlamenti munka során a politikai (frakció-) és szakmai csoportokban (bizottság) elért elismertségről is. A plenáris ülések televíziós közvetítése és a médiában való kiemelt tudósítása miatt ez a képviselők

leginkább látható tevékenységi formája. Mivel nagy nyilvánossága miatt ez ad a választópolgárok számára leginkább képet az egyes politikai szereplők – a mi szempontunk szerint a női képviselők – parlamenti munkájáról, így szimbolikus jelentősége is számottevő. A női képviselők alacsony létszámaránya miatt azt feltételezhetjük, hogy kevésbé öntudatosan és biztonságosan mozognak a férfiak uralta politikai közegben, és a plenáris ülések nagy nyilvánossága is (amit a média-közvetítések is fokoznak) elbizonytalaníthatja őket. Ezért a plenáris ülésen várhatóan inkább csak egyes, a parlamenti életben nagyobb tapasztalattal rendelkező női képviselőktől várható kiemelkedő aktivitás.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, milyen hatással vannak a nők a politikai folyamatra és eredményekre ('szubsztantív képviselet'). Nem könnyű megfogalmazni a hipotézist ebben a tekintetben. Egyrészt a külföldi szakirodalom megállapításai is gyakran ellentétes megállapításra jutnak ezekben a kérdésekben, másrészt Dahlerup nyomán feltételezhetjük, hogy a különbségek megnyilvánulásához és a tényleges politikai hatás eléréséhez a nők száma a Magyar Országgyűlésben csekély. Az elemzett ciklusok idején tapasztalható, pártok közötti politikai szembenállás, a pártok felől az egyéni képviselők felé érkező elvárások növekedése (frakciófegyelem erősödése és elvárása) a nők tartósan jelképes ('token-') szintű képviseleti arányával egyidejűleg inkább a parlamenti viszonyokhoz való alkalmazkodás, mint azok megváltoztatásának irányába kényszerítik a női képviselőket (illetve természetesen bármely parlamenti kisebbséget). Feltehetően ugyanezek a körülmények befolyásolják a sajátosan női stílus és az együttműködési készség realizálási lehetőségeit. Ezért alapvetően arra számíthatunk, hogy a parlamenti szereplők magatartásában nemtől függetlenül a pártszempontok dominálnak. A kutatási irány mindenesetre adott: vizsgálandó, hogy a nők képviselnek-e sajátos stílust, a férfiakétól különböző prioritásokat törvényalkotó munkájukban, illetve tapasztalható-e a részükről nagyobb együttműködési hajlam a törvényalkotás folyamatában általában, illetve speciálisan női témákban.

A politizálási stílus különbségeit az interpellációk tartalomelemzése alapján fogjuk vizsgálni. Az interpellációkra elsősorban azoknak a parlamenti ellenőrzésben betöltött jelentős szerepe miatt esett a választás. Másrészt azért, mivel az interpelláció a napirendi pontokkal kapcsolatos felszólalásokhoz képest tematikailag kevésbé kötött, így a képviselők számára több lehetőséget biztosít egyéni stílusuk érvényesítésére, a kutató számára pedig annak kimutatására. Ezen kívül, mivel az interpelláló képviselő nyilatkozik, illetve elutasítása esetén a plenáris ülés szavaz a miniszteri válasz

elfogadásáról, így a szavazások során tanúsított képviselői magatartás is az elemzés tárgyát képezheti. A nemek közötti különbség kimutatásához szükséges a férfiak által benyújtott interpellációk áttekintése is. Hogy az interpellációk közötti, a benyújtó képviselők neme közötti különbségen kívüli eltéréseket a lehetőség szerint minimálisra csökkentjük, a vizsgálathoz a férfi képviselők köréből kontrollcsoportot alakítottunk ki. Az interpellációk tartalomelemzésének szempontjai az interakciók, az interpellációk tartalmi jellemzői és politikai beágyazottsága, valamint a stilisztikai jellemzők. Az interakciók keretében vizsgáljuk a benyújtás, előterjesztés és a miniszteri válaszról történő plenáris szavazás során tanúsított, az azonos és a különböző nemek, valamint frakciótagok közötti együttműködésre való készséget, a női képviselők esetén különös tekintettel a női jellegű témákra. A tartalmi jellemzők és politikai beágyazottság kérdésében az interpellációk policy területét, valamint az előterjesztő képviselő mandátuma, illetve bizottsági tagságára vonatkozó képviseleti tartalmának összefüggéseit fogjuk keresni. A stilisztikai jellemzők körében az interpellációk időtartamát, a dominánsan alkalmazott nyelvtani személyt, az idegen szavak, a szónoki eszközök használatát, a felszólalások hangnemét és stílusát elemezzük. A szempontok sokszínűségéből látható, hogy az interpellációk tartalomelemzésével nem csak a politikai stílus, a hangnem esetleges különbségeiről, hanem az együttműködési készségről és a politikai aktivitás tematikus irányultságáról is képet kaphatunk.

A szakirodalom megkülönbözteti a 'női témát' (issue) – amely a nőket biológiai vagy szociális szempontból érintő ügyeket jelenti (mellrák, termékenység, illetve nemi egyenjogúság, gyermeki jogok, stb.) a női szemponttól (perspective), amely sajátos nézőpontok és érdekek megjelenítését jelenti az összes politikai témában/ügyben (Lovenduski [2002] p.745). Ez a megkülönböztetés két kutatási irány jelöl. Egyrészt annak vizsgálatát, hogy a nőinek tekinthető témákban hogyan lépnek fel a nők, másrészt, hogy konkrét törvényjavaslatok tárgyalása során hogyan jelenítik meg a sajátosan női szempontokat. A női témák képviseletét a plenáris ülésen elhangzott felszólalások tematikájának elemzésével fogjuk vizsgálni, kiegészítve és összevetve az interpellációk tematikus megoszlásáról a tartalomelemzés során szerzett eredményeket a következő (2002-2006-os) parlamenti ciklus interpellációinak, valamint a törvényjavaslatok plenáris vitája során elhangzott felszólalások tematikus megoszlásával. Feltételezésem szerint a nők parlamentben képviselt politikai

prioritásai különbözőek a férfiakétól, és hogy az általuk képviselt témák dominánsan a nőket érintő területeket képviselik.

A törvényalkotás során a női szempontok érvényesülésének nyomait konkrét esettanulmányok alapján keressük. Mivel eleve szkeptikusak lehetünk a női szempontok érvényesülését illetően, olyan törvényjavaslatokra esett a választás, amely témájuknál fogva hangsúlyosan érintik a nőket. E szempont alapján először az 1998-2002-es ciklus törvényalkotási programjában szereplő, T/2293. számú, a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat parlamenti vitájának valamennyi fázisában fogjuk megvizsgálni a női képviselők tevékenységét. A következő esettanulmány a 2006-2010-es parlamenti ciklusban, Sándor Klára és Magyar Bálint, az SZDSZ frakció képviselői által benyújtott T/3060 számú „A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról”, valamint a T/3066 számú, az „Egyes törvények módosításáról a nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése érdekében” című törvényjavaslatok, az ún. ’kvótatörvények’ parlamenti vitája. A vizsgálat módszere: a bizottsági és a plenáris vitában elhangzott felszólalások tartalomelemzése, a benyújtott módosító indítványok, valamint a szavazói viselkedés elemzése.

A nők képviselete kérdésében a kutatási hipotézis megfogalmazásakor nem hagyható figyelmen kívül az alacsony létszám. A deskriptív képviselet szempontjából a kis létszámban lévő nők egyrészt szűkebb társadalmi reprezentációt biztosíthatnak, másrészt egyes jellemzőik (életkor, családi állapot, végzettség iránya) szempontjából várhatóan a nők politikussá válásával kapcsolatos nehézségek lenyomata is megjelenik. A szubsztantív képviselet szempontjából az alacsony létszám nem teszi lehetővé a nők egyedi szempontjainak illetve stílusának érvényesülését. A tartósan ’token’-szintű jelenlét a kisebbség képviselőit sokkal inkább a többségi kultúrához való alkalmazkodásra készíti, mintsem a saját szempontok érvényesítésére, illetve a ’játékszabályok’ megváltoztatására. A nők alacsony parlamenti arányából kiindulva a számos vizsgálati szempontot összesítve a következő hipotéziseket lehet megfogalmazni: A nők alacsony parlamenti részarányának oka mindenekelőtt a pártok jelöltállítási gyakorlatában keresendő.

1. A női képviselők szocio-demográfiai tulajdonságai különböznek a férfiakétól, különösen az iskolai végzettség iránya, az eredeti foglalkozás, az életkor és a családi háttér tekintetében.

2. A parlamenti pozíciók és a parlamenti aktivitás tekintetében egyaránt a nők alacsony reprezentációja várható.
3. A szubsztantív képviselet szempontjából kevés jelét tudjuk kimutatni a nők politikai hatásának.

I. RÉSZ

DESKRIPTÍV KÉPVISELET – JELENLÉT

A kutatás kiindulópontjaként a deskriptív képviselő szemponrendszer alapján vizsgálódunk, és azokat a (elsősorban mennyiségi mutatókat) tekintjük át, amelyek a parlamentben a női jelenlétet jellemzik. Először elemezzük a nők parlamenti részarányának ciklusonkénti alakulását, majd ennek okait kutatva a választási rendszer elemeit: a pártok jelöltállítási politikáját, a választási rendszer és a választói magatartás hatását egyaránt. A megválasztott képviselők szociológiai és politikai adottságait vizsgálva arra keressük a választ, hogy kik azok, akik személyükkel, jelenlétükkel pártjukon kívül nemüket is képviselik a parlament padsorai között. A jelenlét súlyát és a képviselő lehetőségét egyaránt erősen befolyásolják a parlament különböző testületeiben betöltött funkciók, és emellett szimbolikus jelentőségük is számottevő. Ezért ezek áttekintése elengedhetetlen a nők parlamenti jelenlétéről alkotott teljes képhez.

I RÉSZ 1. FEJEZET

LÉTSZÁM

Nők a Magyar Országgyűlésben

A külföldi szakirodalom megállapításai szerint a demokratikusan megválasztott és többségi elven működő szervezetekben – mint a parlamentek – a nők relatív számának kérdése különös fontosságú. A rendszerváltás óta Magyar Országgyűlésben a nők aránya tartósan alacsony szinten van. A parlamenti mandátumokból való 10 % körüli részesedésük nem csak a térség és Európa államaitól marad el, hanem az esélyegyenlőség diktálta követelményektől és nemzetközi normáktól is.

Mivel az egyes parlamenti periódusok során a képviselői névsor – és ezen belül a nemek aránya is változik, az egyes ciklusok alakuló ülésein tapasztalható nemi arány tekinthető reális összehasonlítási alapnak *(1. táblázat)*.

1. táblázat: Női képviselők száma és aránya a Magyar Országgyűlés frakcióiban az alakuló ülésen*

Frakció	1990.05.02.		1994.06.28.		1998.06.18.		2002.05.15.		2006.05.16.	
	létsz.	%	létsz.	%	létsz.	%	létsz.	%	létsz.	%
Fidesz	2	9,1	1	5,0	10	6,8	9	5,5	11	7,8
FKGP	3	6,8	2	7,7	3	6,3	-	-	-	-
KDNP	1	4,8	1	4,5	-	-	-	-	2	8,7
MDF	8	4,8	6	15,8	1	5,6	1	4,2	1	9,1
MIÉP	-	-	-	-	1	7,1	-	-	-	-
MSZP	5	15,2	22	10,5	14	10,4	23	12,9	25	13,2
SZDSZ	8	8,5	11	15,9	3	12,5	2	10,0	2	10,0
Független	1	14,3	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	28	7,3	43	11,1	32	8,3	35	9,1	41	10,6

* Forrás: KSH [2003] p.130., illetve a Magyar Országgyűlés internetes adatbázisai (www.parlament.hu) alapján saját számítások

Mivel a további részletes vizsgálatok főként az 1998-2002-es és a 2002-2006-os parlamenti ciklusra vonatkoznak, így ezeknek az adatait érdemes tovább pontosítani. 1998 szeptemberében (Kiszely Katalin FKGP-s képviselő bekerülésével) a nők létszáma 33-ra, arányuk 8,5 %-ra nőtt, ami a ciklus átlagaként a további számítások alapjául szolgál. Ebben a periódusban csak frakcióközi mozgások tekintetében történtek változások, a női létszám a ciklus végéig állandó maradt. A 2002-2006-os időszakban éppen ellenkezőleg: a nők nem vettek részt a frakciók közötti mozgásokban, létszámuk viszont ingadozó. Összesen öten mondtak le mandátumukról, közülük hárman (Gurmai Zita, Herczog Edit, Kósáné Kovács Magda – az MSZP képviselői) Európai Parlamenti képviselővé történő megválasztásuk miatt, 2004-ben. Az így megüresedő képviselői helyek (valamennyi listás mandátum) betöltésekor a pártok láthatóan nem törekedtek a nemek arányának megőrzésére, az ötből csak két esetben került nő a megüresedő helyre. Mindkét eset az MSZP frakcióhoz köthető, de ugyanez a képviselőcsoport két másik alkalommal, illetve a Fidesz egy ízben férfinak adta a mandátumot. Három esetben viszont a férfi képviselő által üresen hagyott helyre került be nő. Ezek a változások a ciklus során különböző időben következtek be, így az alakuló ülésen tapasztalt 9,1 %-os női mandátumarány a teljes periódus átlagának tekinthető.

A Magyar Országgyűlés képviselői körében a nők aránya 1990 óta – egy, 1994-ben tapasztalható kiugrás mellett – fokozatosan emelkedik. A növekmény tempója nagyon lassú, aminek következtében a sorban ötödik választások alkalmával (2006-ban) sem éri el az addigi legmagasabb, 1994-es szintet. Bár a pártoknak a választások során követett jelöltállítási stratégiáját részletesen át fogjuk tekinteni, a női mandátumok szempontjából érdemes megnéznünk az egyes képviselőcsoportok jellemzőit. A Fidesz frakciójában a női arány ingadozó (ami nagy valószínűséggel összefügg a frakciólétszám hullámzásával is), legmagasabb 1990-ben – a párt ekkor még liberális értékeket követett. 1998 óta – amióta a párt stabilan magas mandátumszámmal bír – női képviselők aránya elmarad a parlamenti átlagtól – 2002-ben jelentősen. A KDNP frakcióban általában egy, illetve 2006-ban két mandátum jutott női képviselőnek. Nem csak számuk, arányuk is csekély – 2006 kivételével a legalacsonyabb a parlamenti pártcsoportok között. Az MDF 1990-ben sereghajtó volt, 1994-ben viszont az élmezőnyben szerepelt a női képviselők arányát tekintve. A frakciólétszám erőteljesen lecsökkenése (1998) óta az egyetlen női képviselő változó arányt képvisel. Az MSZP frakcióban a nők aránya mindig meghaladja a parlamenti átlagot, de feltűnik, hogy ez az arány akkor a legmagasabb, amikor a párt választási esélyei a legalacsonyabbak voltak – 1990-ben. Bár 1994 óta a frakcióban stabil, illetve enyhén növekvő arányban vannak nők, ez az arány meg sem közelíti a párt által megfogalmazott kvótának megfelelő 20 %-ot. Az SZDSZ frakció rendszerint élen jár a női arány tekintetében, de ez a frakció lecsökkent létszáma miatt az utolsó három választások során mindössze 3 illetve 2 női képviselőt jelent.

A frakciók adatait egymással összevetve megállapíthatjuk, hogy a nők aránya szabályszerűen a konzervatív pártok képviselőcsoportjaiban a legalacsonyabb. Azt a jelenséget, hogy a konzervatív pártok kevésbé vonják be a nőket a parlamenti helyekért folyó küzdelembe, a külföldi tapasztalatok alapján a hazai szakirodalom is evidenciának tekinti. „Nálunk is kifejezésre jut az a nemzetközi tendencia, miszerint a konzervatív, a jobboldali pártok korlátozottabb lehetőségeket teremtenek a nők számára a politikai döntéshozatali folyamatokban, mint a baloldali értékeket követők” (Koncz [2002b] p.30.). A konzervatív ideológia alapvetően a családban jelöli ki a nők helyét. A konzervatív pártok ennek megfelelően egyrészt nem tekintik céljuknak a nők közéleti szerepének javítását, másrészt e körülmények között a női politikusok kiemelkedése és érvényesülése sokkal nehezebb és esetlegesebb, mint más pártok esetében: „...világos, hogy azok a konzervatív nők, akik bekapcsolódnak a politikába,

valamilyen szinten szembeszállnak az uralkodó és néha általuk is vallott normákkal.” (Pető [2003] p.157.). Az adatokból az is látszik ugyanakkor, hogy a baloldali illetve a konzervatív pártok női képviselők közötti különbség korántsem akkora, mint amit az ideológiai különbségek, illetve az MSZP által meghirdetett kvótarendszer mellett feltételezhetnénk. Ezt a jelenséget a pártok jelöltállítási gyakorlatának elemzése során részletesen vizsgálni fogjuk.

Bár a jelen kutatás célja kifejezetten a parlament vizsgálata, a politikai élet csúcán betöltött női arány teljes értékeléséhez figyelembe kell vennünk, hogy jellemzően a nők részvétele fordított arányban áll a választott testületek szintjével. A külföldi tapasztalatokkal megegyezően az önkormányzati választásokon a nők nagyobb arányban kerülnek be a választott testületekbe, mint a parlamentbe. A tendencia az önkormányzatok különböző szintjei között is megmutatkozik: a polgármesterek között kevesebb, a testületi tagok között több a nő, a nagyobb városokban általában kisebb az arányuk, mint a kisebb településeken (Koncz [2006], Bandi [2007]). Ezt a jelenséget – hogy a nők részvétele fordított arányban áll a választott testületek szintjével – a szakirodalom ’piramis-jelenségnek’ nevezi: „...a nők közéleti szerepvállalása piramis-szerű képet mutat: a politikai döntések csúcsaitól lefelé haladva egyre több nő kerül be a választott testületekbe.” (Lévai – Kiss [1999] p.45.).

Helyünk Európában

Bár a Magyar Országgyűlésben a nők aránya 1990 óta nem módosult számottevően, jelentősen megváltozott ennek a részarányának a megítélése a nemzetközi környezet figyelembevételével. A nők 1994 óta tapasztalható enyhén növekvő részvételi aránya ellenére az országok rangsorában egyre hátrébb szorultunk, az 1995-ben elfoglalt 43. helyről (IPU [1995]), 1998-ban a 86., 2002-ben a 103. és az utolsó választásokat (2006) követően a 120. helyre (IPU [2006]). A nemzetközi összehasonlítás érdekében tekintsük át a női képviselőknek az Európai Unió tagállamainak nemzeti parlamentjeiben, valamint az Európai Parlamentben betöltött arányát (2. táblázat).

2. táblázat: Nők aránya az Európai Unió tagállamainak nemzeti parlamentjeiben és az Európai Parlamentben (%)

Országok	Nemzeti parlamentek (képviselőház)				Európai Parlament	
	1990/1991 ¹	1995 ²	2000 ²	2005 ³	2000 ²	2005 ⁴
'Régi' tagállamok						
Ausztria	21,8	23,5	26,8	33,9	38,1	38,9
Belgium	9,0	12,0	23,3	34,7	32,0	29,2
Dánia	33,0	33,0	37,4	36,9	37,5	35,7
Finnország	38,5	33,5	36,5	37,5	43,8	35,7
Franciaország	3,4	6,4	10,9	12,2	42,5	42,3
Görögország	5,3	6,0	n.a.	14,0	20,0	29,2
Hollandia	25,3	31,3	36,0	36,7	35,5	44,4
Írország	7,8	12,7	12,0	13,3	33,3	38,5
Luxemburg	13,3	20,0	16,7	23,3	33,3	50,0
Nagy-Britannia		9,5	18,4	19,7	24,1	24,4
Németország	20,4	26,2	30,9	32,8	38,4	31,3
Olaszország	12,8	15,1	11,1	11,5	11,5	19,2
Portugália	7,6	8,7	17,4	21,3	20,0	25,0
Spanyolország	14,6	16,0	28,3	36,0	32,8	33,3
Svédország	38,1	40,4	42,7	45,3	45,5	57,9
'Új' tagállamok (2004, 2007)						
Bulgária	8,5	13,3	10,8	26,3	–	44,4*
Ciprus	5,3	3,6	7,1	16,1	–	0,0
Csehország	n.a.	10,0	15,0	17,0	–	20,8
Észtország	n.a.	12,9	17,8	18,8	–	33,3
Lettország	n.a.	15,0	17,0	21,0	–	22,2
Litvánia	n.a.	7,1	17,5	22,0	–	38,5
Lengyelország	13,5	13,0	13,0	20,2	–	13,0
Magyarország	7,0	11,4	8,3	9,1	–	37,5
Málta	2,9	1,5	9,2	9,2	–	0,0
Románia	3,6	4,1	7,3	11,2	–	34,3*
Szlovákia	n.a.	14,7	14,0	16,7	–	35,7
Szlovénia	n.a.	14,4	10,0	12,2	–	42,9
Átlag					31,0	32,9

Forrás: 1: országonként különböző hónap adatai 1990 és 1991-ből (IPU [1991]); 2: 1995.06.01. és 2000.06.01-i adatok (IPU [2000] pp.15-20); 3: 2005.05.30-i adatok (IPU [online] <http://www.ipu.org/wmn-e/arc/classif300605.htm>); 4: 2005 márciusi adatok (IPU [online] <http://www.ipu.org/wmn-e/regions.htm> * 2007.

A nemzeti parlamentekre vonatkozó adatokból egy töretlen fejlődést állapíthatunk meg: szinte minden országra jellemző, hogy a női arány pozitív irányban változik (a táblázatnak azokat a mezőit, amelyek az előző időszakhoz képest csökkenést mutatnak, szürkével kiemelttem). Alapvetően különböző azonban a fejlődés nagyságrendje. Az 'EU 15-ökben' 1995 óta 4-ről 8-ra emelkedett azoknak az országoknak a száma, ahol a női arány meghaladja a 30 %-ot, és már 2000 óta sehol sincs 10 % alatt. A 2004-ben csatlakozott országok közül viszont egyetlen sem érte el a 'bűvös határt'; a női arány csak Lettorszában, Litvániában és Lengyelországban haladja meg a 20%-ot, és további öt tagállamban 10-20% között van. Magyarország és Málta a 'sereghajtó' 10% alatti részarányal. A később csatlakozó Bulgáriában kiemelkedő, – a 30%-ot megközelítő – a nők aránya és Romániában is magasabb, mint nálunk. Láthatjuk, hogy a női esélyegyenlőség szempontjából komoly hagyományokkal rendelkező skandináv országok és Hollandia kivételével az EU régi tagállamainak 1990 óta sikerült jelentősen növelni női képviselőik arányát. Bár ennek előzménye egyértelműen a régebbi demokratikus hagyomány, az 1990-ben a demokrácia útjára lépett országokban is jelentős előrelépést láthatunk az utóbbi 15 évben. Ez a tendencia azt mutatja, hogy a nők parlamenti részarányát tekintve nem egyszerűen egyes országoktól maradunk el, hanem legfőképpen egy egyre szélesebb körben elismert és gyakorolt demokratizálási iránytól.

Az európai 'mércét' az Európai Parlamenti arányok mutatják. A nemzeti és a nemzetközi képviseletet összevetve megállapíthatjuk, hogy néhány ország kivételével (amelyekben a női arány általában 'otthon' is kiemelkedően magas) az Európai Parlamentben a nők aránya meghaladja, egyes országokban nagyságrendileg a nemzeti parlamentben tapasztaltat.

Az európai normák hatása nálunk is érvényesült a 2004-es európai parlamenti választások során. A választások előtt a pártok elkötelezték magukat, hogy a jelöltjeik legalább egyharmada nő lesz. Ennek eredményeként a megválasztott 24 képviselőből 9 nő (37,5%), ami nem csak a hazai átlagot haladja meg számottevően (háromszorosan!), de az EP összesített átlagát is. Ez az arány magasabb, mint nem egy olyan országé, amely a nőknek biztosított politikai esélyegyenlőség szempontjából lényegesen nagyobb hagyományokkal rendelkezik és nemzeti parlamentjében is sokkal magasabb mandátumarányt biztosít a nőknek. Ennek oka kettős lehet. Szakirodalmi megállapítások szerint a nőket inkább a kisebb presztízsű pozíciókba delegálják a pártok, és az Európai Parlamentet a nemzeti parlamenthez képest

általában annak tekintették (ez a helyzet az Európai Parlamentnek az EU döntéshozatalában betöltött szerepének növekedésével feltehetően változni fog). Ezt a szempontot erősíthette a hazánkban 2004-ben jellemző kiélezett pártverseny, ami miatt a pártok prominens politikusaikat – kevés kivétellel – inkább a hazai politikában tartották. A legfontosabb szempontnak mégis azt érzem, hogy meg kellett felelni az európai normáknak, és ez alól egy párt sem mentesíthette magát. „... az EP korábbi hatalomnélkülisége miatt a választások kevesebb politikai kockázattal és következménnyel jártak, tehát szabadabb pályán futhattak a női jelöltek, ugyanakkor az EU elvárás-rendszere és szocializációs ereje rá is kényszerítette az egyes országokat a női jelöltek nagyobb számban való szerepeltetésére.” (Ilonszki [2005] p.63.) Feltételezem, hogy az utóbbi 'külső kényszer' előbb-utóbb a nemzeti parlamenti választások során is megfelelésre kényszerít. Az ún. 'kvótatörvény' 2007-es parlamenti vitája és annak végeredménye (kudarca) azt mutatja, hogy hazánkban a pártok részéről ennek felismerése még várat magára. Mivel a kvótatörvény vitájáról a későbbiekben részletesen lesz szó, érdemes áttekintenünk, vajon Európa-szerte milyen politikai megállapodás vagy jogi háttér – egyszóval kvóta – van a nők parlamenti részaránya mögött az egyes országokban.

A világ számos országában különböző megoldásokat alkalmaznak a nők parlamenti részarányának növelése céljából. A kvótatörvény vitája idején (2007.) a világon 15, köztük két európai országban volt *alkotmányos előírás*on alapuló kvóta. Franciaországban az Alkotmány 1999-es módosítása rögzítette, hogy „a törvény támogatja a nők és férfiak egyenlő hozzáférését a választási mandátumokhoz és választott funkciókhoz”, valamint hogy a politikai pártok felelősek az egyenlő hozzáférés biztosításáért (ez az ún. 'paritás-reform'). Szerbiában a 2006 novemberében népszavazással elfogadott alkotmány 100. §-sa szerint az országgyűlésben a különböző nemek és nemzeti kisebbségek egyenlőségét és képviselétét biztosítani kell. Az Európán kívül országok közül Afganisztán, Argentína, Banglades, Burundi, Guayana, Irak, Kenya, Nepál, Ruanda, Szomália, Tajvan, Tanzánia, Uganda rögzíti alkotmányban a nemek arányos parlamenti részvételének követelményét. További 42 országban *választási törvény* írja elő kvóta alkalmazását, Európában Belgiumban, Bosznia-Hercegovinában, Franciaországban, Macedóniában, Portugáliában, Szerbiában és Spanyolországban. Ugyanekkor 69 országban az egyes *pártok által önként vállalt* kvóta létezett, köztük 26 európai ország (beleértve az MSZP 20%-os kvótáját is – a részletes adatokat lásd az *1. függelékben*).

A függelék adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szabályozás szintje nem egyenesen arányos a nők parlamenti képviselőinek szintjével. A nők parlamenti részaránya szempontjából élenjáró skandináv 'mintaországokban' maximum pártok által önként vállalt kvóták vannak, néhol még azok sem. Svédországban a pártok önként vállalt kvótái eredményezik az Európában legmagasabb szintű, 40% feletti női képviselőket. Norvégiában is pártkvóták működnek, míg Dániában az egyes pártok az 1977–1985 között bevezetett kvótarendszereiket 1996-ban eltörölték. Női képviselők aránya ennek ellenére nem csökkent, sőt tovább emelkedett (1995: 33,0, 2000: 37,4, 2005: 36,9% – ld. *1. táblázat*). Finnországban nincs és nem is volt kvótarendszer. A nők és férfiak közötti esélyegyenlőségről szóló törvény 4. §-sa előírja ugyan, hogy az államigazgatásban a döntéshozó testületekben a nők és a férfiak arányának egyaránt legalább 40 százalékosnak kell lennie, de a törvény a parlamentre illetve választási rendszerre vonatkozó kikötéseket nem foglal magában (Bokor [1998]). Érdeemes megjegyeznünk, hogy rendelkezés hatályba lépésekor (1995.) 33,5 %- volt a nők aránya a parlamentben.

Franciaországban ugyanakkor a legmagasabb szintű törvényi szabályozás és a törvényben előírt jelölési arányt be nem tartó pártokra kirótt szankciók (támogatáscsökkentés)⁴ sem hozott áttörést – az alkotmány és a választási törvény módosítása után sem nőtt jelentősen a nők aránya a Nemzetgyűlésben. Belgiumban a női kvótának a törvény által meghatározott növekedésével⁵ egyidejűleg emelkedett a nők aránya a képviselőházban (1995: 12,0, 2000: 23,3, 2005:34,7% – ld. *1. táblázat*). A portugál⁶ és a spanyol⁷ kvótatörvény hatása csak a következő választások során

⁴ Franciaországban az 1999-es alkotmánymódosítást követően, 2000-ben elfogadott választási törvény a pártok számára előírja a nemek egyenlő arányát a jelöltek között a parlamenti (kétfordulós, többségi) választások során. Amennyiben a párt akár 2%-kal eltér az előírt 50-50%-os aránytól, lecsökkentik a párt által kapott állami támogatást (public funding). Az önkormányzati választásokon az előírás szigorúbb: el sem fogadják azokat a pártlistákat, amelyek nem felelnek meg a kvóta előírásainak (forrás: www.quotaproject.org letöltés 2007. május 26.).

⁵ Belgiumban az 1994-ben elfogadott törvény a nemek pártlistákon való fokozatos növelését írta elő. Eszerint 1996-ban egyik nem aránya sem haladhatta meg a párt jelöltjének háromnegyedét, 1999-ben pedig kétharmadát. Amennyiben a párt listáján az alulreprezentált nem képviselőinek aránya nem éri el az egyharmadot, ezeket a helyeket üresen kell hagyni – vagyis nem tölthetők be a másik nem képviselőivel. A 2002-ben elfogadott újabb törvény értelmében a listákon azonos számú helyet kell biztosítani a nőknek és a férfiaknak. Ezen kívül a törvény elfogadását követő első választásokon a listák első három, a következőn pedig a listák első két helyén nem lehet azonos nemű jelölt (forrás: www.quotaproject.org letöltés 2007. május 26.).

⁶ Portugáliában a 2006 júliusában elfogadott választási törvény értelmében a nemzeti parlamenti, az európai parlamenti, valamint a helyi önkormányzati választásokon a listás helyek minimum 33,3%-át, a listán minden harmadik helyet az alulreprezentált nem képviselőinek kell biztosítani. A rendelkezést be nem tartók állami kampánytámogatását (public subsidies) csökkentik (forrás: www.quotaproject.org letöltés 2007. május 26.).

mérhető le, de azt mindenképpen érdemes megállapítanunk, hogy az minkét országban viszonylag magas képviseleti arány mellett (21,3 ill. 36,0%) került elfogadásra. Ugyanakkor Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában és Szerbiában a kvóta minden bizonnyal a társadalmi és politikai válság kezelésének egyik eszköze.

A törvényi szabályozás körülményei különbözőek tehát, de az megállapítható, hogy a kvóták törvényi szabályozására jellemzően ott szükséges, ahol a pártok részéről nincs készség a női esélyegyenlőség biztosítására, a női kvóta önként történő bevezetésére. Minden kvóta annyit ér ugyanis, amennyi megvalósul – vagyis amennyit a pártok a választások, vagyis a jelölés során megvalósítanak belőle (az MSZP kvótarendszerének megvalósulásáról a későbbiekben lesz szó – *II.2.3. Esélyes jelöltek*). Ezért a hatékony kvótarendszerek általában nem csak a jelöltek arányát, hanem a listán elfoglalt helyét is előírják (pl. minden 3. helyet az alulreprezentált nemnek kell biztosítani), illetve szankcionálják az előírások megkerülését (pénzbírság, a lista visszautasítása). A legpontosabban meghatározott és a szigorú szankciókat magában foglaló kvótarendszer sem működik azonban, ha nincs meg a politikai akarat annak betartására – ahogy ezt a francia példa mutatja. Túllépve azon a sablonos megközelítésen, amely a kvóták be nem tartásáért egyszerűen az 'önző férfiakra' hárítja a felelősséget, Rainbow Murray a pártok szempontjából vizsgálta a francia kvótatörvény gyakorlati működését. Arra a megállapításra jutott, hogy a törvényi kvóták 'befogadását' a pártok részéről alapvetően három szempont befolyásolja (Murray [2007])⁸. A legfontosabb a *választási verseny* racionalitása, amely azt diktálja, hogy legesélyesebb (gyakran legismertebb) személyt kell jelölni. A pártok nem vállalják egy kevésbé ismert nő jelölését, ha emiatt – nem mellékesen ugyancsak állami támogatásra jogosító – mandátum elvesztésétől kell tartaniuk. Meghatározó a pártok *ideológiai platformja*. Az egyenlőség iránt elkötelezett – általában baloldali – pártok jobban hajlanak a kvóta érvényesítésére. A pártok politikai helyüktől és szerepüktől függően preferálták egyik vagy másik szempontot a jelöltekről szóló döntéseik során. Az *intézményi szempontok* – főként a választási rendszer – ugyancsak befolyásolják a kvóta érvényesülését. A listás választások során könnyebb a kvóták

⁷ Spanyolország: A 2007 márciusában elfogadott „Egyenlőségi törvény” (Ley de Igualdad) módosítja a választási törvényt, és bevezeti az „egyenlő részvétel elvét”. A pártlistákon mindkét nemnek legalább 40, illetve maximum 60%-os részarányban kell szerepelnie, a parlamenti, a helyi (egyelőre csak az 5000-nél több lakosú településekre vonatkozóan) és az európai parlamenti választásokon. További előírás, hogy a listák minden ötödik helyét az alulreprezentált nemnek kell biztosítani (forrás: www.quotaproject.org letöltés 2007. május 26.).

⁸ A hazai pártoknak a parlamenti választások, a jelöltállítás folyamatában betöltött szerepét részletesen elemezzük a későbbiekben.

érvényesítése, mert a listákon kisebb az egyén és a hivatalban lévő képviselők szerepe, ugyanakkor a jelöltek személyének nincs közvetlen hatása a választási eredményre.

Franciaországban a nemzetgyűlési választások többségi alapon működnek, a kvótatörvény parlamenti sikertelensége jórészt ennek tudható be. Akad példa ugyanakkor többségi rendszerű választási rendszerben eredményesen működő kvótarendszerre is. 1997-ben a brit Munkáspárt –az egyfordulós többségi választási rendszer körülményei között – a párt számára esélyes körzetek felében csakis nőkből álló jelöltlistát állított. Az eredmény a párt és a női képviselet szempontjából is átütő volt: a Munkáspárt győzött és a parlamentben mintegy duplájára nőtt a nők aránya.

A fenti példák azt igazolják, hogy a kvóták ott működnek igazán hatékonyan, ahol a társadalmi és a politikai fogadtatás pozitív, ahol a pártok önként vállalják a kvótát illetve a törvényi rendelkezés betartását. A pártok által önként vállalt kvóták általában ott eredményeznek reálisan magasabb női képviseletet, ahol nem csak egyetlen (általában szocialista, szociáldemokrata) párt alkalmazza azt. Amennyiben több párt vállalja valamilyen női kvóta betartását a jelölés során, ez egyrészt utal a női esélyegyenlőség magasabb szintű társadalmi elfogadottságára, másrészt a kvótát alkalmazó párt nem érzi magát hátrányban más pártokkal szemben a választások során. A törvényi szabályozás mellett láthatóan ott döntöttek (mintegy 'részegítő' intézkedésként), ahol sem a társadalmi normák alakulása (ahogy Finnországban), sem a pártok politikai konszenzusa nyomán nem alakult ki a nők arányos képviseletének kultúrája illetve gyakorlata. A kvóták bevezetése ugyanakkor – amellet hogy rövid távon a nők arányának növekedését eredményezik – hosszabb távon női esélyegyenlőség elfogadásának irányába formálja a politikai és társadalmi közvéleményt. Ezt különösen plasztikusan mutatja a dán példa, igazolva egyúttal az elméleti állítást a kvótarendszer szükségességének ideiglenességéről: „A kvótákat ideiglenes intézkedésként lehet alkalmazni a nők politikai részvétele előtti akadályok lebontásáig” (Dahlerup [1998] p.91.).

Még egy fontos megállapítást tehetünk: a kvótarendszer nem 'ördögtől való dolog'. Az Európai Unió tagállamai közül Finnország, Észtország és Lettország kivételével mindenhol létezik (vagy létezett) valamilyen formában (ezekben az országokban láthatóan a kvóta nélkül is fokozatosan emelkedik a női részvétel). A női kvóták társadalmi, politikai és jogi elfogadottsága Európa-szerte számunkra is iránymutató lehet.

I. RÉSZ 2. FEJEZET

VÁLASZTÁSI ESÉLYEK

Az európai adatok és rendszerek áttekintése után a továbbiakban a hazai választási rendszert és jelölési gyakorlatot elemezzük, keresve a választ az alacsony parlamenti arány okaira és a rendszerben rejlő lehetőségeket a változtatásra.

A nők parlamenti részaránya szempontjából a szakirodalom kulcsfontosságúnak tekinti a választási rendszer szerepét (Matland [1998]; Norris [1997]; Siaroff [2000]). Az esettanulmányokkal megerősített megállapítások szerint a többmandátumos választókörzetekben általában jobbak a nők mandátumszerzési lehetőségei, valamint az arányos (listás) választási rendszer ugyancsak kedvez a női részarány növekedésének. A választási rendszer hatása azonban nem mindenható, a rendszer lehetőségeinek 'kihasználtsága' erőteljesen függ a pártok szándékaitól és politikájától (Ilonszki–Várnagy [2007]), amit a konkrét politikai tényezők mellett természetesen különböző, mélyebb gyökerű társadalmi és gazdasági tényezők is befolyásolnak (Siaroff [2000])⁹. Vizsgálódásaim során a választási rendszert elsősorban nem matematikai konstellációként fogom vizsgálni, hanem a társadalmi környezet lenyomataként. Ennek megfelelően a nők tartósan alacsony parlamenti részarányának okait kutatva a továbbiakban több tényezőt is figyelembe kell vennünk: a pártok jelölési politikáját, a választási rendszer és a választói magatartás hatását egyaránt. A magyar vegyes választási rendszer különösen alkalmas annak vizsgálatára és kimutatására, hogy a fenti szempontok – amelyek az egyes mandátumszerzési formákban különböző mértékben érvényesülnek – milyen mértékben befolyásolják a nők választási eredményességét.

⁹ Alan Siaroff (Kanada) 28 iparilag fejlett demokratikus ország példáján vizsgálja a nők parlamenti részarányára ható körülményeket. A kulturális és gazdasági tényezőket elemezve megállapítja, hogy a nők parlamenti részarányával szignifikáns összefüggést mutat a vallás (a protestantizmus jelentősen támogatja a nők gazdasági és politikai szerepvállalását), a nők politikai életbe való bevonásának kezdete (mikortól választhatnak illetve választhatók), a nők részvétele a munkaerőpiacon, a nők és a férfiak közötti fizetési különbségek, a szociális jóléti állam és az iparosodás mértéke. Vizsgálatának eredménye szerint viszont nincs kimutatható hatása a felsőfokú végzettség nemek szerinti arányának és a gazdasági fejlettség mértékének. A pártpolitikai tényezők szempontjából az általában elfogadott sztereotípiával ellentétben azt állapítja meg, hogy a baloldali pártok parlamenti részaránya és a nők parlamenti részaránya között nincs egyértelmű összefüggés, hatását erősen befolyásolja a pártverseny, valamint a pártok száma. A többpártrendszer általában jobban kedvez a nők parlamenti részarányának, mint a kétpártrendszer, a választási rendszerek közül pedig az arányos rendszer és a többmandátumos választókörzet (Siaroff [2000]).

Női jelöltek

A választási jelöltállítás szempontjából egyértelmű a pártok szerepe és felelőssége, így a nők jelöltek közötti aránya egyértelmű jelzés arra, hogy a pártok milyen szerepet szánnak nekik a parlamenti politikában. A jelöltállítás nem elemezhető azonban a választási rendszer sajátosságainak figyelembe vétele nélkül, hiszen a vegyes választási rendszer különböző esélyeket biztosít a jelölteknek az egyéni választókerzetekben és a listákon. A pártok befolyásolhatják az egyes jelöltek eredményességét azzal is, ha több helyen indítják (egyéni körzetben, illetve a területi és az országos listákon), és azzal is, hogy milyen helyeket biztosítanak számukra a listákon. A választási rendszer és a pártpolitika együtthatását a szakirodalom az 'esélyes jelölt' fogalmával jelöli, és különböző megközelítésekkel próbálja megragadni. A továbbiakban én is kísérletet teszek egy önálló értelmezés megfogalmazására és tesztelésére a 2006-os választások alapján.

A nők hazai választási szereplésére vonatkozóan több publikációban találhatunk adatokat és elemzéseket. A Központi Statisztikai Hivatal 1990 óta készít rendszeresen adatfelvételt az országgyűlési választásokon induló képviselőjelöltekről. Az adatokat a KSH a választások után önálló kiadványban jelentette meg (Sebestyén [1994, 1999a, 2003a]), közülük egyesek a szerző önálló publikációjaként is megjelentek a Magyarország Politikai Évkönyve hasábjain (Sebestyén [1999b, 2003b]). Az ezekben közölt adatok egyrészt a Belügyminisztérium Országos Választási Irodájának nyilvántartásából, másrészt a matematikailag esélyes képviselőjelölteknek kiküldött kérdőívek feldolgozásából származnak. A jelöltek nem- és kor szerint megoszlásán kívül a további adatok felhasználását befolyásolja, hogy a kérdőíves felmérésre adott válaszok adatai nem nemi bontásban kerültek publikálásra, továbbá a válaszadók meglehetősen alacsony (az egyharmadot sem elérő) aránya. Az 1998-as, országgyűlési választásoktól kezdődően a pártok által követett jelöltállítási stratégiának és a női jelöltek eredményességének részletes elemzése található a Lévai Katalin – Kiss Róbert szerzőpáros [1999], illetve Koncz Katalin írásaiban [2002a,b; 2006a,b,c]. Ilonszki Gabriella és Kathleen Montgomery közös tanulmánya [2002] a konkrét választási stratégiák és eredmények értékelésén kívül a választási rendszer hatásának részletes elemzését is adja. Ilonszki Gabriella és Várnagy Réka írása [2007] a választási rendszer mellett a politikai közeg és pártok politikájának befolyására is rámutat.

Első megközelítésben megvizsgáljuk, milyen a nők aránya az összes jelölt között (3. táblázat).

3. táblázat: Nők aránya az egyes pártok képviselőjelöltjei körében 1990-2006 (%)

Párt	1990	1994		1998		2002		2006
	(1)	(1)	(2)	(1)	(3)	(1)	(3)	(3)
FIDESZ	12,3	7,9	10,2	9,1	13,8	7,4*	8,4*	11,3**
FKGP	7,0	8,8	12,7	12,2	13,0	13,8	15,8	–
KDNP	6,4	9,1	12,0	19,9	19,2	–	–	–
MDF	5,9	8,3	7,6	6,1	8,3	–	–	12,8
MSZP	10,0	10,8	16,2	8,9	16,1	12,5	23,4	22,1
SZDSZ	11,9	12,0	11,9	14,1	13,7	19,6	18,7	19,1
MIÉP	–	10,2	12,9	11,6	11,4	14,9	16,7	6,8
Munkáspárt	9,5	17,7	18,2	17,0	17,0	21,7	23,7	21,3
EMU Együtt Mo.-ért Unió	–	–	–	15,6	17,0	–	–	–
MDNP	–	–	–	10,8	13,9	–	–	–
NF Nemzetiségi Fórum	–	–	–	8,9	15,1	–	–	–
Új Szövetség	–	–	–	15,9	15,0	–	–	–
Agrárszövetség	–		5,3	Centrum		13,3	21,1	16,7
Köztársaság P.	–		8,8	Új Baloldal		13,5	18,3	
Egyesült Kisgazda Párt	–		5,7	Kereszténydemokrata párt		–	–	31,8
Magyarországi Szociáldem. Párt	–		13,5	Magyar Vidék és Polgári P.		–	–	17,7
Magyarországi Zöld Párt	–		23,1	MCF Roma Összefogás P.		–	–	18,8
Nemzeti Dem. Szöv.	–		8,0					
Vállalkozók Pártja	–		7,82					
Egyéb párt	7,6	9,0		16,9		12,9		
Független	7,9	10,7	10,7	3,9	3,9	–	–	–
Összesen (esélyes jelöltek)	8,5	10,0		12,5		14,0		na
Összes jelölt	na		11,4		14,2		17,8	16,6
Parlamentí pártok összesen	8,9	9,5	11,8	10,3	12,7	13,2	16,9	16,5

Forrás: (1) Sebestyén [2003b] p.1114., (2) OVI [1994] adatai alapján saját számítások, (3) OVI [1998, 2002, 2006] adatai alapján saját számítások.

* 2002-ben FIDESZ-MDF közös lista ** 2006-ban FIDESZ-KDNP közös lista

A táblázat adatai két különböző forrásból származnak, és két különböző megközelítést tükröznek. A KSH adatgyűjtésén alapuló adatokat (amelyek a matematikailag esélyes jelöltekre vonatkoznak) a táblázat (1) jelű oszlopaiban szerepeltettem. Az adatközlő nem tekinti matematikailag esélyesnek azokat a jelölteket, akik csak a területi vagy az országos listán szerepeltek, sorszámuk nagyobb volt, mint a listás helyek összege, és nem is jutottak képviselői mandátumhoz. Eszerint ha egy területi listáról 4 fő kerülhet be a parlamentbe, minden párt négy listavezetőjét az esélyes jelöltek közé sorolja, bár meglehetősen ritkán fordul elő, hogy egy párt nyerje el egy egész választókerület összes mandátumát. Bár az esélyes jelölt fogalmának ilyen értelmezése meglehetősen tág, matematikailag esélyesnek 1990-ben mégis csak az összes jelölt 77,6, 1994-ben 60,0, 1998-ban 51,3, 2002-ben pedig 47,9%-a tekinthető (Sebestyén [2003b] p.1100.). Ezek szerint a jelöltek jelentős részének, az 1998-as és 2002-es választások esetében körülbelül felének az adatai nem kerültek beszámításra¹⁰. A (2) oszlop adatait az Országos Választási Iroda nyomtatásban megjelent jelöltlistájából számoltam ki – így azok valamennyi jelöltre kiterjednek (OVI [1994]). Minden jelölt annyiszor került beszámításra, ahányszor jelölték (egyéni vagy listák)¹¹, a közös jelöltek pedig minden pártnál szerepelnek. Az Országos Választási Iroda adatai 1998-tól érhetőek el az Interneten (OVI [1998, 2002, 2006]), az alábbi szempontok figyelembe vételével: ha egy személyt több helyen, pl. egyéni választókerületben, területi listán és országos listán is indítottak, a statisztikában csak egyszer szerepel, illetve ha egy személy több párt közös jelöltje, akkor minden párt neve mellett beszámításra kerül. Ezek az adatok a táblázat (3) jelű oszlopában láthatóak. Azoknak az éveknél az adataiból, amikor több adatforrás áll rendelkezésre (1994, 1998, 2002), jól látható, hogy a nők aránya mintegy 2-4%-kal alacsonyabb a KSH által matematikailag esélyesnek tekintett jelöltek között (az összesített adatokat figyelembe véve), ráadásul ez a különbség az esélyes jelöltek rovására növekszik. Ebből az következik, hogy a női jelöltek

¹⁰ A nők választási esélyeit hazánk példáján vizsgáló (fentebb felsorolt) szakirodalom egységes hiányossága, hogy erre a különbségre nincsen tekintettel, és az első három választásra vonatkozó 'Sebestyén-féle' matematikailag esélyes jelöltek adatait összeveti az utóbbi három választásra vonatkozó, az Országos Választási Iroda honlapján online elérhető, az összes jelöltre vonatkozó adatokkal. Ez a következtetések helyességét nem befolyásolja, vizsgálataim szerint az összesített adatok ugyanazokat a tendenciát mutatják.

¹¹ Mivel a női jelölteket általában kevesebb formában jelölik, mint a férfiakat (Koncz [2002c] p.39.), az ezzel a módszerrel előállított adatok a női jelöltek számát valamivel alacsonyabb szinten mutatják, mint a (3) oszlopban szereplő, a többszörös jelölést kiiktató módszerrel előállított adatok. 1998-ban, mikor mindkét típusú adatsor rendelkezésre áll (OVI [1998a,b]) a különbség pártonként 1-2% körüli, és a különbség előjele csak az MDF és az SZDSZ esetében utal arra, hogy a nőket nagyobb arányban indítanak több helyen (egyéni és listák).

számának növekedése jelentős részben az esélytelen jelöltek körében megvalósuló növekménynek köszönhető (az esélyes jelölt fogalmára később visszatérünk).

Az összes jelölt körében egészen 2002-ig töretlen a női jelöltarány növekvő tendenciája „...míg 1990-ben minden tizenkettedik, 1994-ben minden tizedik, addig 1998-ban már minden nyolcadik, 2002-ben pedig minden hetedik jelölt nő volt” (Sebestyén [2003b] p.1113.). Ez a tendencia 2006-ban megtorpant, ekkor a jelölteknek csak 16,6%-a nő. A számottevő növekmény ellenére a nők aránya a pártok képviselőjelöltjeinek körében – szeretném hangsúlyozni, hogy már a jelöltek körében is – messze elmarad a nemzetközi elvárásoktól és az esélyegyenlőség követelményétől.

Feltűnik, hogy a parlamenti pártok jelöltjei körében a nők aránya (2006 kivételével, amikor a különbség minimális) elmarad az összesített adatoktól. Mintha azokban a pártokban, ahol a választások reális tétet jelentenek, kevésbé bíznának a nőkben. Másrészt feltételezhető, hogy a férfiak kevésbé vállalnak eleve vesztesnek tűnő csatákat. Ezt mutatja, hogy a tartósan parlamenten kívüli Munkáspártban tartósan ’magas’ (legalábbis a választásokon esélyesként induló pártokhoz képest) a női jelöltek aránya. Ugyanerre utal az a tény, hogy a KDNP a parlamentből való kiszorulása után megduplázta női jelöltjeinek számát¹², – viszont 2006-ban a Fidesszel közösen parlamentbe juttatott képviselői körében a nők aránya alacsonyabb a parlamenti átlagnál. Ez látható 1998-ban a női jelöltek számának az MDNP-ben és ’anyapártjában’, az MDF-ben tapasztalható különbségéből is (13,9 vs. 8,3%). Az MDF-ben a női jelöltek aránya 2006-ban emelkedett először 10% fölé, amikor a párt számára reménytelennek tűnt a parlamentbe kerüléshez szükséges 5 %-os szavazati küszöb elérése.

A parlamenti pártok rangsorában általában az MSZP és az SZDSZ áll az élen. A kivétel 1990, amikor FIDESZ jelöltjei körében a legmagasabb a nők aránya – a párt ekkor még liberális értékeket követett. Érdekes figyelmet fordítani arra a jelenségre, hogy míg az összes jelölt tekintetében általában az MSZP-nél a legmagasabb a nők aránya, addig a matematikailag esélyes jelöltek viszonylatában az SZDSZ minden esetben megelőzi a szocialista pártot. Tőlük általában számottevően (2006-ban 6-11% közötti értékekkel) lemaradnak a konzervatív pártok. Kivétel 1998, amikor az esélyes

¹² Ld. erről Ilonszki-Montgomery [2002] p.23. Ugyanitt olvasható egy KDNP-s képviselőnővel készített interjú sokatmondó részlete: „Akik a hatalmat akarták, elmentek a pártból, a férfiak elhagyták a süllyedő hajót és csak a nők maradtak. Egyszerűen csak a nők voltak hajlandóak elfogadni a kihívást az adott feltételek között”.

jelöltek körében az FKGP, az összes jelölt tekintetében pedig az időközben konzervatív értékrendet követő, jobbközép párttá vált FIDESZ a rangsorban a második helyet foglalja el. Ez a helyzet azonban az 1998-at megelőző és azt követő időszakhoz képest egyaránt kirív a sorból.

Az egyes pártokat tekintve egyedül az SZDSZ-nél tapasztalható a női jelöltek számának fokozatos és egyöntetű emelkedése. Nem mellékesen az SZDSZ az egyetlen párt, amely a 2006-os választási programjában meghirdetett női esélyegyenlőségi programját a nők politikai részvételére is kiterjesztette: „Az európai példákat követve növelni kell a nők számát a vezető pozíciókban” (SZDSZ [2006] p. 155.). A többi párt a nőkérdést általában valamely hagyományos társadalompolitikai részterület összefüggésében értelmezi, jellemzően szociális, család- vagy foglalkoztatáspolitikai kérdésként kezeli. Továbbra is jellemző az 1998-as választások elemzése alapján tett megállapítás, hogy „A hazai pártprogramokban a tartalom és a szövegkörnyezet arra utal, hogy a ’nőkérdés’ ma még inkább csak formálisan jelenik meg...” (Lévai – Tóth [1999] p.40.).

Az MSZP-nél a növekvő tendenciát egy jelentős csökkenés törte meg 1998-ban, amikor a női jelöltek aránya az 1990-ben mért adatok alá csökkent. A következő választások alkalmával viszont 40% körüli mértékkel nőtt a női jelöltek száma (az összes és az esélyes jelöltek tekintetében egyaránt), a kvótarendszer bevezetésének következményeképpen.¹³ Ehhez képest enyhe csökkenés látható a 2006-os választás adatainál. A FIDESZ-nél az arány ingadozó, a két csúcspont 1990 és az 1998-as év. Ehhez képest radikálisan (mintegy 40%-kal) csökkent a női jelöltek aránya a következő választásokon (2002), és a növekedés ellenére még 2006-ban is jelentősen elmarad a korábbi csúcserkétektől. Az MDF egy választási időszak ’kihagyása’ után (2002-ben a FIDESZ-szel közös jelölteket és listát állított) jelentősen, mintegy 50%-kal növelte jelöltjei körében a nők arányát.

A pártok jelöltállítási politikáját és az azt meghatározó legfontosabb körülményeket (a jelöltállítási intézményesültségét és centralizációját) Ilonszki Gabriella és Kathleen Montgomery közös tanulmánya [2002] részletesen elemzi. A szerzők a jelöltállítási gyakorlat intézményesültsége és nőpolitikai iránti elkötelezettség függvényében értékelik a pártokat. A tanulmány fő megállapításait a 2006-os választások sem írták felül: a Fideszben „a párt férfi központú vezetése”

¹³ Az MSZP-ben bevezetett kvótarendszer értelmében a párt vezető testületeiben és jelöltjei körében legalább 20 százaléknyi helyet kell biztosítani a nőknek és a fiataloknak.

határozza meg a jelöltállítást, az SZDSZ „mint liberális párt hangsúlyozza az egyéni képességeket, és nem támogatja a pozitív diszkriminációs politikákat”, valamint az MSZP „az egyetlen nagy párt, amely formálisan és ideológiailag is elkötelezte magát a témában”. Egyedül az MSZP értékelését kell finomítanunk az elemzés további eredményei alapján, mert látni fogjuk, hogy a párt által bevezetett női kvóta egyáltalán nem hozott átütő eredményt, méghozzá a párt által befolyásolható okból: a nőknek a listákon biztosított helyek miatt (ld. később az esélyes helyek vizsgálatánál).

A női jelöltek arányának tendenciózus növekedése azonban nem járt együtt a női képviselők arányának növekedésével, sőt az 1-es és a 3-as táblázat adatainak összevetésével megállapíthatjuk, hogy a női jelöltek és a megválasztott női képviselők aránya közötti különbség egyre nő. 1990-ben az esélyes női jelöltek aránya 8,5%, a mandátumot szerző nő képviselőké ugyanakkor 7,3%. A különbség 0,8, ami 12 év alatt (2002-re) 4,9-re emelkedett. Ugyanez a különbség az összes jelölt vonatkozásában az 1998-ban mérhető 5,9-ről 2002-re 8,7-re emelkedett. Ezek az adatok arra engednének következtetni, hogy a női jelöltek eredményessége csökkenő tendenciát mutat (ezt a megállapítást a későbbiekben az esélyes jelöltekről szóló elemzés alapján felül kell bírálnunk). Kivétel ez alól a 2006-os választás, amikor a női jelöltek és a női képviselők arányának különbsége megközelítőleg az 1998-es szintre állt vissza. Ezek az adatok azt mutatják számunkra, hogy a jelöltarányon kívül más, mindenekelőtt a választási rendszer sajátosságaiból fakadó szempontokat is figyelembe kell venni az elemzés során.

Jelöltek és eredmények az egyéni választókerületekben és a pártlistákon

A választási rendszer hatásával kapcsolatban a külföldi és a hazai szakirodalomban is gyakran találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy az arányos listás rendszer általában előnyösebb a női képviselet szempontjából, mint az egyéni körzetekre épülő többségi rendszer (Norris [1997]; Siaroff [2000] p. 203.).

A választási rendszer hatásának ellenőrzésére különösen alkalmas a hazai, a többségi és az arányos rendszer jellemzőit ötvöző választási rendszer. A 4. táblázat azt mutatja, hogy az egyes választási ciklusokban az összes parlamenti mandátum hogyan oszlott meg az egyes mandátumtípusok között (míg az egyéni körzetben szerzett mandátumok száma állandó, a területi és az országos listán szerzett mandátumok egy állandó összeg keretében különböző arányban oszlanak meg), hány nő szerzett mandátumot az adott formában, és ezek a képviselői helyek hány százalékát

képviselik. A nők egyéni körzetben megszerzett képviselői helyeinek aránya az első ciklusban nagyon alacsony, de kiugrik 1994-ben, majd 1998-ban visszaesve 2006-ig fokozatosan növekedve éri el ugyanezt a szintet. A területi listán ugyanezt a tendenciát tapasztalhatjuk. Az országos listán szerzett női mandátumok aránya az első ciklusban a legmagasabb, de 1994 óta folyamatosan alacsonyabb, mint a területi listán szerzett képviselői helyeké. A választási rendszer hatása tehát nem mindenható, hiszen ezek az adatok azt mutatják, hogy csak a területi lista esetében tapasztalható az arányos rendszer jótékony hatása, az országos listák esetében nem (2002-ben és 2006-ban a nők az egyéni körzetekben több mint kétszer annyi mandátumot szereztek, mint az országos listán¹⁴). Megállapíthatjuk, hogy a választási rendszer jótékony hatása csak abban az esetben érvényesül, ha a választási rendszer hatását felerősíti a pártok önként vállalt, vagy jogszabály által meghatározott (kvóta-rendszer) jelölési stratégiája. A pártok szerepének fontosságát igazolja az angol Munkáspárt példája, amely a többségi választási rendszer keretei között is jelentősen tudta növelni női képviselőinek arányát (Ilonszki –Montgomery [2002] p.17.).

4. táblázat: Női képviselők száma és aránya az egyes mandátumtípust szerző képviselők között 1990-2006

Mandátum	1990			1994			1998			2002			2006		
	össz	nő	%	össz	nő	%	össz	nő	%	össz	nő	%	össz	nő	%
Egyéni körzet	176	6	3,4	176	15	8,5	176	12	6,8	176	13	7,4	176	15	8,5
Területi lista	121	8	6,6	125	17	13,6	128	13	10,2	140	16	11,4	146	19	13,0
Országos lista	89	14	15,7	85	11	12,9	82	7	8,5	70	6	8,6	64	7	10,9
Összesen	386	28	7,3	386	43	11,1	386	32	8,3	386	35	9,1	386	41	10,6

össz.: összes mandátum száma/ nő: női mandátumok száma/ %: női mandátumok aránya

Adatok a www.parlament.hu alapján

A választási rendszer és a pártok jelölés során követett 'nőpolitikájának' kölcsönhatását vizsgálандó, a továbbiakban azt nézzük meg, hogy a nők jelöltek közötti aránya összefüggésben van-e a nők által megszerzett mandátumok részarányával. Az 5. táblázat adatai azt tartalmazzák, hogy milyen a nők aránya az egyes választási formákban a jelöltek, illetve az adott formában mandátumot szerzett

¹⁴ A jelöltek és eredményeik tüzetes vizsgálata során a későbbiekben megállapíthatjuk, hogy az országos lista látens eredménytelenségének oka a jelöltállítási gyakorlaton kívül abban is keresendő, hogy a lista jelöltjei más formában már mandátumot szereztek.

képviselők között. Az adatok értékelésekor nem szabad elfelejtenünk, hogy a jelöltek (és természetesen nem csak a nők) eredményessége a választói szándékokat is tükrözi, amelyek ráadásul nem feltétlenül gender-specifikusak – sokkal inkább a pártokról szóló értékítéletet közvetítik (a választói magatartás vizsgálatára a későbbiekben visszatérünk).

5. táblázat: Nők aránya a jelöltek és a képviselők között a mandátum megszerzésének módja szerint, 1990-2006 (%)

Mandátum-szerzés helye	1990		1994		1998		2002		2006	
	jelölt	képv.	jelölt	képv.	jelölt	képv.	jelölt	képv.	jelölt	képv.
Egyéni körzet		3,4	8,1	8,5	12,0	6,8	13,6	7,4	10,7	8,5
Területi lista		6,6	12,8	13,6	13,8	10,2	17,9	11,4	16,6	13,0
Országos lista		15,7	11,1	12,9	14,4	8,5	16,1	8,6	15,0	10,9
Összesen	8,5*	7,3	11,4	11,1	14,2	8,3	17,8	9,1	16,6	10,6

* „esélyes” jelölt Sebestyén [2003b]

Forrás: A képviselők adatai a www.parlament.hu, a jelölteké 1994-ben és 1998-ban az OVI [1994, 1998b], 2006-ban a www.valasztas.hu adataiból saját számítások, 2002-ben Koncz Katalin elemzésének ([2002b] p.25.) eredményei.

A táblázat adataiból megállapíthatjuk, hogy a nők jelöltek közötti arányának változása nem áll egyenes arányban az adott formában mandátumot szerzett nők arányával. A jelöltek közötti arány önmagában nem meghatározó tényező tehát – a jelöltek ilyen alacsony szintjén legalábbis nem. Az egyéni körzetekben ez az eredmény egyrészt a nőképviselek iránti növekvő választói bizalmat, másrészt a jelölő párt eredményét és nőpolitikáját tükrözi. (2002-ben a 13 egyéni körzetben mandátumot szerzett női képviselőből 10, 2006-ban 15-ből 13 az MSZP színeiben indult). Ugyanakkor a területi és az országos listákra elért eredmények elsősorban a listán elfoglalt helyezésekkel, vagyis a pártok jelölési stratégiájával állnak összefüggésben. Feltűnő, hogy 2006-ban az előző választáshoz képest a mandátumszerzés valamennyi formájában nőtt a nők eredményessége. Láthatóan ez nincs összefüggésben a jelöltek közötti arányukkal, ami mindhárom esetben csökkent. Erre a jelenségre érdemes külön is odafigyelnünk: a 2006-os választásokig a mandátumszerzés valamennyi formájában, fokozatosan növekedett a női jelöltek aránya. A 2006-os választásokra való jelöléskor ez a tendencia megtört, mindhárom jelölési formában csökkent a női jelöltek aránya. A számba vehető körülményeket vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy ez

valószínűleg a pártverseny erősödésének köszönhető. 2006-ban a választásokat megelőző hónapokban a két nagy párt támogatottsága fokozatosan közelített egymáshoz. A 2002-es választások azt bizonyították, hogy ebben a helyzetben a kampányidőszak (és minden, a kampányidőszakhoz köthető cselekmény és esemény, közte természetesen a jelöltállítás) felértékelődik, szerepe akár a két választási forduló között is sorsfordító lehet. A jelöltarány azt mutatja, hogy a pártok még mindig kevésbé bíznak a nőkben, és a választási tét növekedésével kisebb arányban jelölik őket.

A továbbiakban azt nézzük meg, hogy az egyes pártok milyen arányban jelölik a nőket a mandátumszerzés különböző formáiban, a 2006-os választások példáján (6. táblázat). Az országos listát állító pártok képviselőjelöltjei körében a nők aránya az egyéni választókerületekben közel 3, a területi és az országos listákon több mint 1 %-kal csökkent a 2002-es adatokhoz képest.¹⁵ Ez a nők választási eredményességének javulása ellenére is lesújtó. A nők jelöltek közötti arányát vizsgálva az egyes választási formákban, ugyanazokra a megállapításokra juthatunk, mint a szakirodalom (ld. pl. Lovenduski, [2001] p. 749): a női jelöltek aránya lényegesen magasabb a baloldali pártok jelöltjei között (kivéve az MDF területi listái), és a listákon magasabb, mint az egyéni választókerületek jelöltjei körében. Ebből azt feltételezhetnénk, hogy a pártok a listákon több esélyt biztosítanak a nőknek a parlamenti mandátum megszerzésére. Hogy valóban így van-e, a női jelöltek listákon elfoglalt helyükkel tudjuk ellenőrizni.

6. táblázat: Nők aránya a parlamenti pártok jelöltje között a 2006. évi parlamenti választásokon

Jelölő pártok	Egyéni körzet*			Területi lista			Országos lista		
	Összes	Nő	%	Összes	Nő	%	Összes	Nő	%
FIDESZ	176	9	5,1	456	51	11,2	173	19	11,0
MDF	163	13	8,0	345	40	23,2	174	16	9,2
MSZP	176	21	11,9	455	105	23,1	174	36	20,7
SZDSZ	176	31	17,6	434	85	19,6	174	33	18,8
Összesen	691	74	10,7	1690	281	16,6	695	104	15,0

*Ha egy személy több párt közös jelöltje, akkor a statisztikában minden párt neve mellett beszámításra kerül. Forrás: a www.valasztas.hu adatai alapján saját számítások.

¹⁵ Az adatok Koncz Katalin elemzése ([2002b] p.25.) és a www.valasztas.hu 2006-os adatai alapján saját számítások.

Esélyes jelöltek

A választási rendszer ismeretében egyértelmű, hogy a jelöltek listákon elfoglalt helye meghatározó a választási esélyek szempontjából. A nők választási esélyeivel foglalkozó szakirodalomban több próbálkozás történt ennek a tényezőnek a megragadására. Számos esetben a kvóta-rendszer jótékony hatását is rontja, hogy a nőket matematikailag megfelelő arányban szerepeltetik ugyan a jelöltek között, de nem a biztos, 'befutó' helyeken (Sawer [2002] p.10.). Ahogy fentebb láttuk, a Sebestyén-féle 'matematikailag esélyes' jelölt fogalma nem kalkulálja be a politikai racionalitást (ez egy longitudinális vizsgálatnál nem is történhet másként). A pártok jelöltállítási stratégiáját is nehezíti, hogy választási esélyeik előre nehezen kalkulálhatóak (Ilonszki-Montgomery [2002] p.21.). A listákon a 'befutó' helyek sorszámát ráadásul nem csak a pártpreferencia (amit a közvélemény-kutatási adatok mutatnak), hanem az egyéni körzetek eredménye is befolyásolja, hiszen az ott mandátumot szerző jelöltek 'kiesnek' a listáról, lehetőséget adva a sorban hátrébb állóknak is a mandátumszerzésre. Ennek megfelelően a 'Sebestyén-féle matematikailag esélyes jelölt' fogalom legalább olyan eséllyel becsüli alá a 'befutó' listás helyek sorszámát a számos egyéni körzetben nyerő nagy pártok esetében, mint amennyire felülértékeli a kis pártoknál, amelyeknek vajmi csekély esélye van a listás helyek teljes körének megszerzésére.

A 2006-os választások során – a kutató és a pártok számára is – sajátos lehetőség kínálkozott az 'esélyes helyek' előrejelzésére. Az választások 1990-től kezdődő történetében először fordult elő ugyanis, hogy a közvélemény-kutatók az előző választásokhoz (2002) eredményéhez hasonló pártpreferenciákat mértek. Így a 2002-es választások eredményei alapján előzetesen jól meg lehetett becsülni a pártok listáin bekerülő jelöltek számát illetve sorszámát. Mivel az esélyek felmérésének különösen kedvező volta nem csak a kutató, hanem a pártok számára is számára fennállt, a pártok 2006-ban követett jelölési stratégiája különösen sokat árul el arról, hogy milyen szerepet szánnak a női jelölteknek a választási folyamatban. Számomra a kutatás különösen izgalmas volt, mert az esélylatolgatáshoz a modellt a választások előtt állítottam fel, és a választások után ellenőriztem annak eredményességét.

Az általam felállított modellben az esélyek megítélésének alapja a 2002. évi országgyűlési választásokon a pártok által elért eredmény. Mivel a két választási időszakot tekintve az a szerencsés helyzet állt elő, hogy a pártok megítélése országos szinten számottevően nem változott, az összehasonlítási alap viszonylag reális. Ezek

alapján esélyesnek tekintetem azt a jelöltet, akinek listás helyezése kisebb vagy egyenlő, mint 2002-ben a pártja által az adott egyéni körzetben, illetve területi listán nyert mandátumok összege. Mivel ez a megközelítés figyelembe veszi a (2002-es és 2006-os) politikai realitásokat, nevezhetjük 'politikailag esélyes' helyezésnek illetve jelöltnek. Ez a modell a maximális esélyt veszi figyelembe, hiszen azt feltételezi, hogy az egyéniben mandátumot szerzett jelöltek mindegyike jelöltünk előtt szerepel (tehát 'kiesik a sorból') a területi listában. Matematikailag (vagyis csak matematikailag) tekintetem esélyesnek azt a jelöltet, akinek listás helyezése kisebb az adott megyében a listán és az egyéniben elérhető mandátumok összegénél, és nagyobb, mint a 'politikailag esélyes' sorszám. Ez fogalom nem számol a politikai realitással, amennyiben azt mutatja, hogy hány további jelölt kaphat mandátumot (az esélyeseken kívül) abban az esetben, ha az adott párt minden egyéni és listás mandátumot megnyer (aminek politikai realitása nagyon csekély). Az általam matematikailag esélyesnek tekintett jelöltség 'külső határai' bővebbek mint Sebestyénél, hiszen az egyéni körzetekben a párt által elérhető eredményeket – és ebben az értelemben a politikai racionalitást – is maximálisan figyelembe veszi¹⁶. Az esélyek latolgatásakor nem veszem viszont figyelembe az esetleges visszalépéseket. Mivel az MDF 2002-ben nem állított önálló listát, kiinduló pont hiányában ennek a pártnak az esélyeit nem lehetett vizsgálni. A fenti elvek és a www.valasztas.hu honlapon közzétett jelöltlisták alapján kiszámított eredmények a 7. táblázatban láthatók.

¹⁶ Ennek indokoltságát mutatja pl. 2006-ban az MSZP által elért eredmények Komárom-Esztergom megyében, ahol a párt által a területi listán szerzett 3 mandátumból jutott a területi lista 8. helyezettjének is, mivel az egyéni körzetben mandátumot nyert 5 képviselő mindegyike előtte szerepelt a területi listában (de lehetne több olyan megyét példaként említeni, ahol 1-1 párt kiemelkedően jó eredményt ért el). Ugyanitt Sebestyén 5 helyet tekint matematikailag esélyesnek, mert ennyi a területi listán elérhető összes mandátum.

7. táblázat: Női jelöltek és mandátumok a területi listákon a 2006. évi parlamenti választásokon

Pártok	Összes női jelölt	Esélyes helyen		Csak matematikailag esélyes helyen		Esélytelen helyen		Területi listán esélyes helyen álló nők által elnyert mandátumok	
		létsz.	%	létsz.	%	létsz.	%	egyéni körzetben	területi listán
Fidesz	51	9	17,7	9	17,7	33	64,7	2	8
MSZP	105	18	17,1	31	29,5	56	53,5	8	11
SZDSZ	85	0	0	44	51,8	41	48,2		0
Összesen	241	27	11,2	84	34,9	130	53,9	10	19

Forrás: a www.valasztas.hu adatai alapján saját számítások

A táblázat adataiból láthatjuk, hogy a pártok női jelöltjeinek több mint fele (az SZDSZ esetében közel fele) olyan helyet foglal el a pártok területi listáin, hogy nem csak 'politikailag' (vagyis pártjuk választási esélyeinek függvényében), de matematikailag sincsen esélye a mandátumszerzésre (emlékeztetnék arra, hogy a matematikailag esélyes jelöltként az egyéniben elnyerhető mandátumok számát is maximálisan figyelembe vettem!). Ez a megállapítás azokra a pártokra is igaz (MSZP és az SZDSZ) amelyek egyébként viszonylag magas arányban szerepeltetnek nőket a területi listáikon. (Ezt a megállapítást zárójelbe kell tennünk az SZDSZ esetében, mivel esélyes helyeik száma eleve nagyon csekély.) Különösen érdekes látnunk azt, hogy a Fidesz – bár női jelöltjeinek aránya körülbelül fele, mint a két másik pártnak – nagyobb arányban biztosít számukra valóban (politikailag is) esélyes helyet a területi listákon. Ez a megállapítás óvatosságra int bennünket abban a tekintetben, hogy a jelöltek összlétszáma alapján messzemenő következtetéseket vonjunk le az egyes politikai irányzathoz tartozó pártok választások során tanúsított 'nőpolitikája' szempontjából. Már többször idéztem a külföldi és a hazai szakirodalom jellemző megállapítását, miszerint a konzervatív, a jobboldali pártok korlátozottabb lehetőségeket teremtenek a nők számára a politikai döntéshozatali folyamatokban és választott testületekben, mint a baloldali értékeket követők, ugyanakkor a magyar helyzet elemzése alapján a szakirodalomban az ezzel kapcsolatos kételyek is megjelennek: „A jobb-bal törésvonal nem jelenik meg olyan jelentős választóvonalként, mint ahogy azt – részben az ideológiai különbségek, részben az MSZP által használt kvótaszabályozás alapján – feltételezhetnék.” (Ilonszki– Várnagy

[2007] p. 93.) Ahogy az esélyes jelöltekre vonatkozó adataink mutatják, ezek a kételyek jogosak.

A táblázatban önálló oszlopban tüntettem fel, hogy az esélyesek közül hányan szereztek mandátumot. A becslésre alkalmazott modell elég jól 'működött', hiszen a politikailag esélyesnek tekintett jelöltek közül mindenki, a két nagy párt esetében 1-1 női jelölt a matematikailag esélyesek közül is mandátumhoz jutott. Az oszlopban külön feltüntettem, hogy hányan vannak azok, akik mandátumukat 'előzetesen' az egyéni körzetben szereztek. Ez azért fontos, mert számuk láthatóan nem kevés, különösen az MSZP esetében nem. Ezért tévútra vezetne minket, ha csak azt néznénk, hogy hányan szereztek mandátumot a területi listás szavazatok alapján. Ez jól mutatja azt is, hogy amikor azt vizsgáljuk, hogy a választási rendszer milyen hatást gyakorol a nők választási esélyeire, nem megfelelő az a (hazai szakirodalomban általában alkalmazott) szempont, amely a következtetéseket abból vonja le, hogy a megválasztott képviselők közül hányan kerültek megválasztásra az egyes választási formákban. Egy további fontos következtetést is levonhatunk ebből a jelenségből: a pártok feltehetően még a meglehetősen csekély számú nőt sem azért szerepeltetik választási listáik kitüntetett (esélyes) helyein, hogy számukra plusz esélyt biztosítsanak; hanem elsősorban azért, mert olyan politikai szereplőkről van szó, akik ismertsége és elismertsége szavazatokat hozhat a 'párt konyhájára'. Nem a pártok adnak tehát plusz esélyt a nőknek, hanem az elismert női politikusok a pártjuknak.

A pártok országos listái esetében az esélyes jelölt meghatározásakor a 2002-ben országos listáról utolsóként bekerült képviselőjelölt országos listában elfoglalt sorszámát vettem figyelembe. Ezúttal eltekintettem a matematika esély vizsgálatától, hiszen itt már különösen nehéz az egyéni körzetben és a listákon elnyert mandátumok miatt 'kieső helyekkel' számolni. A Fidesz esetében például, amíg az országos listán elnyert mandátumok száma 2006-ban (27) csaknem megegyezik a 2002-essel (26), addig az utolsóként országos listáról bekerült képviselő sorszáma nagyon eltér: ötvennyolcadik 2002-ben, harminckilencedik 2006-ban (FIDESZ-KDNP közös lista). Az MSZP-nél ugyanekkor az országos listán elnyert mandátumok száma 31-ről 17-re csökkent, az utolsó 'nyerő' sorszám pedig a 77.-ről az 57.-re esett vissza. Az országos lista adatait a 8. táblázatban foglaltam össze.

8. táblázat: Női jelöltek és mandátumok a parlamenti pártok országos listáin a 2006. évi parlamenti választásokon

Pártok	Összes jelölt		Esélyes helyen		Esélytelen helyen		Országos listán esélyes helyen álló nők által elnyert mandátumok	
	összes jelölt	női jelölt	női jelölt	%	női jelölt	%	egyéni v. területi listán	országos listán
Fidesz	173	19	5	26,3	14	73,7	1	4
MSZP	174	36	7	19,4	29	80,6	5	1
SZDSZ	174	33	3	9,1	30	90,1	1	1
Összesen	521	88	15	17,0	73	83,0	7	6

A tanulságok nagyon hasonlóak a területi listáknál levontakkal. A nőknek az országos listákon is kevesebb, mint egy ötöde szerepel a politikai realitásokat is figyelembe véve esélyes helyeken. A pártok országos listája tehát a nők szempontjából egyáltalán nem jelent 'kompenzációs listát'. A Fidesz országosan is arányaiban több női jelöltnek nyújtott esélyt a listán történő bekerülésre, mint az MSZP vagy az SZDSZ. Ez megerősíti az 1998-as választások alapján tett megállapítást, amely szerint: „...alig van összefüggés a pártok programja, kampánya és jelöltállítási gyakorlata között” (Lévai – Tóth [1999] p.42.). Valóban azt tapasztalhattuk, hogy az esélyes helyeket figyelembe véve a nők jelölése szempontjából nem azok a pártok járnak az élen, akik programjukban vagy kvótarendszerükkel felvállalják a nők politikai részvételének ügyét, hanem a programjában és politikai gyakorlatában is a nőekkel kapcsolatosan is konzervatív nézeteket valló Fidesz. Ez azt is megmagyarázza, miért nem mutatkozik releváns különbség az egyes pártcsoportok között a nők parlamenti részvétele szempontjából.

A nők által az országos listákon megszerzett mandátumok száma közel azonos azzal, amit előzetesen, a pártok 2002-es választási eredménye alapján becsülni lehetett (az MSZP és az SZDSZ esetében csak 1-1 női mandátum a különbség). A táblázatban ezúttal is feltüntettem, hogy hányan szereztek mandátumukat 'előzetesen' az egyéni körzetben vagy a területi listákon. Ez azért különösen fontos, mert a táblázat adataiból látható, hogy a listán esélyes helyen szereplő nőknek közel fele (15-ből heten) már más formában mandátumhoz jutott. Ez az oka annak, hogy hiába szerepelt arányaiban több nő az országos listákon esélyes helyen, végül kevesen szereztek innen

mandátumot. Míg a területi listák esetében az esélyes nők 'eredményessége' a 27 esélyes helyből 19 területi mandátum megszerzésével 70%-os, addig az országos lista esetében ez a mutató 15 esélyes helyről 6 mandátum megszerzésével mindössze 40%. Különösen erőteljesen jelentkezik ez az MSZP esetében, ahol az országos listáról bekerült nők száma nem (csak) azért csekély, mert kevesen szerepelnek valóban esélyes helyen, hanem azért is, mert az egyébként esélyes helyen szereplő nők túlnyomó többsége már más formában mandátumot szerzett. Ez megerősíti a területi listáknál tett megállapítást arról, hogy a listák hatását nem elegendő a listán szerzett női mandátumok számából kiindulva értékelni

Még egy fontos következtetés: nem igaz az, amit a jelöltek és a megszerzett mandátumok arányának változásából következtettünk, miszerint 'a női jelöltek eredményessége csökkenő tendenciát mutat'. Valójában az esélyes helyeik száma csökkent, illetve az egyéniben mutatott eredményességük miatt a listán kitüntetett helyen szereplő nők nem listán szerzik a mandátumukat, s ezért jutnak kevesebben listás mandátumhoz. Nem az eredményességük romlott tehát, hanem a pártjuk által számukra biztosított lehetőségeik.

Ezt a jelenséget az Ilonszki – Várnagy szerzőpáros ([2007]) a következőképpen fogalmazza meg: „A parlamenti pártok és kapuőreik nem adnak esélyt arra, hogy a nők kihasználják a listán való indulás feltételezett előnyeit, mert nem indítják őket jó pozíciókban.” (Ilonszki – Várnagy ([2007] p. 105.) Tanulmányuk a választási rendszerben rejlő, de a választási mechanizmuson túlmutató körülményeket is részletesen elemzi. Következtetések szerint „...a korai pártkonszolidáció és a képviseleti elit bezáródása legalább annyira befolyásolják az alacsony szintű képviseletet, mint a választási rendszer.”(Uo. p. 93.) Megállapítják, hogy a magyarországi pártrendszer a többpártrendszer irányából elmozdult a két és fél pártrendszer irányába, ezzel egyidejűleg eltűntek a – hagyományosan arányaiban több nőt jelölő – kis pártok. A nagy pártoknak is egyre kevesebb jelöltjük van, mivel a pártelit stabilizálódása sőt bezáródás következményeképpen egy jelöltet több helyen is indítanak. A pártok kiválasztási mechanizmusát elemezve arra a megállapításra jutnak, hogy a pártok kiválasztási folyamatának stabilizálódása nem kedvez a női aspiránsoknak, mivel a férfi párt- és parlamenti elit reprodukcióját állítja középpontba, és így a nők egyre nagyobb arányban esnek ki a rendszerből. Ennek következtében kialakult egy szűk, főleg férfiakból álló professzionális politikusi réteg, akik őrzik

pozícióikat, míg a női politikusok kevésbé tudtak beágyazódni – illetve egyáltalán bekerülni – ebbe a rendszerbe.

A választói magatartás hatása

Sajnos hazai és külföldi vonatkozásban egyaránt kevés, és főleg kevés friss adat áll rendelkezésre úgy a nők választói magatartásáról, mint a női jelöltekkel kapcsolatos választói attitűdökre vonatkozóan. Drude Dahlerup az Eurobarometer közvélemény kutatásain alapuló adatokat elemezve megállapítja, hogy azokban az országokban, ahol a nők aránya a parlamentben magasabb, a választópolgárok közül kevesebben nyilatkoztak úgy, hogy jobban bíznának a férfi politikusokban, továbbá a férfi és női válaszadók ezzel kapcsolatos attitűdje között is kisebb, szinte minimális a különbség (Dahlerup [1988] p.286). A felmérések ideje alatt (1975, 1983, 1987) minden országban számottevően csökkent azoknak az aránya, akiknek az értékítéletét a képviselő neme befolyásolta. A szerző szerint a nők parlamenti részarányának növekedése során épp ez az egyik fontos pozitív hatás: csökken a nők közéleti szerepvállalásával kapcsolatos ellenállás a társadalomban és a politikában, ami végső soron a választópolgárok gondolkodását és választói magatartását is befolyásolja. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy nem lehet azt mondani, hogy ehhez a változáshoz konkrét parlamenti részarány szükséges, sőt. Ebben a változási folyamatban elegendő néhány, vezető pozícióban lévő nő, hogy jelentős változást idézzon elő a nők mint politikusok elfogadottságában.

A viszonylag nemrég megjelent magyar tanulmányok is (Koncz [2002a, b] és Ilonszki – Montgomery [2002]) 1990-es adatokat¹⁷ idéznek arról, hogy a választók kevésbé bíznak a női jelöltekben. A nők egyéni választókerületekben elért választásról választásra javuló eredményei azonban azt mutatják, hogy ez a fenntartás már valószínűleg a múlté. A női képviselők tevékenységükkel nem csak a személyük, hanem a nemük ellen esetlegesen fennálló előítéleteket is lebontották (ld. később a képviselői tevékenységről szóló fejezetben). Ez Dahlerup fenti megállapítását igazolja. Az Eurobarometer 2006 júniusában végzett közvélemény-kutatása szerint (Eurobarometer [2007]) Magyarországon a megkérdezettek 71%-a támogatja a női parlamenti képviselők megválasztását, ami mindössze 1%-kal marad el az 'EU 25-ök'

¹⁷ A Magyar Közvélemény-kutató Intézet felmérése során arra a kérdésre, hogy „Milyen képviselőt szeretne ?” a megkérdezettek (N=1000) csak 3%-a válaszolt úgy, hogy „nőt”, 40 %-a úgy, hogy „férfit”; bár a fennmaradó 57% számára a képviselő neme „mindegy” (MKKI [1991] p.581.).

átlagától. Az adat azért is különösen érdekes, mivel – ahogy a bevezetőben idézett elemzésekből láthattuk –, a magyar társadalom több szempontból konzervatívabbnak mutatkozik az európai átlagnál. A jelen adat szerint azonban a hagyományos szerepek és a családi munkamegosztás tekintetében megmutatkozó konzervativizmus a nők parlamenti szerepvállalásának kérdésére nem terjed ki, sőt: a megkérdezettek túlnyomó többsége támogatja azt.

Ami viszont nagyon valószínűnek látszik, hogy a választópolgárok (akár nők, akár férfiak) szavazatuk leadásakor nem a jelölt neme alapján döntenek. Az is sejthető ugyanakkor, hogy a női választók a pártokra adott szavazatukkal nem a pártok nőpolitikáját, vagy nőjelölési gyakorlatát értékelik. Ez azért látszik bizonyosnak, mert a kampány során sem a női jelöltek maguk, sem a pártok nem kampányolnak nőpolitikával, és nem is próbálják kiemelten megszólítani a női választókat. Ezt igazolják Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a pártok 1998-as választási kampányműsorainak elemzése alapján tett megállapításai ([1999] p.152.). Bár a 2006-os választási kampány során az SZDSZ és a Fidesz is indított női kampányt, ezeknek az eseményei, programjai nem kaptak sajtónyilvánosságot, így a választópolgároknak csak szűk köréhez jutott el azok üzenete. „Még ha a pártok tettek is bizonytalan lépéseket női jelöltjeik szerepeltetése érdekében, a sajtóban ennek csak halovány nyomai látszottak: női politikusok gyakorlatilag nem jutottak szóhoz a kampány során” (Rimay [2006] pp.34-35.). Nem érzékelhető tehát tudatos törekvés a pártok részéről a női választók ’mozgósítására’. Annak ellenére így van ez, hogy bár a nők a férfiaknál valamivel kisebb arányban mennek el szavazni, ez a szavazóképes lakosságon belüli arányukat figyelembe véve a férfiakkal nagyjából azonos számú női szavazót jelent. A demográfiai adatokon túlmenően azonban más tényezők is befolyásolják a nők, mint választópolgárok szerepét. Felmérések azt mutatják, hogy a biztosan nem szavazó, illetve a választásban bizonytalan csoporton belül a nők aránya magasabb. A választói bizonytalanság következménye, hogy – ahogy kutatások igazolják – a nők hajlamosabbak pillanatnyi érzelmeik alapján dönteni (Lévai – Kiss [1997] p. 53., Nagy – Tóth [2002] p. 250-251.) Mivel a nők kisebb hányadának van határozott politikai nézete – feltehetően erre vezethető vissza a kisebb részvételi hajlandóság –, a női szavazótábor a kampány szempontjából új lehetőségeket jelenthet. Ezt felismerve Nagy-Britanniában a pártok a választási kampány során kitüntetett figyelmet tanúsítanak a női választóknak. Külön, a nőknek szóló választási programmal (családi adókedvezmény, gyermekvédelmi támogatás, az oktatás és az

egészségügyi szolgáltatások színvonalának emelése) és kampányprogrammal próbálják a maguk oldalára állítani a női választókat (Lovenduski [2001] pp.745-747). Hasonló törekvésnek nem láthatók nyomai a magyar pártok választási magatartásában

Összegezés

A parlamenti választási folyamat a jelölt képviselővé válásának szempontjából három szakaszra bontható (Matland [1998]). Az első az 'önkiválasztás', amely a jelölt személyes döntésének szakaszát jelenti. A döntését arról, hogy kíván-e részt venni a politikában, indulni a választásokon, kívánja-e jelöltetni magát. Ahogy a képviselők szocio-demográfiai jellemzőinek vizsgálata alapján látni fogjuk, a nők számára már ez a szakasz is különböző és nehezebb. Egyrészt mérlegre kell tenni, hogy elég vonzó-e és elég támogató-e a politikai környezet, illetve van-e kellő elszántság a kedvezőtlen körülmények kiküszöbölésére. A személyes ambíciókon kívül a férfiaknál sokkal nagyobb mértékben kell beszámítani a családi kötelezettségeket és a közéleti szereppel való összeegyeztethetőség lehetőségeit – különösen így van ez a nemi szerepek tradicionális felfogásának dominanciája mellett. A második a párt általi kiválasztás szakasza. A jelölési folyamatot természetesen erőteljesen befolyásolja a választási rendszer, amely a pártok számára különböző lehetőségeket biztosít az általuk preferált jelöltek pozicionálására. A pártok által preferált jelölt kiválasztása azonban a választási rendszertől független, bizalmi döntés. A kiválasztás módja nagyon változó lehet, ebben meghatározóak az ország politikai kultúrája, az adott párt ideológiai irányultsága, illetve konkrét vezető személyiségei. Az elsődleges cél minden esetben a párt szavazatszámának növelése, amit elsősorban a helyileg vagy országosan ismert politikusok, pozícióban lévő képviselők jelölésével kívánnak elérni. Ezért különösen nehéz növelni a nők részarányát, hiszen az új aspiránsokat általában bizonytalansági tényezőnek tekintik a pártok, illetve a szavazatok maximalizálásáért felelős ún. 'kapuőrök'. A harmadik a megválasztás, a szavazók általi kiválasztás szakasza. Választói viselkedéskutatók megállapításai szerint a szavazók elsősorban nem személyekre, hanem a pártra szavaznak. Ez az egyéni választókerületekben is jellemző, de különösen meghatározó a listás választások esetében. A női esélyek szempontjából ez tovább erősíti a jelölő pártok szerepét és felelősségét a nők arányos politikai részvételének biztosításáért.

A vizsgálat során megállapíthattuk, hogy a választások során sem a pártok, sem a választók nem érvényesítik a gender-szempontokat. A pártok a jelöltállítás során – a

programjaikban vagy az önként vállalt kvótarendszerben deklarált törekvéseiktől függetlenül – a jelölt nemét másodlagos szempontnak tekintik. A nők alacsony parlamenti arányának oka mindenekelőtt abban rejlik, hogy a pártok részéről nincs tudatos törekvés a női esélyegyenlőség biztosítására a választások során. A női jelöltek száma rendkívül alacsony, az egyéni választóközetekben való indításukat, illetve a pártlistákon elfoglalt helyeiket pedig elsősorban nem a nemüknek, hanem egyéni politikai és képviselői kvalitásaiknak, eredményeiknek köszönhetik. Véleményem szerint – a fenti adatelemzések, valamint kutatásom további eredményei egyaránt azt igazolják, hogy a nők parlamenti részarányának viszonylagos stabilitása és enyhe növekménye elsősorban annak köszönhető, hogy egy maroknyi, parlamenti tevékenysége során ismertséget és elismertséget kivívó nő lépésről lépésre szerez tekintélyt pártja és a választópolgárok körében, ami előbb-utóbb nem csak saját személye, hanem neme szempontjából is pozitív eredményeket hozhat. Láthatjuk azonban, hogy ez a 'szerves' fejlődés csak csekély eredményeket produkál és produkálhat. Európában Franciaország és Belgium kivételével (ahol törvény írja elő) az országok többségében a pártok önként vállalt kvótát teljesítve növelik a női jelöltek és a megválasztott női képviselők arányát (Bellington – Binda [2005]). Nálunk egyedül az MSZP alkalmaz kvótát a jelölés során, de ennek sem a mértéke (20 %), illetve – ahogy fentebb láttuk – sem az alkalmazási módja nem elégséges. A hazai választási rendszer sajátosságait figyelembe véve a női képviselők számának növekedését a jelöltek számának növelésével és a listákon elfoglalt helyeik egyidejű javításával lehet elérni¹⁸. Siaroff [2000] elemzése alapján arra következtethetünk, hogy a politika életben nálunk jelenleg zajló folyamatok: a kétpártrendszerhez való közeledés, a valamint a pártverseny erősödése miatt nem várható, hogy a pártok önként vállalják női kvóta bevezetését és következetes érvényre juttatását. Annak ellenére így van ez, hogy a női jelöltek választási eredményessége azt mutatja, hogy a nőket jelölő pártoknak nem kell szavazatvesztéstől tartani. Várhatóan a nők esélyegyenlőségével kapcsolatos nemzetközi, elsősorban európai uniós elvárások, illetve az azoktól való egyre kínosabb elmaradás felszámolásának szükségessége

¹⁸ A nők parlamenti részarányának növeléséhez szükséges intézkedéseket Koncz Katalin elemzi részletesen. Álláspontja szerint: „A kívánatos elmozdulás nem nélkülözheti a pozitív diszkrimináció nemzetközi gyakorlatban kipróbált és bevált, a hazai körülményekre szabott módszereinek alkalmazását. Ennek három formája és korszaka. a direkt pozitív diszkrimináció, a támogató intézkedések rendszere és a nemi főáram-politika (gender mainstreaming) érvényesítése.” (Koncz [2006c] p.44.)

teremt lépéskényszert¹⁹. Sajnos a kvótatörvény parlamenti vitája és fiaskója (ennek részletes elemzését a későbbi esettanulmány tartalmazza) azt mutatja, hogy a parlamenti pártok egyelőre nem érzik magukat lépéskényszerben.

¹⁹ Erre utal a pártoknak a 2004-es Európai Parlamenti választások során követett jelöltállítási gyakorlata, amelynek eredményeképpen a EP képviselők 37,5%-a nő – ahogy ezt az előző fejezetben láthattuk.

I. RÉSZ 3. FEJEZET

POLITIKAI ÉS SZOCIO-DEMOGRÁFIAI HÁTTÉR

A megválasztott képviselők szociológiai és politikai jellemzői sokat elárulhatnak nem csak a személyről és annak felkészültségéről, hanem arról is, hogy kik és milyen kondíciókkal kerülhetnek a parlamenti képviselők közé. A nemek közti azonosságok és különbségek választ adhatnak azokra a kérdéseinkre is, hogy azonosak-e a képviselői pálya követelményei a különböző nemű aspiránsok számára, hogy mennyiben tudnak annak megfelelni, és milyen áron. Ehhez elemezni fogjuk a képviselői mandátumhoz kapcsolódó nemek szerinti különbségeket; a képviselők politikai előéletét, szociológiai és demográfiai adottságait; valamint a parlamenti és a képviselői mandátum mellett betöltött funkciók nemek szerint megoszlását.

A képviselők szocio-demográfiai jellemzőinek vizsgálata során a külföldi szakirodalom megállapításai két fő tendenciát mutatnak: egyrészt a nőknek legalább azonos, de inkább nagyobb követelményeknek kell megfelelniük, mint férfi társaiknak. Különösen így van ez a relatíve alacsony női arányú parlamentekben, ahol a nők kiválasztása során még szigorúbb feltételek érvényesülnek. Ez a tendencia rendszerint a nők magasabb végzettségi szintjében, valamint a férfikkal közel azonos szintű politikai tapasztalatában mutatkozik meg. Másrészt a nők mintegy 'pengeélen táncolnak' a magán- és a közszféra között. Azok az adatok, amelyek szerint a nők idősebb korban kerülnek megválasztásra, körükben kevesebb a házasság és a családban nevelt gyermeket nevelő arra utalnak, hogy a nőknek mintegy választania kell a család és a politika között, másrészt tevékenységük során kevesebb családi támogatást tudhatnak maguk mögött (Thomas [1994]).

Egy adott országnak a nemi szerepekhez kapcsolódó társadalmi normái döntően befolyásolják a nők helyét és szerepét a családban, a munka világában és a politikában egyaránt. A tradicionális szerepfelfogás a nők helyét a családban jelöli ki. A hagyományos felfogáson alapuló nézetek a 'dolgozó anya' szerep elfogadása mellett (amely ebben a tekintetben a családért végzett munkaként elfogadott) sem támogatják a nők közéleti szerepvállalását. A hagyományok szerint a politika a férfiak terepe. Ha ez nincs is deklarálni, gyakran megnyilvánul a politikai életben érvényesülő normák, játékszabályok és értékek alapján. Ezek a hagyományok két oldalról: a család és a politika szempontjából is szűkítik a női szerepvállalás lehetőségeit. Egyrészt a család oldaláról, mivel kevesebb intézményes és családi támogatást kapnak a közéleti

szerepvállaláshoz, a családi és a közéleti kötelezettségek összeegyeztetéséhez. Másrészt a politika oldaláról, mivel ezek a körülmények nem igazán vonzóak a nők számára, nem igazán kedvezőek a számukra, hiszen nem az ő társadalmi élethelyzetüknek megfelelően 'lettek kitalálva', harmadrészt megfelelő intézményes támogatásra sem számíthatnak ahhoz, hogy leküzdjék az akadályokat.

Egy 2000 és 2003 közötti, 12 európai országban folytatott nemzetközi kérdőíves felmérés megállapítása szerint a magyar társadalom a nők és a férfiak alapvető feladataira, funkcióra vonatkozó nézeteit tekintve kimagaslóan tradicionális, konzervatív beállítottságú. A női munkavállalás kérdésében a magyar válaszolók adtak a legmagasabb arányban prioritást a családnak és a gyermeknek, nálunk támogatták legjobban a tradicionális családi munkamegosztást (*a férj feladata a család eltartása, a felesége az otthoni feladatok ellátása*) és elleneztek egyidejűleg a hagyományos szerepek felcserélését (*a férj marad otthon, a feleség dolgozik*). (Pongrácz [2005]) Az Eurobarometer felmérései is azt mutatják, hogy a magyar társadalomban a nemi diszkrimináció határozottan jelen van és a tendenciája sem kedvező (Eurobarometer [2007])²⁰. A 2006 júniusában végzett közvélemény-kutatás szerint hazánkban az EU átlagnál 5%-kal többen (45 vs. 40%) vélik úgy, hogy széleskörű, illetve eléggé elterjedt a nemi alapú megkülönböztetés. A 2008-as felmérés (Eurobarometer [2008])²¹ pedig azt mutatja, hogy ebben a kérdésben az európai átlagtól való különbségünk nőtt (43 vs. 36%). Mindkét felmérés alapján Magyarország az egyetlen a vizsgált országok közül, ahol a válaszadók relatív többsége szerint a nemi alapú megkülönböztetés erősebb, mint öt évvel korábban volt. A két felmérés viszonylatában a változás tendenciája is ellentétes az európai átlaggal. Míg az EU átlag szempontjából csökkent a romló tendenciát érzékelők aránya (27-ről 24 %-ra), a magyar megkérdezettek körében nőtt (45-ről 47%-ra). Így az európai átlagtól való különbségünk 18-ról 23 százalékpontra ugrott. A 2006-os adatok szerint az európai polgárok összességével összehasonlítva (33%) 15 százalékponttal többen gondolják a magyarok közül (48%), hogy nőnek lenni hátrányt jelent a társadalomban. Csak 6% gondolja, hogy férfinak lenni hátrányos. A társadalomban a közvélemény által érzékelt nemi alapú diszkrimináció nyilvánvalóan a nők politikai érvényesülését is negatívan

²⁰ A felmérésben az EU 25 tagállamából 24.796, közülük 1015 magyar megkérdezett válaszai szerepelnek.

²¹ A 2008 február-márciusa során zajlott felmérésben az EU tagállamokból 26.746, közülük 1000 magyar megkérdezett válaszai szerepelnek. A két felmérés közötti különbség értékelésekor figyelembe veendő, hogy a felmért tagállamok köre kettővel, az időközben csatlakozott Romániával és Bulgáriával bővült.

befolyásolja. Ezen kiindulópontok alapján azt feltételezhetjük, hogy a nők társadalmi és azon belül családi háttere és körülményei politikai szerepvállalásukat inkább negatívan befolyásolja.

A kutatás időbeli keretei ezúttal kiterjeszthetők a teljes 1990. utáni parlamenti időszakra, az Ilonszki Gabriella által vezetett kutatási program keretében összeállított Képviselői Adatbázis 1990-2006. segítségével.²² Az adatbázis 1990-től a 2008. évi tavaszi ülészig (az adatok ekkor kerültek lezárásra) összesen 2022 mandátum birtokosának az adatait tartalmazza. Közülük 1830 volt férfi (90,5%) és 192 nő (9,5%) – a további vizsgálatok és következtetések ezekre az adatokra épülnek²³. Az adatbázis az általános választások során megválasztottak adatain kívül tartalmazza a ciklus közben mandátumot szerzett képviselőket is.

A disszertáció kontinuitása érdekében természetesen ki fogok térni a dolgozatban tárgyalt ciklusok jellegzetességeire is, amelyek kimutatásához és kiemeléséhez az adatelemzés időbeli kiterjesztése kiemelkedő segítséget nyújt. Egyes vizsgálati szempontok esetében a disszertációban elsődlegesen vizsgált ciklusokra vonatkozó, előzetesen összegyűjtött adataim bővebbek, vagy több szempontra is kiterjednek, ezért ezeket is bemutatom.

Rekrutáció és kontinuitás

A képviselők megválasztását megelőző politikai tapasztalat vizsgálata két szempontból is érdekes információt jelent. Egyrészt képet kaphatunk a jelölés és választási eredményesség szempontjából különösen fontos politikai közegről, amely a választásokat megelőzően megteremtette a politikus és a jelölő párt bizalmi viszonyát, ami a jelöltséget eredményezi. A politikai előélet másrészt képet ad a képviselő felkészültségéről, politikai tapasztalatáról és a parlamenti munka folyamatosságáról – a hivatásos képviselővé válás folyamatáról.

A képviselői adatbázis tanúsága szerint a helyi (önkormányzati) politikai tapasztalat tekintetében alig van különbség a nők és férfiak között. Közel egy harmaduk volt önkormányzati képviselő vagy megyei közgyűlés tagja (31,3 vs 30,5%), a nőknek további 5,2; míg a férfiaknak 5,9 százaléka polgármester. Az országos

²² A fejezet jelentős része 'Cherchez la femme!' címmel a „Képviselői Adatbázis 1990-2006.”-ot, illetve az adatbázis alapján készült tanulmányokat megjelentető Képviselők Magyarországon II. című kötetben az Új Mandátum Kiadó gondozásában megjelenés alatt áll.

²³ Az adatbázisban a több ciklusban szolgáló képviselők adatai megválasztásuk számának megfelelően többször is szerepelnek. A 2022 adatsor 1121 természetes személy, köztük 111 nő – nem egy esetben ciklusonként változó – adatait tartalmazza.

politikai tapasztalat tekintetében tapasztalható különbség nem releváns. A nőknek 10, míg a férfiaknak 12 százaléka rendelkezett kormányzati tapasztalattal – volt miniszterelnök, miniszter vagy államtitkár (mivel adataink csak az 1990 utáni kormányzati tapasztalatra vonatkoznak, a vizsgálatkor az első ciklus adatait figyelmen kívül hagytam). Az országos szintű politikai tapasztalaton belül is érzékelhető különbség. A női képviselőknek 6,9%-a volt államtitkár, és 5,0%-a miniszter. Az utóbbi arány 8 esetet, de mindössze négy képviselőt jelent. Kósáné Kovács Magda (MSZP) 1994-1995 között volt munkaügyi miniszter, Csiha Judit (MSZP) 1996 és 1998 között privatizációért felelős tárca nélküli miniszter (előzetesen politikai államtitkár) – ugyanezek az adatok jelennek meg a későbbi ciklusuknál közölt adataik között. Dávid Ibolya (MDF) az 1998-2002-es kormányzati időszakban volt az igazságügyi tárca vezetője, ő ugyancsak két következő képviselői ciklusában 'javítja' a kormányzati tapasztalattal rendelkező nők arányát. Lampert Mónika (MSZP) 2002 és 2006 között a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormányban egyaránt a belügyminiszteri pozíciót töltötte be, ami kormányzati tapasztalatként természetesen csak a 2006-os periódus adatainál 'számítódik be'.

A férfiak közül 5,6% az egykori miniszterek, míg 6,7% a volt államtitkárok aránya (aki mindkét funkciót betöltötte, mindkét helyen megjelenik a százalékos megoszlásnál). Látható, hogy a közélet csúcsa felé közeledve egyre 'nyílik az olló', vagyis növekszik a különbség a férfiak és nők által betöltött pozíciók között – a nők rovására. Ez ugyancsak a korábban már idézett 'piramis-jelenség' megnyilvánulására példa (Lévai – Kiss [1999] p.45.).

Az 1998-2002-es ciklus adatainak részletes vizsgálata során a politikai előélet szélesebb szegmensét vizsgáltam, ezért annak adatai gazdagítják a képet (9. táblázat). Kutatásaim alapját a választások után közvetlenül kiadott „Választás '98. Országgyűlési képviselők” című kiadványban publikált életrajzok jelentették (Választás [1998]). A kiadvány jellemzője, hogy a közölt életrajzok alapja a jelöltek által az Országos Választási Irodának leadott életrajzok. Azok tehát nem csak a jelölt életútjáról tanúskodnak, hanem arról is, hogy ki mit tartott fontosnak elárulni önmagáról, családjáról és munkájáról. Ezért a táblázatban a nemleges válasz gyakran nem azt jelenti, hogy nincs politikai előélet, hanem azt, hogy az illető nem tartotta fontosnak arról számot adni. Természetesen lett volna lehetőség ezeket az adatokat ellenőrizni más életrajzokban (bár valószínűleg nem teljes körűen), de a céloom nem az

életrajzok pontosítása volt. Egy esetben tettem kivételt, Kiszely Katalin adatait beszámítottam, mivel joggal tekinthetjük úgy, hogy teljes ciklus során képviselő volt.

9. táblázat: Országgyűlési képviselők megoszlása 1998-as megválasztásuk előtti politikai tapasztalataik szerint (%)

Politikai tapasztalat	Nők		Férfiak		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Parlament	7	21,2	45	12,7	50	13,0
Önkormányzat	4	12,2	55	15,6	58	15,0
Párt	–	–	48	13,6	50	13,0
Kormány	–	–	2	0,6	3	0,8
Egyéb	1	3,0	15	4,2	16	4,1
Nincs (nincs adat)	7	21,2	35	9,9	42	10,9
Parlament és párt	3	9,1	58	16,4	60	15,5
Parlament és önkormányzat	1	3,0	20	5,7	21	5,4
Parlament és kormány			6	1,7	6	1,6
Párt és kormány			2	0,6	2	0,5
Párt és önkormányzat	3	9,1	36	10,2	40	10,4
Kettőnél több	7	21,2	31	8,8	38	9,8
Összesen	233	100,0	353	100,0	386	100,0

Az adatok a Választás [1998] életrajzai alapján saját számítások.

A képviselők szinte mindegyike beszámolt valamilyen politikai-közéleti tapasztalatról. Ennek a területe túlnyomó részben a parlamenti és az önkormányzati politika, illetve a pártok helyi, megyei testületeiben betöltött vezető funkció. A szakmai, szakszervezeti és civil szervezetekben szerzett előzetes politikai tapasztalatokat az 'egyéb' kategóriába soroltam. Mivel sok képviselő számolt be politikai funkcióin kívül közéletiről is, ezeket a funkciók 'duplikációjánál' nem is vettem figyelembe. Így a 'több mint kettő' kategóriába csak azok kerültek besorolásra, akik politikai tapasztalatot szereztek a parlament, az önkormányzatok, a kormány vagy a pártélet közül több mint két területen. A képviselők közel fele – nemétől függetlenül – több mint két politikai területen tevékenykedett megválasztása előtt. A nőknél magasabb azoknak aránya, akik nem számoltak be politikai előéletéről, ugyanakkor azoké is, akik több területen szereztek előzetes tapasztalatot. A hasonló politikai előélet is azt jelzi – amit a választási rendszer elemzésekor megállapíthattunk –, hogy a női jelöltek és képviselők ugyanolyan feltételeknek felelnek meg, illetve kell megfelelniük. Jelölésük

és megválasztásuk alapja tehát elsősorban a politikai előélet és tapasztalat, nem pedig a nemük. Az adatokból kitűnik, hogy a nőknél a párt kevésbé jelenti a politikai karrier útját, mint a férfiaknál (0 vs. 13,6%; a parlamenti tapasztalattal ötvözve pedig 9,1 vs. 16,4%). A nőknél nagyságrendileg nagyobb arányban vannak azok, akik legalább két különböző területen szereztek politikai tapasztalatot (21,2 vs. 8,8%). Ez arra utal, hogy – mivel nehezebb a politika élvonalába kerülniük – a gyakorlatban többet kell teljesíteniük és – mivel lényegesen kevesebben vannak – körükben nagyobb arányban vannak a nagy tapasztalatú politikusok.

Az 1998-as ciklus adatainál látható, hogy politikai előélet tekintetében milyen fontos a parlamenti tapasztalat. Egy ciklus adatai azonban egy adott politikai helyzetet jellemeznek, ami – amint azt látni fogjuk – nem tekinthető általános jellemzőnek. A parlamenti tapasztalat illusztrálása érdekében ismételten visszatérünk a képviselői adatbázishoz. Először azt vizsgáljuk meg, hogy a képviselőknek az adott mandátum hányadik megválasztása (10. táblázat). Az adatok értékeléskor figyelembe kell vennünk, hogy beszámításra kerültek az 1990 előtti képviselői szolgálatok is, valamint azt, hogy a többször mandátumot szerző képviselőknek minden mandátuma szerepel, a megválasztás sorrendjének megfelelő sorszámmal.

10. táblázat: Képviselői tapasztalat, nemek szerinti bontásban

Képviselő neme	Mandátum (megválasztás) sorszáma											
	1.		2.		3.		4.		5.		6.	
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%
Nő	109	56,8	47	24,5	21	10,9	13	6,8	2	1,0	–	–
Férfi	972	53,1	495	27,0	224	12,2	103	5,6	35	1,9	1	0,1

Az aggregált adatok a nemek között nem mutatnak jelentős különbséget, bár láthatóan a nők körében valamivel magasabb az első ciklusukat töltő képviselők aránya. Az adatok ciklusok szerinti vizsgálata árnyaltabb képet mutat. Míg a férfiak esetében egyre csökken a kezdő, 'első ciklusos' képviselők aránya (1990:92,7%, 1994:62,3%, 1998:48,9%, 2002:33,1%, 2006:26,3%), addig a nőknél a csökkenő tendencia dinamikája 2002-ben megtörik, majd 2006-ban visszajára fordul (1990:93,8%, 1994:61,4%, 1998:45,5%, 2002:42,5%, 2006:46,5%). Ez arra utal, hogy a 2002-es választásoktól kezdődően a női parlamenti elit destabilizálódik. Ez bizonytalanságot

jelent a nők számára mind a mandátumszerzés, mind a képviselői hivatás gyakorlása során.

Nézzük meg az adatok mögött megbúvó egyéni képviselői karriereket. A leghosszabb 'szolgálati idővel' Filló Pál (MSZP) rendelkezik, aki 2006 óta immár 6. alkalommal képviselő. Mandátuma 1985 óta csaknem folyamatos, csak 1990-1991 között szünetelt egy rövid ideig, mivel ebben a ciklusban időközi választáson, 1991 áprilisában lett képviselő. A hatból öt alkalommal egyéni választókerületben választották meg (Budapesten, 1985-ben a 18., a többi alkalommal a 9. választókerületben), egyedül az 1998-as választásokon nem sikerült nyernie egyéniben (ekkor pártja budapesti területi listájáról kapta mandátumát).

A 2006-2010-es parlamenti időszakban a férfiak közül 35 fő (1,9%)²⁴ tölti ötödik ciklusát, a nők közül ketten (1,0%). Dávid Ibolya az MDF képviselőjeként három alkalommal egyéni választókerületben (Tolna megye 5.vk.), 1994-ben és 2006-ban pártja országos listájáról szerezte mandátumát. Béki Gabriella 1990. óta minden választáson pártja – az SZDSZ – országos listájáról lett képviselő.

Érdekes külön is megnézni az 1990. előtti parlamenti tapasztalat nemek közötti különbségét. Az 1985-1990-es ciklust követően, az 1990-es demokratikus választások során 2 nő és 23 férfi tudta megőrizni mandátumát (6,3, illetve 6,0%). Jakab Róbertné 1985-től kezdődően (1988-1990 között a parlament alelnöke is volt) egészen 2002-ig, összesen 4 cikluson keresztül szolgált az MSZP képviselőjeként. Mandátumát minden esetben országos listán szerezte. 2006-ban nem indult a választásokon. Rózsa Edit 1985-ben egyéni képviselőként (Csongrád megye 3.vk.), 1990-ben az SZDSZ országos, majd 1994-ben területi listáján (Csongrád megye) szerezte mandátumát. 1998-ban pártja egyéniben, területi és országos listán egyaránt indította, de sehol sem sikerült mandátumot szereznie.²⁵ 2002-ben és 2006-ban egyetlen formában sem indult.

²⁴ A 2006-2010-es parlamenti ciklusban 5. mandátumukat töltő férfi képviselők:
FIDESZ: Áder János, Balsai István, Deutsch-Für Tamás, Kelemen András, Kósa Lajos, Kövér László, Mádi László, Németh Zsolt, Orbán Viktor, Varga Mihály;
KDNP: Medgyasszay László, Salamon László; MDF: Csapody Miklós;
MSZP: Gál Zoltán, Gécz József Alajos, Horn Gyula, Jánosi György, Katona Béla, Keleti György, Kiss Péter, Mécs Imre, Suchman Tamás, Szabó György, Tompa Sándor, Vastagh Pál, Vitányi Iván;
SZDSZ: Eörsi Mátyás, Fodor Gábor, Hankó Faragó Miklós, Kis Zoltán, Kuncze Gábor, Magyar Bálint, Pető Iván, Világosi Gábor.

²⁵ Rózsa Editet az 1998-as választásokon az SZDSZ egyéniben Csongrád megye 3. választókerületében indította, ahol az első forduló után visszalépett. Területi listán a 18. helyen állt, pártja itt egyetlen mandátumot sem szerzett. Az országos listán 44. helyen szerepelt, ugyanakkor az SZDSZ 17 országos mandátuma csak a 24. helyen álló jelöltnek eredményezett képviselői helyet.

A „85-ös” férfiak közül arányaiban kevesebben, csak hatan tudták az 1990-94-es ciklusnál tovább folytatni képviselői karrierjüket. Filló Pál (MSZP) – ahogy már említettük – 6. ciklusát tölti, Szűrös Mátyás (MSZP) az 1998-as ciklus, Lakos László (MSZP), Nyers Rezső (MSZP), Péli Tamás (MSZP) és Zsigmond Attila (MDF) pedig az 1994-98-as parlamenti időszak végéig tudta megújítani mandátumát. A többiek csak a demokratikus parlament első ciklusában folytatták képviselői tevékenységüket. Ennek oka az egyéni karrierút megváltozásán kívül pártjuk választási eredményében (eredménytelenségében) is keresendő²⁶.

A nemek közötti különbség elsősorban a régebbi parlamenti tapasztalat tekintetében mutatkozik. Csak férfiak – Horváth János és Varga László a FIDESZ, Keresztes Sándor a KDNP, valamint Kováts László, Kósa András, Mizsei Béla és Vörös Vince az FKGP képviselői közül – rendelkeztek ’történelmi’ parlamenti tapasztalattal²⁷ – ami a nők parlamenti részvételének akkori állapotából érthető és egyértelműen következik.

A mandátum sorszámán kívül annak folytonossága is utal a képviselő tapasztalatára és a jelölő párttal való kapcsolatára (figyelembe véve természetesen a pártokat érintő, az egyének politikai sorsára is ható, az egyes ciklusok esetében ingadozó politikai ’széljárás’). 1990-től kezdődően ciklusról ciklusra nő az

²⁶ Az 1985-től szolgáló, 1990-1994-es ciklusban országgyűlési képviselői pályafutásukat befejező férfi képviselők:

Független: Czoma László, Fodor István, Németh Miklós (1991-ig),

MDF: Bánffy György, Horváth Miklós, Marx Gyula, Mezey Károly, Raffay Ernő, Roszik Gábor, Szentágothai János, Vona Ferenc; MSZP: Hámosi Csaba; SZDSZ: Tamás Gáspár Miklós

Változó frakció-hovatartozással: Debreczeni József (MDF-független), Eke Károly (független-KDNP), Király Zoltán (MDF-független), Pozsgay Imre (MSZP-független).

²⁷ *Horváth János* 1945-ben a Független Kisgazdapárt nagy-budapesti listájáról lett nemzetgyűlési képviselő. 1998-ban, 2002-ben és 2006-ban egyaránt a FIDESZ országos listájáról szerezte mandátumát. A 2006-os ciklus alakuló ülésén az Országgyűlés korelnöke.

Varga László 1947-ben a Demokrata Néppárt nagy-budapesti listájáról lett képviselő. 1994-ben a KDNP, 1998-ban és 2002-ben a FIDESZ országos listájáról szerezte mandátumát. Mindhárom ciklus alakuló ülésén az Országgyűlés korelnöke.

*Keresztes Sándor*t 1947-ben a Demokrata Néppárt jelöltjeként választották képviselővé, 1990-ben és 1994-ben pedig a KDNP területi (Budapest) illetve országos listájáról szerzett mandátumot.

*Kováts László*t az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon Heves és Nógrád–Hont vármegyei választókerületben a Független Kisgazdapárt jelöltjeként; 1947-ben pedig a Demokrata Néppárt listáján választották képviselővé. Az 1990. évi választásokon az FKGP országos listáján szerzett mandátumot.

*Kósa András*t 1947-ben pótképviselőként hívták be, 1990-ben pedig az FKGP megyei listáján került be a parlamentbe.

Mizsei Béla 1945-ös nemzetgyűlési képviselőisége után 1990-ben az FKGP jelöltjeként Jász-Nagykun-Szolnok megye 2.sz. választókerületében – a „történelmi képviselők” közül egyedülállóan – egyéni választókerületben nyert mandátumot.

Vörös Vincét 1945-ben választották be az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, majd az 1945. november 4-i választásokon az FKGP listáján lett nemzetgyűlési képviselő. Az 1990-es választásokon ugyancsak az FKGP országos listáján szerezte mandátumát.

újraválasztott, előző ciklusban is szolgáló képviselők száma. Arányuk 1990-ben 6,0; 1994-ben 35,6; 1998-ban 46,6; 2002-ben 61,9; 2002-ben 69,7% (ne feledjük, hogy ez az adat tartalmazza az időközi választásokon bekerült képviselőket is, akik rövid kihagyással ugyan, de a soron következő ciklusban folytatják képviselői munkájukat). Ez az adat egyértelműen igazolja egy professzionális politikai elit kialakulását, akik számára a képviselői mandátum hivatás és életforma. A 'visszatérő' (egy vagy több ciklus kihagyása után ismét mandátumot szerző) képviselők száma nem számottevő, összesített arányuk ciklusonként ingadozó, 1-5% közötti.

Az aggregált adatok szerint a képviselői mandátum folytonossága tekintetében sincs jelentős különbség a férfi és női képviselők között (11. táblázat). A nők körében valamivel magasabb azok aránya, akik az előző ciklusban nem voltak képviselők (tehát 'újak'), de a különbség nem számottevő (56,8 vs. 53,1%). Közülük kevesebben vannak azok, akiket újraválasztottak és a 'visszatérők' – akik egy ciklus kihagyása után ismét képviselők lettek. Úgy látszik, hogy a választói akarat, vagy a pártok jelölési taktikája eredményeként 'megtört' képviselői karrier újrakezdése nem könnyű, és különösen nem az a nők számára. Az 1,0%-ot képviselő két 'visszatérő' nő Csehák Judit (MSZP) és Szabó Erika (SZDSZ).²⁸

11. táblázat: A képviselők mandátumának folytonossága – nemek szerinti bontásban

Ciklus	Új képviselő				„Továbbszolgáló”				„Visszatérő”			
	nő		férfi		nő		férfi		nő		férfi	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1990	30	93,8	355	92,7	2	6,3	23	6,0	–	–	5	1,3
1994	21	61,4	223	62,3	17	38,6	126	35,2	–	–	9	2,5
1998	15	46,9	178	48,8	17	51,5	168	46,2	1	3,1	18	4,9
2002	17	42,5	123	33,1	22	55,0	133	62,6	1	2,5	16	4,3
2006	20	46,5	93	26,3	23	53,5	253	71,7	–	–	7	2,0
Össz.	109	56,8	972	53,1	81	42,2	803	43,9	2	1,0	55	3,0

²⁸ Csehák Judit az MSZP képviselőjeként 1990-ben országos listán, 1994-ben egyéni választókerületben (Veszprém megye 7.vk.) szerzett mandátumot. 1998-ban nem indították/indult a választásokon, majd 2002-ben ismét országos listán jutott be a parlamentbe, de mandátuma rövid életű volt. 2003 szeptemberében lemondott egészségügyi miniszteri tisztéről, majd a betegjogi és ellátottjogi közalapítvány kuratóriumi elnöki tisztségének elfogadása után képviselői mandátumáról is. Szabó Erika 1990-ben az SZDSZ Bács-Kiskun megyei listájáról lett képviselő. Az 1994. évi választásokon az SZDSZ jelöltjeként sem egyéni választókerületből, sem listáról nem jutott mandátumhoz. 1994 júniusában kilépett az SZDSZ-ből (mivel nem értett egyet az MSZP-vel történt koalíciós megállapodás megkötésével), majd 1996 júliusában csatlakozott a Fideszhez. Az 1998-as választások óta minden választásokon a FIDESZ jelöltjeként egyéni választókerületben (Bács-Kiskun megye 8.vk.) szerzett mandátumot.

A ciklusonkénti adatsort vizsgálva azonban különbséget látunk a férfi és női mandátumok folytonosságának tendenciája tekintetében. A nők körében a 'továbbszolgálók' aránya az első három ciklusban valamivel meghaladta a férfiakét, 2002-ben azonban elmaradt tőle, 2006-ban pedig markánsan megnőtt a különbség a mandátumukat megőrizni tudó férfiak és nők között (Pearson szignifikancia érték 0,01713). Ugyanezt a tendenciát láthatjuk tehát, mint a mandátum sorszámának ciklusonkénti vizsgálatával, ami nem meglepő a 'visszatérők' alacsony aránya mellett.

A fordulópont okait a belpolitikai változásokban találhatjuk meg. Alan Siaroff a nők parlamenti részvételét befolyásoló tényezőket 28, a világ különböző országának példája alapján keresve megállapította, hogy a hosszú távú – jelentős részben történeti hagyományokon alapuló – kulturális és gazdasági tényezők, valamint a választási rendszer jellege mellett a nők parlamenti részvételét befolyásolja a pártverseny és a pártok száma. Vizsgálatainak eredménye szerint általában jobban kedvez a nők parlamenti részarányának ha több párt küzd a parlamenti mandátumokért, mint a kétpártrendszer (Siaroff [2000] p.202). A magyarországi helyzet elemzése során is megállapítást nyert, hogy a parlamenti mandátumokért reális eséllyel induló pártok számának csökkenése negatív irányba befolyásolta női képviselet realizálódási esélyeit (Ilonszki–Várnagy [2007]). Úgy tűnik, a tét növekedésével romlanak a nők esélyei. Ezt támasztja alá az is, hogy az időközi választásokon bekerültek körében magasabb a nők aránya (14,1%), mint az általános választások során mandátumot szerzettek között (9,3%).

Az újraválasztás nem csak a képviselőt, hanem pártja eredményét is minősíti. Ezért a személyek politikai tőkét, pártjuk irántuk való bizalmát vizsgálva az újraválasztás ténye mellett elemezni kell azt is, indították-e őket a következő választásokon (az újraindítás természetesen személyes döntés kérdése is, de ezt egyedi, közismert politikusok kivételével nem tudtam vizsgálni). A pártrendszer és a pártelit stabilizálódását jelzi, hogy az 1990-es ciklusban szolgált képviselők kivételével (akiknek 26,6 százaléka nem indult újra a következő választásokon) a képviselők többsége (84-86%) a következő választásokon ismét jelölt volt. Az összesített adatok nem mutatnak lényeges különbséget a nemek között, sőt: a nőknek valamivel magasabb aránya kerül újrajelölésre (84,4%), mint a férfiaknak (82,1%). A ciklusonkénti adatok azonban ezúttal is fordulópontot mutatnak a 2006-os választások tekintetében. A megelőző ciklusokban a nők mindig valamivel magasabb (5% körüli)

arányban kerültek újrjelölésre, mint férfi képviselőtársaik. A 2002-es ciklus képviselői körében viszont a nők újrjelölésének aránya 10%-kal csökkent, és a férfiakénál 6,6%-kal alacsonyabb lett (12. táblázat).

12. táblázat: Képviselők újraindítása az adott mandátumát követő választásokon – nemek szerinti bontásban

Ciklus	Indul-e újra a következő választásokon?							
	Igen				Nem			
	nő		férfi		nő		férfi	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1990	25	78,1	279	73,0	7	21,9	103	27,0
1994	39	88,6	297	83,0	5	11,4	61	17,0
1998	29	90,6	313	86,0	3	9,4	51	14,0
2002	32	80,0	322	86,6	8	20,0	50	13,4
Összesen*	125	84,5	1211	82,0	23	15,5	265	17,9

* Az összesített adatok arányszámításánál a jelenleg is tartó ciklus adatait figyelmen kívül hagytam, hiszen az újraindulásra vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre.

A számok mögé tekintve azt látjuk, hogy a 2006-os választásokon az előző ciklust végig szolgáló női képviselők közül hárman (a FIDESZ részéről Juhos Katalin és Mikes Éva; az MSZP-ből Vargáné Kerékgyártó Ildikó) nem indultak, illetve nem kerültek jelölésre – ennek okait nem ismerjük. A fentebb kimutatott különbség a ciklus során megszűnt mandátumok miatt jelentős. Gurmai Zitának, Herczog Editnek és Kósáné Kovács Magdának (MSZP) európai parlamenti képviselővé történt megválasztásuk miatt szűnt meg ciklus közben a mandátuma (2004. július 6-ától). Csehák Judit lemondásának körülményeit fentebb ismertettem, Szalai Annamáriának (FIDESZ) pedig 2004. tavaszán az ORTT tagjává történő megválasztását követően – összeférhetlenség miatt – kellett lemondania mandátumáról. Valamennyi, ciklus közben megszűnt női képviselői mandátum listás helyről származott és betöltésükről a pártok vezető testülete határozott. Csehák Judit helyére Havas Szófia került, aki a választásokkor az országos lista 113. helyét foglalta el; Gurmai Zita mandátumát pedig Szűcs Erika, az országos lista 97. helyezetteje kapta (viszonyításképpen: az MSZP országos listájáról az utolsó 'befutó' hely a 77. volt). A többi képviselői helyre az MSZP országos, illetve az MSZP Fejér megyei és a FIDESZ Zala megyei területi listájáról egyaránt férfi képviselő került, részben a soron következő listás helyektől

függetlenül. A megürülő képviselői helyek betöltésekor a nemi arányok megőrzése nem cél tehát, de ez nem hátrányos a nőkre nézve, hiszen ahogy láthattuk, a ciklus közben mandátumot szerző képviselők körében arányuk magasabb, mint az általános választások során bekerültek között.

Szocio- demográfiai tulajdonságok

Az országgyűlési képviselők rekrutációja tekintetében a feltételek és a teljesítmények egyenrangúak tehát. Az a kérdés, vajon a feltételek teljesítése, a teljesítmények elérése tekintetében azonosak-e a nők és férfiak esélyei? A válaszokat a férfi és a női képviselők szociológiai és demográfiai változóinak elemzésével keressük. Vizsgálati szempontjaink az életkor, a családi állapot, a születési hely, az iskolai végzettség és annak iránya, valamint az eredeti foglalkozás.

Az aggregált adatok alapján a nők átlagéletkora nem magasabb – ahogy azt a külföldi tapasztalatok alapján (Thomas [1994] p.47, Antić–Ilonszki [2003] p. 89) várhatnák –, sőt valamivel alacsonyabb, mint a férfiaké (13. táblázat)²⁹. A ciklusonkénti adatokat vizsgálva látható, hogy a parlament átlagéletkora 1990. óta több mint 4 évvel megemelkedett. A nők átlagéletkora ciklusonként sem különbözik számottevően a férfiakétól, a változás dinamikája azonban különböző az egyes nemeknél. A férfiak átlagéletkora 1990. óta kevesebb mint 4 évvel, a nők esetében ugyanakkor közel 10 évvel lett magasabb. A fordulópont ezúttal is 2002, ettől kezdődően a nők átlagéletkora magasabb a férfiakénál.

13. táblázat: Átlagéletkor a képviselő mandátumának kezdetekor

	1990-1994	1994-1998	1998-2002	2002-2006	2006-2010	Összesen
Nők	42,00	43,66	45,79	47,05	51,60	46,23
Férfiak	45,87	46,89*	46,35	46,47	49,54	46,99
Képviselők összesen	45,57	46,54	46,31	46,52	49,76	46,92

*Horváth József (MDF) képviselő adata hiányzik.

²⁹ A 'Képviselői adatbázis 1990-2006.'-ban a képviselők életkoraként a mandátumuk kezdetének évében betöltött életkorukat jelöltük. A ciklus közben bekerült képviselők esetében életkorukat természetesen nem a ciklus kezdő évének, hanem mandátumuk kezdetének megfelelően határoztuk meg. Az adatbázis logikája szerint a több ciklusban szolgáló képviselők életkora többször, minden esetben az adott ciklusnak megfelelően jelenik meg. Mivel az adatbázis valamennyi képviselő adatait tartalmazza, az átlagéletkor tekintetében az adatok valamelyest eltérnek a képviselői almanachokban közöltektől.

A képviselők életkorát korcsoportonként vizsgálva még árnyaltabb képet kapunk (14. táblázat). Bár a 30 alatti korosztályúak aránya a nők között valamivel magasabb, mint a férfiak körében (3,65 vs. 3,61%), a legfiatalabb női képviselők életkora magasabb, mint a férfiaké. Az egyes ciklusokban időrendben haladva a legfiatalabb nők életkora 24 (Szelényi Zsuzsanna FIDESZ), 29 (Selmeczi Gabriella FIDESZ), 28 (Hortobágyi Krisztina FIDESZ), 28 (Nagy Nóra, Vadai Ágnes MSZP), 32 (Vadai Ágnes MSZP); míg a férfiaknál 23 (Glattfelder Béla FIDESZ), 21 (Botka László MSZP), 21 Zuschlag János MSZP), 23 (Szijjártó Péter FIDESZ), 23 (Nagy László MSZP).

A középkorúak (40-49 illetve 50-59 év közöttiek) aránya a nők körében magasabb (39,06 illetve 31,77%), mint a férfiaknál (36,80 és 26,85). Az idős korosztályban viszont a nők aránya kirívóan alacsony, holott a népesség körében a 60 év feletti korcsoportban számuk nagyságrendileg magasabb a férfiaknál (KSH [2006] p.3.). A legidősebb nő 69 évesen kezdte mandátuma letöltését, míg 70 évesen és annál idősebben összesen 49 férfi. A legidősebb képviselők ciklusonként 89 (Demény Pál MSZP), 84, 88, 92 (mindhárom esetben Varga László, első alkalommal a KDNP, majd kétszer a FIDESZ képviselőjeként), illetve 81 (Vitányi Iván MSZP) évesen kezdték meg mandátumuk letöltését. Az időskorú képviselők aránya a férfiaknál sem számottevő (a 70 év felettek aránya 2,68%), ennek a korosztálynak a hiánya nem befolyásolja számottevően a női képviselők arányát. Ugyanakkor arra az általános jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy a nő a nyilvánosság számára mindig külsőségeivel (életkor, ruházat, frizura, stb.) együtt jelenik meg. A nők külső megjelenésével kapcsolatos társadalmi elvárások korlátozzák az időskorúak közéleti szerepvállalását. Mivel fiatal korban családi kööttségeik és kötelezettségeik miatt később kezdik politikai pályafutásukat, beszűkül számukra a politikai szerepvállalás időtartama.

14. táblázat: *Átlagéletkor a képviselő mandátumának kezdetekor, életkor-kategóriáként*

Életkor-kategóriák	Nő		Férfi*		Összesen*	
	fő	%	fő	%	fő	%
20-29	7	3,65	66	3,61	73	3,61
30-39	37	19,27	390	21,32	427	21,13
40-49	75	39,06	673	36,80	748	37,01
50-59	61	31,77	491	26,85	552	27,31
60-69	12	6,25	160	8,75	172	8,51
70-79	–	–	42	2,30	42	2,08
80-	–	–	7	0,38	7	0,35
Összesen	192	100	1829	100	2021	100

* Egy hiányzó adat mellett.

A képviselők családi állapota tekintetében a képviselői adatbázisban csak azok az adatok kerültek rögzítésre, amelyet a képviselő az almanachok valamelyikének³⁰ leadott önéletrajzi valamelyikében feltüntetett. Ha ezekben konkrét adat nem szerepelt, akkor a családi állapotot hiányzó adatként szerepel akkor is, ha arra az életkorból (a legfiatalabb képviselőknél) vagy korábbi almanachokból (több cikluson keresztül szolgáló képviselők esetében) következtetni lehetett. Ha a két almanach különböző családi állapotot közölt, a korábban megjelent életrajz adata került kódolásra, mivel más adatok tekintetében (életkor, frakció) is a megválasztás idejét jellemző állapot került rögzítésre.

Markáns különbségek vannak a férfi és női képviselők családi háttere között, a családi állapot szignifikánsan összefügg a képviselő nemével. A férfiaknak 87,9, ugyanakkor a nőknek csak 72,9%-a élt házasságban mandátumának kezdetekor. A nőtlenek és hajadonok, illetve özvegyek aránya nem tér el számottevően (3,8 és 3,1, illetve 1,7 és 1,6%). Jelentős a különbség viszont az elváltak arányában, amely a férfiaknál 3,9, míg a nőknél 13,5%. A különbség előjele éppen fordított, mint az osztársadalmi adatok esetében. (KSH [2006] p.5.) Ugyancsak jelentős az eltérés a családi állapotát nem közlő képviselők között: ami a férfiaknál 2,6, a nőknél 8,9%. Az adathiány mögött részben az egyedülálló státusz, részben az 'eltitkolt' elvált családi állapot vélelmezhető, illetve – a korábbi ciklusok életrajzi alapján – érhető tetten. A

³⁰ Felhasználtuk az Országos Választási Iroda által a választások után, illetve a Magyar Országgyűlés által a ciklus derekán kiadott képviselői almanachokat (lásd a felhasznált irodalom jegyzékében), illetve a parlament honlapján olvasható képviselői életrajzokat.

családi állapot tekintetében mutatkozó különbségek egyrészt azt mutatják, hogy a hagyományos társadalmi munkamegosztás konzerválódása mellett a nők még mindig nehezebben tudják összeegyeztetni a családi és a társadalmi kötelezettségeket. Család mellett kevesebb nő tud közéleti szerepet vállalni, ugyanakkor a közéleti szerepet vállaló nők közül arányaiban kevesebben tudnak maguk mögött biztos támogató családi háttérrel, mint a férfiak.

Az almanachok eltérő adataiból következtetni lehet a családi állapot változásaira is: 15 férfi és 3 nő vált el, 6 férfi megözvegyült, 4 férfi és 1 nő megházasodott, 6 férfi és 1 nő pedig új házasságot kötött képviselői mandátuma alatt. Ezek a változások a következő ciklusban szolgáló képviselők adataiban meg is jelennek. Érdekességképpen lássuk a képviselő házastársak névsorát: 1990-től két cikluson keresztül együtt töltötte mandátumát Békesi László és Csehák Judit (MSZP), Kónya Imre és Kónyané Kutrucz Katalin (MDF majd Néppárt-MDNP), 1994-től kezdődően ugyancsak két parlamenti időszakban Torgyán József és felesége Torgyán Józsefné Cseh Mária (FKGP majd független), és 2002-2006 között Nyakó István és Nagy Nóra (MSZP).

A gyermekek száma tekintetében a képviselői adatbázis nem tartalmaz adatokat, ezért a 15. táblázat csak az 1998-as és 2002-es ciklusra vonatkozik. Gyermeektelenek azokat tekintetem (az 1998-as adatoknál), akinek házastársa van, de gyermeke nincs. Nagy valószínűséggel a gyermekekről be nem számolóknak többsége gyermektelen, mások feltehetően a felnőtt, önálló háztartásban élő gyermekeik adatait nem szerepeltették. Ezért azokat, akik sem házastársról, sem gyermekekről nem írtak az életrajzukban, a gyermekek számát tekintve ugyancsak a 'nincsen adat' kategóriába soroltam, hiszen számos esetben az életkor indokolhatja a család létét, adatok viszont erre vonatkozóan nincsenek az életrajzban. Ebben a tekintetben a két ciklus adatai teljességgel nem összevethetők (a 2002-es adatok Koncz Katalin kutatási eredményei [2002a]). Bár a kérdőjelek száma jelentős, a gyermekek száma tekintetében az adatok elég reálisak a következtetések levonásához. A gyermekek számát tekintve is számottevő a nemek közötti különbség. A külföldi tapasztalatokkal egyezően (Thomas p.47, Antić–Ilonszki p. 89.) a női képviselőknek átlagosan kevesebb a gyermeke. Körükben az 1-2 gyermekkel rendelkezők aránya (66,7 illetve 2002-ben 68,6%) lényegesen magasabb, mint a férfiaknál (mindkét ciklusban 50 % körül). Ugyanakkor a 3 és több gyermekkel rendelkezők aránya a nőknél jóval alacsonyabb, mint a férfiaknál. Ezek az adatok is sokat elárulnak arról a háttérrel, amely determinálja a

politikai szerepvállalást. A jelenlegi családi szereposztás mellett nem kétséges, hogy a gyermekszülés és a nők családra fordított munkája időben és energiában is meghatározó a politikai szerepvállalás szempontjából.

15. táblázat: Országgyűlési képviselők megoszlása gyermekeik száma szerint az 1998-2002-es és a 2002-2006-os parlamenti ciklusok kezdetén (%)

Gyermekek száma	1998.			2002.		
	Nők	Férfiak	Összesen	Nők	Férfiak	Összesen
Nincs*	3,0	4,8	4,7	11,4	8,0	8,3
1	27,3	13,3	14,5	17,2	14,0	14,2
2	39,4	36,5	36,8	51,4	37,6	38,9
3	12,1	21,0	20,2	2,9	17,9	16,6
3-nál több	3,0	5,1	4,9	5,7	5,7	5,7
Nincs válasz	15,2	19,3	18,9	11,4	16,8	16,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 1998-as adatok a Választás [1998] alapján saját számítások, a 2002-esek Koncz Katalin tanulmányának [2002a] felhasználásával.

A képviselővé válás esélyeit, a leküzdendő akadályokat vizsgálva fontos szempont a születési hely. A képviselői adatbázis adatai alapján a születési hely tekintetében a nemek közötti különbség nem szignifikáns. Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a nők körében nagyobb a fővárosi és városi származásúak aránya, mint a férfiaknál. A különbségek kistelepülésről származók körében kumulálódnak, arányuk a nők körében lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaknál (18,2 vs. 22,7%). Ez a különbség arra utal, hogy a nők csak akkor tudnak a férfiakkal azonos pozícióba jutni, ha kedvezőbb indulási feltételekkel rendelkeznek.

A parlamenti képviselők túlnyomó többsége felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Arányuk a férfiaknál 92,5 a nők körében 92,7 %. A felsőfokú végzettségük arányát ciklusonként vizsgálva a különbség maximum 3%, hol a nők (1990-es illetve 2006-os ciklusok), hol a férfiak javára. A végzettségek iránya tekintetében már láthatunk különbséget a nemek között (16. táblázat). A legjellemzőbb felsőfokú végzettségek a nőknél a jogi (25,0%), a gazdasági (19,3%), a bölcsész (18,8%) illetve tanári (12,5%). A férfiaknál a műszaki (20,6%) és a jogi végzettség (20,4%) a leggyakoribb, amit a gazdasági (18,6%) és a bölcsészeti (13,1%) követ. A végzettségek 'toplistájából' látható, hogy a nemek között alig van differencia

a gazdasági végzettség, illetve ugyanígy az orvosi jellegű (orvosi, állatorvosi, gyógyszerészeti, fogorvosi) diplomák arányában (7,8 ill. 8,3%). A legnagyobb a különbség a műszaki végzettség tekintetében mutatkozik, ami a férfiaknál a leggyakoribb (20,6%), míg a nőknek csak 9,9%-a rendelkezik vele. A különbség tekintetében ezt követi az agrár végzettség, amely a férfiaknál jelentősen nagyobb arányú (9,0 v. 3,1%). A további különbségek már a felsorolt 'dobogós' helyezések listájában is szerepelnek, a bölcsész és jogi végzettség tekintetében, amelyek viszont a nőknél gyakoribbak. A felsőfokú végzettségű képviselők mintegy 20 %-a rendelkezik két diplomával.

16. táblázat: Országgyűlési képviselők megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük jellege szerint

	Nő		Férfi	
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%
Jogi	48	25,0	373	20,4
Katonai	–	–	16	0,9
Orvosi, állatorvosi gyógyszerészeti, fogorvosi	15	8,3	145	7,9
Teológia	–	–	50	2,7
Műszaki	19	9,9	377	20,6
Bölcsészeti	36	18,8	240	13,1
Tanítói	10	5,2	44	2,4
Tanári	24	12,5	164	9,0
Gazdasági	37	19,3	340	18,6
Agrár	6	3,1	165	9,0
Egyéb	15	7,8	121	6,6
Összesen (a több diploma többszörösen jelölve)	210		2035	
Összes képviselő arányában	(192)	109,4	(1830)	111,2%
Felsőfokú végzettségük arányában	(176)	119,3	(1686)	120,7

A képviselői karrier szempontjából nemtől függetlenül a jogi, (köz)gazdasági és bölcsész végzettség látszik a leginkább eredményesnek, arányuk a férfi és a női képviselők körében egyaránt jelentős. Az iskolai végzettség tekintetében a nemek között mutatkozó különbségek nem csak a képviselői rekrutációra utalnak, hanem arra a társadalmi jelenségre is, hogy a tipikusan női és férfi pályák közötti különbség, azaz a nemi szegregáció már a felsőoktatás szintjén megmutatkozik. Az egyes képzési

területeken ugyanis jelentősen eltér a nemek szerinti arány. Míg a műszaki területeken a nők nagyon alacsony, addig (a fentebb kiemelték közül) a jogi, a közgazdasági, bölcsész és tanári szakokon jelentősen meghaladja a férfiakét.

A végzettség mellett a képviselői hivatást megelőző eredeti foglalkozás jellege is utal a képviselői rekrutáció köreire, és a későbbiekben azt is vizsgálni fogjuk, hogy mennyire meghatározó a képviselői tevékenység szempontjából. Az eredeti foglalkozás tekintetében a nők esetében a leggyakoribb az állami és önkormányzati közigazgatásban, illetve az Országgyűlés Hivatalában végzett tisztviselői munka (24,5%), ezt a pedagógusi (20,9%) és jogi pálya (20,8%) követi (17. táblázat). A humán értelmiség (író, költő, színész, előadó- és képzőművész, kulturális intézmény vezetője) aránya is jelentős (20,3%). A férfiaknál a foglalkozások toplistájában az élen ugyancsak a köztisztviselői munka szerepel (20,7%), amit a felső szintű menedzser (15,2%), a pedagógusi pálya (13,5%) és a humán értelmiségi foglalkozások (13,2%) követnek. Az adatokból látható, hogy a nők megoszlása eredeti foglalkozásukat tekintve sokkal koncentráltabb, míg a férfiaknál a jellemző foglalkozások gyakorisága alacsonyabb.³¹ A nemek közötti legnagyobb különbség a férfiak 'javára' a diplomás műszaki szakember (12,9 vs. 1,0%), a szakmunkás (10,8 vs. 1,6%) és a vállalkozói pálya (9,8 vs. 1,0%) tekintetében látható. Ugyanakkor a nőknél lényegesen gyakoribb a jogi (ügyvéd, bíró, ügyész, jogi osztályvezető) jellegű munka, (20,8 vs. 12,7%), a pedagógusi hivatás (20,9 vs. 13,5%) és a humán értelmiségi foglalkozás (20,3 vs. 13,2%). Bár a leggyakoribb foglalkozások tekintetében van hasonlóság a nők és férfiak között, a különbség több és számottevőbb, mint amit végzettségnél tapasztalhattunk. A felsőoktatásban tapasztalható nemi különbségek a munkaerőpiacon hatványozottan jelentkeznek. Adatainkból feltűnik például, hogy a jogi végzettség tekintetében mutatkozó csekély differencia ellenére a „klasszikus” jogi pályák tekintetében a nemek közötti különbség jelentős. Ez arra utal, hogy a férfiakat végzettségük kevésbé predesztinálja adott pályák betöltésére. A képviselők körében tapasztalható, az eredeti foglalkozások tekintetében jelentkező nemek közötti különbségek azt a társadalmi helyzetet modellezik, amelyet még az ezredforduló idején is a foglalkozási szegregáció jelentős mértéke jellemez (a 2001-es népszámlálás adatai szerint 59% – Bukodi [2005]). Feltehető, hogy a végzettség és az eredeti

³¹ Az adatbázisban az adott képviselő valamennyi, életrajzában felsorolt és a hivatásos politikusi pályát megelőző korábbi foglalkozás rögzítésre került, így a számba vett 'eredeti foglalkozások' száma több mint a képviselőké – ezt a százalékos megoszlások értékelésekor figyelembe kell venni.

foglalkozás alapján kerülnek meghatározásra a frakciókon belüli munkamegosztásban és a bizottságokban betöltött helyek és szerepek. Ezt a későbbiekben a bizottsági tagságnál és funkcióknál ellenőrizni fogjuk.

17. táblázat. Képviselők eredeti foglalkozás szerinti megoszlása

	Nő		Férfi	
	fő	%	fő	%
Egyetemi, főiskolai hallgató, pályakezdő	2	1,0	25	1,4
Gazdálkodó	-	-	38	2,1
Vállalkozó (függetlenül a vállalkozás méretétől- tehát a kisiparostól a nagyvállalatokig)	2	1,0	180	9,8
Felső szintű menedzser	16	8,3	279	15,2
Gazdasági tisztségviselő (igazgatóhelyettesi szint alatt)	6	3,1	119	6,5
Szakk munkás	3	1,6	197	10,8
Szakképzetlen munkás	5	2,6	158	8,6
Műszaki alkalmazott (nem diplomás, pl. technikus, művezető, brigádvezető)	7	3,6	97	5,3
Irodai alkalmazott nem diplomás bérszámfejtő, adminisztrátor, könyvelő)	17	8,9	48	2,6
Diplomás gazdasági szakember	7	3,6	85	4,6
Jogi szakember (ügyvéd, bíró, ügyész, jogi osztályvezető)	40	20,8	233	12,7
Diplomás agrárszakember, állatorvos	5	2,6	169	9,2
Humán értelmiségi (író, költő, színész, előadóművész képzőművész, kulturális intézmény vezetője)	39	20,3	241	13,2
Pedagógus	39	20,9	247	13,5
Főisk, egyet. oktató	21	10,9	208	11,4
Orvos, gyógyszerész	16	8,3	106	5,8
Diplomás műszaki szakember	2	1,0	236	12,9
Pap, lelkész, rabbi	-	-	30	1,6
Főtisztviselő	4	2,1	42	2,3
Tisztviselő	47	24,5	379	20,7
Katonatiszt, rendőr	-	-	18	1,0
Egyéb	30	15,6	258	14,1
ismeretlen	1	0,5	9	0,5

A 'hozomány'

A képviselők rekrutációjának vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a megválasztást megelőző politikai tapasztalat tekintetében nincs számottevő különbség a férfiak és nők között. Az önkormányzatoknál szerzett politikai tapasztalat – nemtől függetlenül – kimutathatóan konvertálható politikai tőkét jelent az országgyűlési

képviselői mandátum megszerzése szempontjából. A kormányzati részvétel tekintetében mutatkozó különbség egyértelműen a vezető kormányzati pozíciókban megmutatkozó nemi egyenlőtlenségre vezethető vissza, nem a képviselők felkészültségét jellemzi. A parlamenti tapasztalat elemzése pedig arra utal, hogy a pártokon belül kialakult egy parlamenti elit, akik ciklusról ciklusra hivatásos képviselőként tevékenykednek a parlamentben. Számuk és arányuk azonban csak a férfiak körében növekvő. A nők tekintetében a parlamenti tapasztalat és a 'továbbszolgálat' szempontjából a 2002-es választások során kimutatható, illetve 2006-ban megerősödő törés azt jelzi, hogy a politikai rendszerben kialakult változások negatívan befolyásolják a női képviseletet. Ez a fordulópont korábban, a női jelöltek arányának vizsgálatakor is kimutatható volt. A 'kvótatörvény' 2007-ben zajló parlamenti és társadalmi vitájában gyakran elhangzott az az érv, hogy a női képviselet növekedését jogi szabályozás nélkül, 'természetes' úton kell megoldani. A fenti adatok azt mutatják, hogy a 'természetes út', nem csak hogy lassú – amire a nők parlamenti arányának lassú de fokozatos növekedése alapján következtetni lehetne – de nem is garantálja a növekvő tendenciát. A női jelöltek arányában tapasztalható csökkenés, valamint a nő képviselők szocio-demográfiai jellegzetességeinek változása (növekvő életkor, 'továbbszolgálók' arányának csökkenése) egyaránt arra utalnak, hogy a női részvétel szempontjából a társadalmi-politikai folyamatok nem kedvező befolyást gyakorolnak. A 2006-ban tapasztalható csekély mértékű aránynövekedés csak ideiglenes eredmény, amely egy kis létszámú professzionális női elit egyéni politikusi és emberi kvalitásainak köszönhető. Változatlan körülmények mellett ez a lassan növekvő női arányszám sem garantált a jövőben.

A képviselők politikai előéletének vizsgálata megerősítette azt a feltételezésünket, amit a parlamenti választások elemzésekor is megállapítottunk: a nőknek ugyanolyan, sőt bizonyos mértékig magasabb követelményeknek kell megfelelniük, mint férfi társaiknak. A női érvényesülés lehetőségeiről különösen sokat elárul az a tény, hogy közülük többen vannak azok, akik többirányú politikai tapasztalattal kerülnek – kerülhetnek a parlamenti politikába. Tanulságos az a megállapítás is, hogy kevesebb nő számolt be előzetes pártkarrieréről. A pártoknak a választási rendszerben betöltött szerepe miatt evidenciának tűnik, hogy a pártkarrier előzménye, bizonyos mértékig feltétele a parlamenti mandátumszerzésnek. Nincsenek friss adataink arról, hogy

milyen a nők száma a parlamenti pártok tagjai között³², de a képviselőjelöltek közötti alacsony arányukból és a női képviselők viszonylag ritka pártkarrierjéből arra lehet következtetni, hogy a pártokban betöltött súlyuk és feltehetően létszámuk is csekély. Feltételezésem szerint erre vezethető vissza, hogy a parlamenti választások jelöltjei, végeredményben a képviselők között alacsony a nők aránya. A nők, bár a politikai tevékenység nem idegen számukra, nem a pártokban, hanem inkább a közélet más területein tevékenykednek.

Az életkor, a családi állapot és a születési hely tekintetében mutatkozó különbség arra utal, hogy a nők nehezebben (ennél fogva időben is később) tudnak megfelelni a karrierjükkel kapcsolatos elvárásoknak, számukra nehezebb összeegyeztetni családi és társadalmi kötelezettségeiket. Ezért kerülnek később pozícióba, és ezért vannak köztük arányaiban kevesebben, akik család mellett tudják vállalni az ezzel járó kööttségeket és kötelezettségeket. A magyar társadalomra jellemző tradicionális családi szerepmodell – amely a családdal, háztartással kapcsolatos kötelezettségeket egyértelműen a nőkhöz köti – alapján vélelmezhető, hogy a magyar nők helyzete ebből a szempontból még nehezebb, mint az európai országok többségében. A társadalmi normák konzervativizmusa a magyar családok életvezetési gyakorlatában is megnyilvánul. A fentebb idézett felmérésből az is kiderült, hogy a magyar férfiak vesznek relatíve legkevésbé részt a háztartási teendők ellátásában (Pongrácz [2005]). A hagyományos nemi szerepek egyértelmű preferálása és gyakorlati dominanciája nyilvánvalóan a női karrierutakra is kihat.

A megfelelés másik oldala, a feltételek szempontjából is hátrányos a magyar helyzet. Mi tagadás, a Magyar Országgyűlés nem nyerhetné el a 'családbarát munkahely' címet. A hétfői ülésnapokon, illetve a költségvetési vita hetei alatt az ülések rendszeresen késő éjszakába nyúlnak, nincs infrastruktúrája a kisgyermekes képviselők támogatásának (óvoda, bölcsőde). Az esettanulmányok során látni fogjuk, hogy mindkét – a nőket fokozottan érintő – téma tárgyalása különösen késői időpontban zajlott a plenáris ülésen. Ez alkalmanként a nő képviselők vitában való részvételét is befolyásolta. Azt a jelenséget, hogy a férfi többségű szervezetek eleve

³² A kérdéssel Koncz Katalin foglalkozik részletesen. Az általa idézett, 1993-as ENSZ kiadvány adatai szerint 1990-ben az egyes pártokban a nők aránya az alábbi: Fidesz: 32,5%, FKGP: 19,0%, KDNP: 37,0%, MDF: n.a., MSZP: 34,0%, SZDSZ:24,0%. Felkeresésére egyedül az MDF közölt 2006-os adatokat, ekkor a párttagok körében a nők aránya 14,5% (Koncz [2006d] pp.91-98.). Így sajnos épp összehasonlítható adataink nincsenek, de feltételezem, hogy a többi pártban is lecsökkent a rendszerváltás és a pártalakulás 'hevében' kialakult, viszonylag magas arány – a választási eredmények és a képviselőnők politikai előéletéről szóló életrajzi adatok legalábbis egyértelműen erre utalnak.

olyan munkarendet, játékszabályokat alakítanak ki, amelyeknek a nők kettős társadalmi feladatrendszerük mellett nem vagy csak nagyon nehezen tudnak megfelelni, 'patriarchális kizárási gyakorlat'-nak nevezi a szakirodalom (Vicsek – Nagy [2006] p. 57.). A férfiak körülményeihez és igényeihez szabott mindennapos rutinok különösen hatékonyan járulnak hozzá a nemek közötti határvonal kulturális reprodukálásához. „A foglalkoztatásban olyan sablon érvényesül, amely 'a teljes értékű fehér férfiak tipikus körülményeinek felel meg a szervezetekben, ahol a kultúra, a normák, az értékek, az érdemről alkotott fogalmak, a formális és informális struktúrák mind az ő sajátosságaikat, igényeiket, munka- és életmintáikat tükrözik'. A be-, illetve továbblépni kívánókat ehhez a sablonhoz mérik. Ahelyett, hogy az egyes embereket alakítják e sablonhoz, inkább a sablont kellene elvetni. Az az egyenlőségi modell, amelyben a nőknek a korábban kialakult férfinormákhoz kell alkalmazkodniuk, alapvetően hibás.” (Wajcman [2007] p. 46.) E körülményeken változtatni nem csak a nők, hanem a családjuk életében, gyermekeik nevelésében teljes értékű szerepet vállalni kívánó férfi képviselők érdekében is szükséges.

I. RÉSZ 4. FEJEZET

POZÍCIÓK

A nők képviselők közötti alacsony aránya, valamint az iskolai végzettség és eredeti foglalkozás tekintetében megmutatkozó nemi különbségek a társadalomban meglévő ún. 'horizontális' szegregációra utalnak – vagyis a foglalkozásokban megmutatkozó, nemek szerinti elkülönülésre. A foglalkoztatás tekintetében a nemek között megmutatkozó másik releváns különbséget a szakirodalom 'vertikális szegregáció'-nak nevezi, amellyel a foglalkozási hierarchiában való előrejutási lehetőségek különbségét írja le. Azt a jelenséget, hogy a beosztási szinteken egyre feljebb haladva jelentősen csökken a nők aránya akkor is, ha megfelelő formális képzettséggel rendelkeznek, és a pozíció betöltésére formálisan megfelelő szakemberek között sem kisebb az arányuk, mint a férfiaké (Nagy [2007]). A nők alacsony parlamenti részaránya önmagában is a 'vertikális szegregáció' megnyilvánulása. A továbbiakban azt nézzük meg, az intézményen belül milyen előrejutási lehetőségek nyílnak meg a nők számára.

A nőknek a parlament vezető tisztségeiben betöltött funkciói kettős jelentőséggel bírnak. Egyrészt képet adnak a pártjukban, pártcsoportjukban betöltött szerepükről és jelentőségükről, hiszen ezeket a funkciókat a pártcsoportok alapvetően bizalmi alapon töltik be. Másrészt –mivel ezek a pozíciók további bizonyításra, valamint jelentős részben nyilvános szereplésre adnak lehetőséget –, fontos szerepet töltenek be az egyének politikai karrierjében, pártjuk általi elismerésében; valamint személyükön túlmutatóan a nőknek, mint politikai szereplőknek az elfogadásában. Vizsgálni fogjuk egyrészt, hogy a nők milyen arányban vannak képviselve a parlament tisztségviselői, az Országgyűlés egyes állandó bizottságaiban és azok vezetői között, valamint a frakciók vezetői körében.

A parlament tisztségviselői (elnök, alelnökök, jegyzők) alapvetően a parlamentet, mint intézményt képviselik és feladatkörük is az intézmény egészének működésével kapcsolatos (Házszabály 19-21.§), ezért e szereplők szimbolikus szerepe kiemelkedő. Bár szerepük az összintézményi működéshez kapcsolódik, mivel a frakciók jelöltjeként kerülnek pozícióba, személyükben (ha tevékenységükben elsősorban nem is) a pártcsoportok képviselőiként jelennek meg. A frakcióvezető ugyanakkor egyértelműen a pártcsoportot képviseli, annak nevében szólal meg a nyilvánosság előtt, így ez a feladatkör politikai szempontból különösen bizalmi jellegű. Mivel ezek

a funkciók a parlament plenáris ülésén betöltött szerepkörként (az elnök, alelnökök és jegyzők esetében ülésvezetés illetve abban való közreműködés, a frakcióvezetőknél a napirend előtti felszólalások keretében) jelennek meg a nyilvánosság előtt, a nőknek ezekbe a funkciókba való bekerülésével felszólalási, szereplési lehetőségük is növekszik. A nők számának a parlament vezető tisztségeiben való növekedése a képviselői létszámarányuktól függetlenül is növelik 'láthatóságukat', így szimbolikus jelentőségük (politikai tényezőként való megjelenésük a nyilvánosság és a politikai környezet számára) is növekszik (Mateo Diaz [2005] p.116).

A továbbiakban a parlamentben betöltött vezető funkciók közül az elnök, alelnökök, és jegyzők névsorát fogjuk áttekinteni³³. A korelnöki, illetve korjegyzői feladatkört nem elemzem, mert a feladatkör csak egy napra (az alakuló ülésre) korlátozódik, és a funkciót betöltő személyek nem a frakciók jelöltjeként, hanem életkoruknál fogva kerülnek kiválasztásra (Házszabály 3.§).

Az 1990-1994-es parlamenti ciklusban a frakciók csak a jegyzők közé delegáltak nőket. A 8 jegyző között Kóródi Mária az SZDSZ képviselőjében végig, Bossányi Katalin az MSZP színeiben pedig az alakuló üléstől kezdődően csak időszakosan, alig több, mint fél évig töltötte be ezt a feladatkört. A következő parlamenti időszakban a 8 jegyző között csökkent ugyan a nők száma (egyedül Szilágyiné Császár Terézia KDNP-s képviselő, és ő is csak 3 évig volt jegyző), de a lényegesen nagyobb politikai és hivatali ranggal és láthatóbb szerepkörrel rendelkező három alelnök között viszont G. Nagyné Dr. Maczó Ágnes az FKGP színeiben 1997 végéig, Kóródi Mária a liberális frakció képviselőjében a ciklus végéig volt funkcióban. Így az elnökségben (a Házelnök személyével együtt) a nők különösen magas szinten, 50%-ban voltak képviselve! A következő parlamenti időszakban a jegyzők száma 10-re emelkedett, köztük ezúttal az MSZP és a Fidesz frakciókat képviselte nő a teljes ciklus idején (Juhászné Lévai Katalin és Szabó Erika személyében). Rajtuk kívül az FKGP-ből volt két női jegyző, ám nagyon rövid ideig. A három alelnök közé ezúttal az MSZP delegált nőt, Szili Katalint. A legszámottevőbb változás 2002-ben következett be, ekkor az MSZP frakció színeiben Szili Katalint választották házelnöknek és Lendvai Ildikó lett a szocialista képviselőcsoport vezetője. A 10 jegyző körében nem történt jelentős változás, ezúttal is ketten (MSZP, SZDSZ) töltötték be a teljes időszakban,

³³ A tisztségviselők névsorát a különböző időszakokban a parlament honlapjáról tölthető le, utolsó letöltés 2008.07.16.
(http://www.parlament.hu/internet/plsql/webpar.paramform?p_modul=KEPV_KOME)

egy további női képviselő (MSZP) pedig időszakosan ezt a feladatkört. Továbbra is egy nő, ezúttal Dávid Ibolya, az MDF-től töltött be alelnöki tiszteket (az alelnökök száma viszont idővel 5-re emelkedett – így az aránymutató csökkent).

Ha az abszolút számokon túllépve a betöltött funkciók súlyát és presztízsét is figyelembe vesszük, a nők szempontjából 2006-ig egyértelműen pozícióerősödésről számolhatunk be. Ekkor a korábbi kedvező tendencia megállt, sőt megfordult. Bár az MSZP által jelölt házelnök és a párt frakciójának vezetője is azonos maradt, az 5 alelnök között nincs nő, és a jegyzők között is csak egy (Béki Gabriella, SZDSZ). Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy nőknek a parlamenti vezető pozíciókban betöltött szerepe (aránya) ciklusról ciklusra meghaladja parlamenti részarányukat. Az MSZP és az SZDSZ képviselőcsoportja az, amely (parlamenti súlyának függvényében természetesen) konzekvensen jelöl női képviselőket a vezető tisztségekbe. A vezető funkciókat betöltő nők egyéni 'karrierútját' vizsgálva azt is láthatjuk, hogyan nőtt az egyes szereplők ismertsége és elismertsége. Ez látható Kóródi Mária és Szili Katalin esetében, akik fokozatosan léptek előre a parlamenti 'ranglétrán', jegyzőből alelnökké (majd miniszterré), illetve alelnökből a parlament elnökévé, a harmadik közjogi méltósággá válva. Az egyes képviselők egyéni teljesítményének (ismertségének és elismertségének) köszönhető tehát az a jelenség, a nők parlamenti létszamarányukat meghaladó mértékben kapnak megbízást a parlamenti tisztségek elosztásánál. Ahogy láttuk, ez alól kivétel a 2006-os ciklus. Ez megerősíti a választások, képviselő jelölések vizsgálatakor tett megállapításunkat³⁴ arról, hogy a pártverseny erősödése a nők háttérbe szorulását eredményezi – amit a külföldi példák is megerősítenek (Siaroff [2000] p.202.)

Érdeemes külön szólni a női házelnöki pozíció jelentőségéről. A világon az első, és 1950-ig egyetlen női házelnököt Ausztriában választották, 1927-ben. Magyarországon a világon harmadikként, 1963-ban választottak először női házelnököt, egy háromgyermekes munkásnő, Vass Istvánné személyében. Őt 2002-ben Szili Katalin követte. Első házelnökké választásának időpontjában a világ 179 parlamentjéből (amelyek közül 64 kétkamarás) csak 25-ben volt hivatalban női házelnök, közülük nyolcan Európában. Azokban az európai országokban, ahol 2002. május 1-i adatok szerint nő volt a házelnök, Grúzia és Moldova kivételével a női képviselők aránya a törvényhozó testületekben jelentősen meghaladta a világtálatgot (amely a

³⁴ 2006-ban, a korábbi fokozatosan növekvő tendenciát megtörve, 1990 óta először a mandátumszerzés valamennyi formájában csökkent a női jelöltek aránya (ld. II.2.2. alfejezet és az 5. táblázat).

képviselőházakban 14,4%, a felsőházak esetén 13,7%).Az IPU szerint nagy jelentősége van annak, ha nő tölti be a házelnöki tisztséget. Egyrészt a női házelnök fontos mint szimbólum és példa. Másrészt változást jelent a parlamenti kultúrában: a nők kevésbé lesznek kitéve szexista megjegyzéseknek, a férfiak pedig jobban tiszteletben tartják a parlamenti nyelvet. Ugyancsak fontos hatása lehet abban, hogy a parlament működése jobban megfeleljen a nők igényeinek: az ülések idejének a családi élettel való összeegyeztethetősége, és a nők számára is fontos infrastruktúrais feltételek biztosítása a parlamentben (IPU [2000] p.32.). A Magyar Országgyűlésben nem tapasztalhattunk pozitív változásokat ebben a tekintetben a női házelnök tevékenysége idején.

A Magyar Országgyűlés állandó bizottságai nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő jogosítványokkal rendelkeznek. A törvényjavaslatok és az azokhoz benyújtott módosító javaslatok véleményezésén kívül joguk van önálló törvényjavaslat és módosító javaslat benyújtására, a plenáris ülésen a bizottság többségi és kisebbségi véleményének előterjesztésére, valamint a törvényalkotással kapcsolatos napirendi pontokon kívül saját hatáskörben megállapított napirendi pontok tárgyalására, különböző kormányzati szereplők időszakos meghallgatására. A bizottságoknak a törvényalkotásban és a kormányzat ellenőrzésében betöltött kiemelkedő szerepe indokolja, hogy a parlamenti pozíciók vizsgálatakor önállóan elemezzük a bizottságokban, és a bizottsági elnökök körében betöltött helyeket. Mivel a bizottságokban e grémiumok feladatkörének megfelelően mindenekelőtt az egyes törvényjavaslatok szakmai vitája van napirenden, a létszámon kívül érdemes megnézni azt is, milyen feladatkörrel rendelkező bizottságokban foglalnak helyet a nők. Ezzel már a női érdekérvényesítés lehetőségeiről és irányairól is kaphatunk egy előzetes képet.

A bizottsági tagság és a bizottsági elnökségekben betöltött szerepek tekintetében nehéz egyértelmű mérőszámot találni, hiszen ezekben a testületekben és részben elnökségeikben is magas a fluktuáció, amit a 'természetes' mozgáson kívül mindkét ciklusban a frakciófelbomlások, illetve a 2002-2006-os periódusban a megválasztott európai parlamenti képviselők pótlása indukált. Emiatt két mutatót is meg kell vizsgálnunk. Egyrészt a bizottságok meghatározott taglétszámához viszonyítva azoknak a nőknek a számát, akik a teljes parlamenti periódusban bizottsági tagok voltak, másrészt a bizottságok összlétszámával összevetve a női bizottsági tagok összlétszámát (a részletes adatokat a *18/a* és a *18/b táblázatok* tartalmazzák). Az

eredmények következtek. A 3. ciklusban 505 bizottsági helyen 731 képviselő 'fordult meg'. Ugyanekkor 27 nő volt állandóan és további 35 ideiglenesen tagja valamely bizottságnak (az elnökségi tagokkal együtt). Ez a bizottságok taglétszámához képest 5,3 %-os állandó női tagságot, az összlétszámhoz képest pedig 8,5%-os (teljes időszakos vagy ideiglenes) részvételt jelent. Ugyanezek az adatok a 4. ciklusban: a bizottságok összes taglétszáma 500, amelyet 854 tag töltött be, közülük 31 állandó és további 45 ideiglenes női bizottsági tag. Ez a nők részéről 6,2%-os állandó és 8,9%-os ideiglenes bizottsági tagságot jelent.

Az adatokból megállapítható, hogy bizottsági tagságukat tekintve a nők enyhén alulreprezentáltak, bizottsági helyeik aránya csak az ideiglenes tagságot figyelembe véve közelíti meg parlamenti részarányukat.³⁵ A második vizsgált ciklus során tapasztalható csekély növekedés összlétszámuk növekedésével, és nem pozícióerősödéssel magyarázható. Az 1998-2002-es ciklusban három bizottságnak egyáltalán nem volt női tagja, ötnek pedig csak ideiglenesen. A 2002-2006-os parlamenti periódusban (a bizottságok száma ekkor 23-ról 25-re emelkedett) négy bizottság csak férfi képviselőkkel működött, és további öt bizottságnak csak ideiglenesen volt női tagja. A bizottsági tagság szempontjából a 2006-2010-es ciklus hozott változást, amikor (nagyon kevés kivétellel) a képviselők csak egy bizottsági helyet tölthetnek be, ami a női részarány szempontjából pozitív változást jelentett. Az állandó bizottsági tagok körében 8,3, míg az ideiglenes tagság tekintetében 11,0%-ra emelkedett a nők aránya, ami megfelel parlamenti részarányuknak. A 18-ból minden bizottságnak van női tagja, legalább ideiglenesen (*18/c táblázat*).

A 'Képviselői adatbázis 1990-2006.' adatai alapján az állandó bizottságok elnöki pozícióiban a nők létszámarányukhoz képest alulreprezentáltak, a funkciót legalább 1 hónapig betöltők között mindössze 7,5% a nő, a férfiaknak 6,8, míg a nőknek csak 5,2%-a töltötte be ezt a tisztséget. Az első három ciklusban 1-1 bizottság elnöke volt nő, mindhárman a teljes parlamenti időszakban. A ciklusok sorrendjében: Dávid Ibolya (MDF) az Ügyrendi, Csehák Judit (MSZP) a Szociális és egészségügyi, Kósáné Kovács Magda (MSZP) az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság élén állt. A következő időszakban már 4 bizottságnak volt női elnöke: Mátrai Márta (FIDESZ) a Szociális és családjogi bizottságot, Csiha Judit (MSZP) az Ügyrendi bizottságot a

³⁵ Ehhez az adathoz képest különösen figyelemre méltó a bizottság nevében történő plenáris felszólalásoknál tapasztalható kiemelkedő aktivitásuk, amit majd a plenáris felszólalások vizsgálatánál látni fogunk (*lásd a III.1.6. „Női aktivitás az egyes felszólalási formákban” című fejezetet*).

teljes ciklusban, Fogarasiné Deák Valéria a társadalmi szervezetek bizottságát 2002 novemberétől a ciklus végéig, Vojnik Mária (MSZP) az Egészségügyi bizottságot 1 évig vezette. Láthatjuk, hogy a 2002-ben kezdődő parlamenti ciklusban jelentősen javult a nők bizottsági elnökségekben betöltött szerepe. A 3. ciklusban a 23-ból egy, a következő időszakban 25-ből 2 bizottságnak volt állandóan, és további 2-nek ideiglenesen női elnöke. Ugyanekkor 3-3 állandó és 3 illetve 6 ideiglenes alelnök volt nő. Ez az utóbbi tapasztalat megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy a 4. parlamenti ciklusban a női képviselők szempontjából tapasztalható pozitív változás mindenekelőtt a nők parlamenti pozíciójának javulásában mutatkozik meg. A bizottsági tagság és a pozíciók tekintetében ugyanakkor ez a javulás nem a stabil (állandó) pozíciók tekintetében mutatkozik meg, hanem csak ideiglenesen. A 2006-os országgyűlés első időszakában egyetlen női bizottsági elnök volt, de csak 1 hónapnál rövidebb ideig. Változást a 2008. májusi kormányátalakítás hozott, amikor három megüresedő bizottsági elnöki helyre is nő került: Csiha Judit (MSZP) az Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi, Vidorné Szabó Györgyi (MSZP) az Ifjúsági, szociális és családtügyi, Gy. Németh Erzsébet (MSZP) az Önkormányzati és területfejlesztési bizottság élére.

Visszatérve a két elemzett ciklus adataihoz megállapíthatjuk, hogy magas női részarányú testületek az egészségügyi, a szociális, a foglalkoztatási és a 3. ciklusban az önkormányzati bizottságok (*18/a és a 18/b táblázatok*). A legmagasabb iskolai végzettség jellegét vizsgálva láthattuk, hogy bár a nők körében dominál a humán végzettség, mégsem mondhatjuk, hogy ez predesztinálná őket arra, hogy csak a humán területeken vegyenek részt a bizottsági munkában, hiszen a férfiak jelentős része is humán végzettségű. Sőt, a pénzügyi-gazdasági bizottságokban tapasztalt alacsony arányuknak ellentmond az, hogy a férfiakkal közel azonos arányban rendelkeznek közgazdasági-pénzügyi jellegű végzettséggel (*lásd a végzettség jellegéről szóló részt és a 16. táblázat adatait*). A 3. ciklusban egészségügyi bizottság állandó tagságának 20,8, az összes tagnak 31,4%-a volt nő. Ugyanekkor a nőinek tekinthető feladatkörű bizottságok közül az oktatási bizottságnak egyáltalán nem, az ifjúsággal foglalkozó, valamint a területfejlesztési bizottságnak pedig – amely a női felszólalásokban preferált, az infrastruktúrát érintő témákért volt felelős – csak ideiglenesen volt női tagja. A 2002-2006-os periódusban a legmagasabb női arány a szociális és családtügyi bizottságban látható, ahol az állandó tagság 40,9, a teljes létszámnak pedig 35 %-a volt női képviselő. Ebben a ciklusban a 'női témájú' bizottságok közül az ifjúsági

bizottságnak egyáltalán nem volt női tagja. Javult a helyzet viszont az oktatási bizottságban, ahol három nő is dolgozott, igaz, hogy közülük csak egy a teljes ciklusban.

Az egészségügyi bizottság vezető testületében egy nő töltött be – de csak ideiglenesen – elnöki tisztséget; míg az ugyancsak átlagnál magasabb női arányú foglalkoztatási, valamint önkormányzati bizottságokban alelnöki pozíciót töltöttek be nő képviselők. A 4. ciklusban az általuk preferált bizottságokban vezető pozíciójuk is erősödött, különösen a szociális és az egészségügyi bizottságokban.

Külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy a nők viszonylag alacsony szintű képviselete mellett jellemző, hogy a nők inkább a 'gyenge', míg a férfiak a 'kemény témákkal foglalkozó bizottságokban dolgoznak (Mateo Diaz [2005]). A legmagasabb női arányú testületek rendszerint az egészségügyi, szociális, munkaügyi és oktatási bizottságok, ezt követik a kulturális és igazságügyi (alkotmányügyi); majd a külügyi, védelmi, mezőgazdasági és lakásügyi, végezetül a gazdasági és pénzügyi, valamint közlekedési témákkal foglalkozó bizottságok. A nő képviselőknek az első két csoportba történő besorolása általában sztereotípiászerűen, nem ritkán a képviselő eredeti szándékával sem egyező módon történik. A svéd longitudinális vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a nők parlamenti részarányának növekedése a különböző típusú bizottságokban való részvételük egyenletes eloszlását is eredményezi. A nők parlamenti részarányának növekedésével nem csak mind a négy bizottsági típusban nőtt a nők aránya, de az arányok közötti különbség is csökkent (Mateo Diaz [2005] p. 130). Ez a változás a női képviselet szempontjából minőségi fordulatot jelent, lehetőséget teremt arra, hogy a női szempontok képviselete a hagyományos 'női' ügyeken kívül kiterjedjen a társadalmi élet minden területére. A Magyar Országgyűlésben a nők jelenlegi aránya, ahogy láthattuk egyelőre csak a hagyományosan 'nőinek' tekintett területeken biztosít reprezentációt.

18/a táblázat: Női képviselők részvétele az Országgyűlés állandó bizottságaiban, 1998-2002

	Taglétszám/ összlétszám	Női tag egész időszakra	Női tag ideiglenesen	Női elnök	Női alelnök
Alkotmányügyi	33/43	2	4	–	–
Egészségügyi	24/35	5	5	–	1 ideiglenesen
Emberi jogi	21/29	2	1	X	–
Európai integrációs	26/41	2	4	–	–
Foglalkoztatási	21/33	4	–	–	X
Gazdasági	30/49	1	2	–	–
Honvédelmi	21/32	1	1	–	1 ideiglenesen
Idegenforgalmi	22/29	1	–	–	–
Ifjúsági	21/28	–	1	–	–
Informatikai	15/19	–	1	–	–
Költségvetési	30/44	–	–	–	–
Környezetvédelmi	21/27	1	–	–	–
Kulturális	21/28	3	1	–	–
Külügyi	26/42	–	1	–	–
Mentelmi	12/17	–	1	–	–
Mezőgazdasági	27/34	1	2	–	–
Nemzetbiztonsági	15/26	–	4	–	1 ideiglenesen
Oktatási	21/25	–	–	–	–
Önkormányzati	30/41	2	3	–	2
Számvevőszéki	17/24	–	–	–	–
Társadalmi szervezetek	14/18	1	–	–	–
Területfejlesztési	23/40	–	1	–	–
Ügyrendi	14/27	1	3	–	–
Összesen	505/731	27	35	1	3, +3 ideiglenesen

18/b táblázat: Női képviselők részvétele az Országgyűlés állandó bizottságaiban, 2002-2006

	Taglétszám/ összlétszám	Női tag egész időszakra	Női tag ideiglenesen	Női elnök	Női alelnök
Alkotmányügyi	28/41	2	3	–	–
Egészségügyi	22/33	3	4	1 ideiglenesen	1, +1 ideiglenesen
Emberi jogi	21/38	1	3	–	1 ideiglenesen
Európai integrációs	21/35	1	2	–	–
Foglalkoztatási	22/40	5	4	–	1 ideiglenesen
Gazdasági	28/46	–	1	–	–
Honvédelmi	21/38	1	1	–	–
Idegenforgalmi	21/30	1	1	–	–
Ifjúsági	21/43	–	–	–	–
Informatikai	11/14	–	1	–	–
Költségvetési	28/48	–	1	–	–
Környezetvédelmi	21/41	–	2	–	–
Kulturális	21/40	3	3	–	–
Külügyi	22/47	–	3	–	–
Mentelmi	10/20	–	1	–	–
Mezőgazdasági	28/42	–	–	–	–
Nemzetbiztonsági	11/19	–	–	–	–
Oktatási	21/31	1	2	–	–
Önkormányzati	22/35	2	2	–	–
Rendészeti	22/39	–	3	–	–
Számvevőszéki	13/24	–	–	–	–
Szociális	22/40	6	5	X	2, +1 ideiglenesen
Társadalmi szervezetek	11/19	3	2	1 ideiglenesen	1 ideiglenesen
Területfejlesztési	21/34	1	1	–	1 ideiglenesen
Ügyrendi	11/17	1	1	X	–
Összesen	500/854	31	45	2, +2 ideiglenesen	3, + 6 ideiglenesen

18/c táblázat: Női képviselők részvétele az Országgyűlés állandó bizottságaiban, 2006-2008*

	Taglétszám/ összlétszám	Női tag egész időszakra	Női tag ideiglenesen	Női elnök	Női alelnök
Alkotmányügyi	29/43	3	1	1 ideiglenesen	–
Egészségügyi	23/29	4	5	–	–
Emberi jogi	19/24	2	2	–	1
Európai ügyek	20/24	1	1	–	–
Foglalkoztatási	19/23	3	1	–	1
Gazdasági	28/38	1	–	–	–
Honvédelmi	17/23	–	1	–	–
Ifjúsági	29/37	6	2	1 ideiglenesen	1 ideiglenesen
Költségvetési	29/39	1	1	–	–
Környezetvédelmi	19/28	1	1	–	–
Kulturális	19/23	1	2	–	–
Külügyi	20/26	–	2	–	–
Mentelmi	10/15	1	–	–	–
Mezőgazdasági	22/28	–	1	–	–
Nemzetbiztonsági	11/16	–	1	–	–
Oktatási	23/26	6	–	–	1
Önkormányzati	29/35	1	2	1 ideiglenesen	–
Sport	18/25	1	–	–	–
Összesen	384/502	32	55	3 ideiglenesen	3 + 1 ideiglenesen

*A 2008. évi tavaszi ülészak zárásakor érvényes adatok.

Míg a parlamenti tisztségviselők és a bizottsági elnökök frakciójuk (és pártjuk) jelöltjeként ugyan, de jelentős részben a parlament intézményi működésével kapcsolatos feladatkört töltenek be, addig a frakcióvezetői pozíció egyértelműen a párt képviselőcsoportjának vezetését és képviseletét jelenti. Ezt a bizalmi pozíciót mostanáig csak az MSZP bízta nőre. 2002 óta – immár a második parlamenti ciklusban – Lendvai Ildikó tölti be ezt a tisztséget. A frakcióvezető helyettesi megbízatások kettős racionalitás mentén keletkeznek. Egyrészt nyilvánvalóan szükséges a képviselőcsoport vezetésével kapcsolatos feladatok megosztása, a frakcióvezető helyettesítése. Másrészt, a Hárszabály értelmében napirend előtt a képviselőcsoport nevében annak vezetője, illetve helyettese szólalhat fel „országos jelentőségű, halaszthatatlan és rendkívüli ügyben”. Emiatt a képviselőcsoportok az

általuk fontosnak tartott felszólalások miatt 1-1 napra is adnak frakcióvezető helyettesi megbízást, akár több alkalommal is.³⁶ Emellett a frakciókban érzékelhető egyfajta tudatos 'rotáció' is a frakcióvezető helyettesi megbízatások tekintetében. Mivel a vezetői pozíciókat mindenekelőtt a párttal való bizalmi viszony eredményeként vizsgáljuk, a képviselői adatbázis összeállításakor a napirend előtti felszólalásokra korlátozódó frakcióvezető helyettesi megbízatásokat igyekeztünk 'kiszűrni', ezért csak az egy hónapnál hosszabb frakcióvezetői, illetve frakcióvezető helyettesi megbízatásokat jelöltük. Az összes frakcióvezető helyettes közül (számuk 266) a nők aránya 10,2%, ami parlamenti létszámarányuknál (9,4%) valamivel magasabb. A ciklusok között (az első kivételével, amikor a mindössze két – férfi – frakcióvezető helyettes volt) a megoszlás tekintetében nincs számottevő különbség.

A pozíciókat vizsgálva a parlamenti megbízatásokon kívül a képviselői mandátum mellett párhuzamosan betöltött kormányzati és önkormányzati funkciókat is vizsgáltam, az adatokat a *19. táblázat* tartalmazza. A nemek közötti különbség ezúttal számottevő: a nők (az államtitkári pozíció kivételével) kisebb arányban dolgoznak párhuzamosan kormányzati és önkormányzati funkciókban, az összefüggés a közgyűlési tagság tekintetében szignifikáns.

Hét nő volt képviselői mandátuma idején miniszter. Kósáné Kovács Magda (MSZP) 1994-1995 között a munkaügyi tárcát vezette, a 'Bokros-csomag' idején, „a pénzügyi tárca túlhatalma és a kormány munkájában előállt zavarok” miatt mondott le (idézet az Országgyűlési almanach részére leadott életrajzból). Csiha Judit 1996. októberében kapott privatizációs tárca nélküli miniszteri megbízást, amelyet a kormányzati ciklus végéig töltött be. Dávid Ibolya (MDF) az 1998-2002-es kormányzati időszakban volt az igazságügyi tárca vezetője. A 2002-es ciklusban három női miniszter-képviselő is volt, Csehák Judit (MSZP) az egészségügyi és szociális, Kóródi Mária (SZDSZ) környezetvédelmi és vízügyi, Lampert Mónika (MSZP) belügyi tárca élén. Egyedül Lampert Mónika tudta megőrizni miniszteri pozícióját a ciklus végéig, sőt az után is: 2006-tól az önkormányzati és területfejlesztési, majd a szociális és munkaügyi tárca élére került, 2008. május 4-éig. Helyét Szűcs Erika vette át, aki egyidejűleg az MSZP országgyűlési képviselője.

³⁶ A 2002-es ciklusban (amikortól ez a gyakorlat általánossá vált) több mint 100 képviselő kapott 1-2 napra frakcióvezető helyettesi megbízatást, köztük többen 8-, 9, sőt 13, 15 alkalommal.

Jellemző, hogy a női képviselőkön kívül csak további négy nő volt miniszter.³⁷ A nők aránya a mindenkori kormányokban általában még a parlamenti képviselőkénél is alacsonyabb.³⁸ Ezért az az adat, hogy a különböző nemű képviselők körében közel azonos a párhuzamos kormányzati szerepet viselők köre (4,3 vs. 4,2%) arra utal, hogy a nők esetében a kormányzati elit rekrutációját az egyébként is szűk parlamenti elit jelenti, míg a férfi kormánytagok nagyobb arányban érkeznek a politikai vagy gazdasági elit egyéb köreiből.

19. táblázat: Pozíciók, párhuzamos politikai tisztségek

		Nő		Férfi		Összesen	
		fő	%*	fő	%*	fő	%*
Országgyűlés	Elnök	2	1,0	4	0,2	6	0,3
	Alelnök	4	2,1	18	1,0	22	1,1
	Jegyző	11	5,7	54	3,0	65	3,2
	Bizottsági elnök	10	5,2	123	6,8	133	6,6
	Frakcióvezető	2	1,0	45	2,5	47	2,3
	Frakcióvezető helyettes	27	14,1	239	13,1	266	13,2
Kormány	Miniszter és miniszterelnök	8	4,2	78	4,3	86	4,3
	Politikai államtitkár	9	4,7	81	4,4	90	4,5
Önkormányzat	Megyei közgyűlés tagja**	17	10,6	300	20,7	317	15,7
	Polgármester**	9	5,6	166	11,5	171	8,5

* Az összes, illetve összes férfi és nő képviselő %-ában.

** Az adatok az 1. ciklus nélkül értendők.

³⁷ Botos Katalin (MDF) 1990-92 között tárca nélküli miniszter, Lévai Katalin (MSZP) 2003-2004 között esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter, Göncz Kinga (pártonkívüli) 2004-2006 között az Esélyegyenlőségi, Szociális és Családügyi Minisztérium majd 2006-tól a Külügyminisztérium vezetője, Horváth Ágnes (SZDSZ) egészségügyi miniszter.

³⁸ Az első három kormányzati időszakban arányuk 4,3 6,6 illetve 5,5 százalék. A Medgyessy-kormányban rövid időre 16,6 százalékra emelkedik, majd 5,5-re esik vissza. Mind az első, mind a második Gyurcsány-kormányban két női miniszter van, arányuk a kormány létszámának változása miatt 11,1 illetve 15,4 százalék, ami Horváth Ágnes rövid minisztersége idején emelkedik 23 százalékra. (Fésüs–Palasik [2007])

Az a jelenség, hogy a női képviselők lényegesen kisebb arányban töltenek be párhuzamos önkormányzati funkciót (közgyűlési tagság, polgármesteri tisztség) ellentmond annak a korábbi tapasztalatunknak, hogy az országgyűlési képviselői mandátumot megelőző, önkormányzatnál szerzett politikai tapasztalat tekintetében nincs különbség a nemek között. A párhuzamos pozíciók tekintetében megmutatkozó női 'hátrány' tehát stratégiai különbséget mutat. A nők kevésbé tudnak, vagy akarnak megtartani párhuzamos önkormányzati pozíciókat. Attól függetlenül, hogy ez a saját élethelyzetükből fakadó felismerés, vagy a párt döntésének következménye, mindenképpen a nők hátrányos helyzetét mutatja. A kilenc polgármesteri tisztség hat női képviselő nevéhez köthető. Csabai Lászlónét (MSZP) 1994-ben, 1998-ban és 2002-ben is Nyíregyháza polgármesterévé választották. Az első két időszakban Nyíregyháza volt az egyetlen megyeszékhely, ahol nő nyerte el a polgármesteri pozíciót. Polgármesteri feladatai mellett egyedül az 1994-es ciklusban (2005 nyarán) mondott le országgyűlési képviselői mandátumáról. Horváth Klára (MSZP) 1998 óta Bábolna nagyközség polgármestere, emellett 2002 óta már a második ciklusban országgyűlési képviselő. Rajtuk kívül a 2002-es ciklusban Botka Lajosné (MSZP) Szolnok, a 2006-os parlamenti időszakban pedig Perjési Klára (MSZP) Gyula, Rónavölgyi Endréné (MSZP) Szerencs város és Vígh Ilona (FIDESZ) Biharugra község polgármestereként tartotta meg országgyűlési képviselői mandátumát.

A nőknél a párhuzamos politikai tisztségek hiátusa másrészt arra utal, hogy a nők inkább tekintik hivatásuknak az országgyűlési képviselőséget és minden energiájukat ennek a feladatnak szentelik. Ez a tény magyarázatául szolgál későbbi, a parlamenti aktivitásra vonatkozó tapasztalatokra (lásd a III.1. „Aktivitás a plenáris üléseken” című fejezetet).

Nők a csúcson

A nők alacsony arányából kiindulva azt feltételeztük, hogy a parlamenti élet csúcsein is alacsony arányban vannak képviselve. A kép ennél árnyaltabb, de nem biztos, hogy biztatóbb. Az a tény, hogy azon pozíciók esetében, ahol a legfontosabb szempont az egyén szakmai (a szakmát itt elsősorban a parlamenti politikán értve) és politikai alkalmassága, a nők parlamenti részarányukat messze meghaladó arányban vannak képviselve. Ez elsősorban a pozíciót betöltő nők egyéni teljesítményének köszönhető. Ahogy fentebb említettem, ennek szimbolikus jelentősége számottevő – a társadalom és a pártok szemében is növeli a nők politikai szereplőként való elismerését.

Pozícióerősödésük fokozatosan következett be. A pozitív fordulópont 2002., ami a magasabb női képviselettel és stabil női képviselői elittel rendelkező szocialista-liberális koalíció parlamenti többségének köszönhető. A nő képviselők pozícióerősödése különösen figyelemre méltó, mert időben egybe esik azzal az időszakkal, amikor (ahogy láthattuk) a jelölés során a nők háttérbe szorúlnak. Ez tehát nem a pártok nőpolitikáját, hanem a maroknyi nő képviselő egyéni politikusi karrierjét minősíti. A 2006-os választásokat követően egyértelmű visszalépés következett be a női pozíciók tekintetében, amit részben a tapasztalt női képviselők ('továbbszolgálók') számának csökkenése okozott, de ugyanekkor több, mandátumát megőrző és korábbi vezetői (bizottsági elnöki) tapasztalattal rendelkező női képviselő nem jutott pozícióhoz. Ezt a helyzetet 'orvosolta' az MSZP 2008. májusában három női bizottsági elnök megbízásával. A bizottsági tagok és vezetők körében a nők alulreprezentáltsága azt mutatja, hogy a pártok (a parlamenti pártcsoportok) a pozíciók elosztásánál nem kezelik önálló szempontként a nemek képviseletét. Ez megerősíti azt a megállapításunkat, amit a jelöltállítás elemzésekor tettünk: a pártok nem törekszenek tudatosan a nemi esélyegyenlőség megvalósítására. Bár a nők egyéni teljesítménye alapján elért eredményei és pozíciói nem lebecsülendő teljesítmények, sejthető és látható, hogy csak erre támaszkodva lassan és esetlegesen lehet eljutni az arányos képviseletig.

Láthattuk, hogy a nő képviselők bizottsági tagsága és főként a bizottságokban betöltött pozíciója nem fedi teljesen azokat a területeket, amelyekben egyéni politikai és szakmai ambíciókat mutatnak végzettségük, illetve – ahogy később látni fogjuk – a plenáris ülésen tapasztalt felszólalásaik alapján. Látni fogjuk ugyanakkor, hogy bizottsági tagságuk és pozícióik egyáltalán nem kitüntetett volta ellenére a bizottságok képviseletében kiemelkedő szerepet vállalnak, illetve kapnak (*ld. a plenáris aktivitásnál a bizottság nevében elhangzott felszólalásokat*). Kérdés, hogy ez a helyzet önként vállalt, és abból a belső indíttatásból fakad, hogy a nők inkább tekintik hivatásuknak a parlamenti politikát; vagy kényszer szülte – vagyis a nőknek többet kell teljesíteniük ugyanazért a pozícióért.

II. RÉSZ

SZUBSZTANTÍV KÉPVISELET – A PARLAMENTI TEVÉKENYSÉG ELEMELI

Az előző részben vizsgáltuk a parlament 'nemi struktúráját' – vagyis a nők arányát a parlamentben és különböző testületeiben –, továbbá a különböző nemű képviselők jellemzőit. A deskriptív – szimbolikus – képviselet szempontjából választott vizsgálataink eredménye azt mutatja, hogy a nők és férfiak nemükön kívül – vagy éppen abból fakadóan – különböző szociológia háttérrel rendelkeznek. A nők és férfiak között kimutatható különbségek nem csak az alacsony létszámra adnak választ és nem csak a parlamentbe kerülés útjáról árulkodnak, előre vetítik a képviselet szempontjából várható különbségeket is. A végzettség jellege, az eredeti foglalkozás szerinti megoszlás, valamint a bizottsági helyek szempontjából mutatkozó nemek közötti különbségek azt engedik feltételezni, hogy ez a különbözőség a képviselet szintjén is megmutatkozik.

A továbbiakban a parlamenti tevékenység különböző elemeinek vizsgálatára alapján arra keressük a választ, van-e különbség a különböző nemű képviselők parlamenti tevékenysége szempontjából. Képviselnek-e más szempontokat és más minőséget a nők és ha igen, milyenek ezek. Elemezni fogjuk egyrészt a parlamenti aktivitást és annak jellegét, a felszólalások minőségét, továbbá a képviselők által 'vitt ügyek' tematikus megoszlását. Ezt követően két esettanulmány során fogjuk vizsgálni a nők részvételét a törvényalkotási folyamatban.

II. RÉSZ 1. FEJEZET

AKTIVITÁS A PLENÁRIS ÜLÉSEKEN

A képviselők (nem csak a nők) tevékenységének egyik fontos, és leginkább látható része a plenáris üléseken tapasztalható aktivitás. A vizsgálat szempontjából a képviselői tevékenység számos egyéb eleme (indítványok benyújtása, bizottsági tevékenység) közül azért erre esett választás, mert a plenáris ülések televíziós közvetítése és a médiában való kiemelt tudósítása miatt ez a leginkább látható tevékenységi forma. Mivel nagy nyilvánossága miatt ez ad a választópolgárok számára

leginkább képet az egyes politikai szereplők parlamenti munkájáról, így szimbolikus jelentősége is számottevő. A plenáris ülésen tanúsított aktivitás képet nyújt számunkra a teljes tevékenységi vertikumról: a napirend előtti felszólalások a frakcióban betöltött szerepről, a bizottság nevében elhangzott beszédek az ezekben a testületekben folytatott munkáról és ott elért tekintélyről, a törvényjavaslatok vitájában elhangzott és az ellenőrzéssel kapcsolatos felszólalások pedig az egyén szakmai-politikai szakértelméről és ambícióiról. A felszólalások vizsgálatával tehát nem csak egy matematikailag értelmezhető aktivitási mutatót kaphatunk, hanem következtethetünk a képviselői tevékenység irányultságáról, valamint a parlamenti munka során a politikai (frakció-) és szakmai csoportokban (bizottság) elért elismertségről is.

Az 1998-2002-es ciklus plenáris aktivitásának elemzése már önállóan is publikálásra került (B. Kelemen [2003]) és a női képviselők tevékenységéről szóló átfogó elemzéshez is fontos szempontul szolgált (Ilonszki et al [2003]). A vizsgálatot azonos módszertannal elkészítettem a következő (2002-2006-os) parlamenti ciklusra is, így a továbbiakban a két egymást követő parlamenti periódus összehasonlítására is lehetőség nyílik. Mivel a két időszak fordulóján változott a kormánypárti-ellenzéki felállás, ellenőrizhető, hogy a plenáris ülésen tapasztalt aktivitást mennyire befolyásolja a politikai szerep, és a következtetésekben a nemén kívüli tényezők szerepét a minimálisra lehet csökkenteni.

A plenáris ülésen elhangzott felszólalások adatai különféle szempontok alapján lekereshetőek a parlament honlapjáról (www.parlament.hu), így elsősorban ez szolgált a kutatás adatainak alapjául. Mivel a felszólaló neme szerinti bontásra az adatbázis nem ad lehetőséget, ezeket az adatokat a női képviselők egyéni felszólalási adatai segítségével lehetett előállítani. Természetesen a nők viselkedésének jellemzőit csak a honatyákhoz viszonyítva lehet értelmezni, ezért az egyes ciklusokra vonatkozó adatok (16/a és a 16/b táblázatok) mindkét nem adatait tartalmazzák. A szemléltetés érdekében szürkével kiemeltem azokat a mezőket, ahol a női aktivitás alulmarad parlamenti létszámarányukhoz, vagy a férfiak aktivitásához képest.

Az adatsor összeállításakor további nehézséget jelentett, hogy bizonyos (napirendi pont vitájával kapcsolatos, kétperces és ügyrendi) felszólalások az internetes kereshetőség sajátosságai miatt tartalmazzák azokat a felszólalásokat is, amelyeket az országgyűlési képviselők kormányzati szerepkörben mondtak el. Ezeket kiszűrni csak a kormányzati szereplők felszólalásainak tartalomelemzésével lehetett volna – hiszen több személy felszólalhatott képviselőként, illetve (más vitában) a

kormány képviselőjeként is. A különbség nem számottevő, a kormánypárti felszólalásoknak 6-11%-a, az összes felszólalásnak 2-3%-a hangzott el a kormány nevében, így számuk az összesített adatokat számottevően nem befolyásolta.

Az egyes felszólalási típusok közül a napirend előtti, illetve napirend utáni *hozzászólások* (amelyek az elemzésben szereplő napirend előtti, illetve napirend utáni képviselői *felszólalásokra* történő reakcióként hangzanak el) adatait nem elemeztem, mivel ezek túlnyomó többségében (az 1998-2002-es ciklusban a napirend előtti hozzászólások esetében 80,2%-ban, a napirend utániak kizárólagosan) a kormány képviseletében hangzottak el. Az *expoék* (amelyeknek funkciója a törvényjavaslat 'elővezetése' a benyújtó által) ugyancsak – jellegüknél fogva – elsősorban nem az egyéni képviselői felszólalások körébe tartoznak. Ezek a felszólalások túlnyomó többségükben ugyancsak a kormány, illetve a törvényjavaslatot benyújtó bizottság nevében hangzottak el (az első vizsgált parlamenti periódusban 77,7%), és nem az egyéni képviselői tevékenység keretében, ezeket az adatokat is mellőztem az elemzés során.

A plenáris aktivitás csoportok szerinti kimutatására használhatnánk az ilyen típusú összevetésekre legáltalánosabban használatos módszert, az egy főre jutó felszólalások összevetését. Ez a mutató valóban magában foglalja az összes számba vehető szempontot: a csoport létszámát, a felszólalók arányát és az elhangzott felszólalások számát. Az összesített mutató azonban elrejtje az egyes tényezők szerepét, ezért a vizsgálatot különböző szempontok szerint végeztem el, kiindulva egyrészt a felszólalók, másrészt az elhangzott felszólalások számából. Az elsődleges szempont az volt, hogy a felszólalók körében milyen a nemek aránya – ezeket az adatokat tartalmazza a táblázatok első oszlopa. A második oszlopban az szerepel, hogy a női illetve férfi képviselők közül hányan vették ki részüket az egyes felszólalási formákban – vagyis hány százalékuk szólalt fel. A harmadik oszlop az egy főre, a negyedik pedig az egy felszólalóra jutó felszólalások számát tartalmazza, ugyancsak nemek szerinti bontásban – ezek a szempontok tehát a felszólalókén kívül az elhangzott felszólalások számát is figyelembe veszik. Az aktivitási adatok elemzése után a felszólalásokat tipizálva próbálok meg választ találni a tapasztalható aktivitás mozgatórugóira.

A nők aránya a felszólalók között

A táblázatok első oszlopa mutatja a nők és férfiak felszólalók közötti arányát az egyes felszólalási formákban. Ezeket az adatokat parlamenti létszámarányukhoz érdemes viszonyítani. Emlékeztetőül: a 386 képviselőből a harmadik parlamenti ciklusban 33 (8,5%), a negyedikben 35 (9,1%) volt nő.

Megállapíthatjuk, hogy a női képviselők mindkét ciklusban parlamenti létszámarányukat meghaladó mértékben vettek részt a plenáris ülés munkájába –, az egyes felszólalási formák háromnegyedében felülreprezentáltak. Az első vizsgált időszakban a kérdések, a vezérszónoki felszólalások, az interpellációk valamint a bizottság kisebbségi véleményének előadói tekintetében felszólalók közötti arányuk körülbelül két százalékkal, illetve azt meghaladó mértékben haladja meg parlamenti létszámarányukat. Különösen figyelemre méltó, hogy a kérdést feltevők 15,1%-a volt nő, ami létszámarányuknál 6,6%-kal magasabb. A következő ciklusban már öt preferált felszólalási formában tapasztalhatunk számottevő, a két százalékot meghaladó különbséget (napirend előtti felszólalások, önálló képviselő indítvány indokolása, bizottsági előadó, kérdés, interpelláció). Ezúttal az önálló képviselői indítvány indokolása, illetve a napirend előtti felszólalások azok, amelyeknél a felszólaló nők aránya (19,0 illetve 13,2%) nagyságrendileg haladja meg parlamenti létszámarányukat.

Az 1998-2002-es időszakban a nők csak a napirend előtti, napirend utáni és a kétperces felszólalók körében alulreprezentáltak. Ezekben az esetekben a felszólalók közötti arányuk (negatív irányban) minimálisan tér el parlamenti létszámarányuktól, az 1%-ot nem, illetve a napirend utáni felszólalások tekintetében azt valamelyest meghaladó mértékben (1,3%). A következő periódusban változott azoknak a felszólalásoknak a köre, amelyekben a női képviselők alulreprezentáltak – ezúttal a napirend utáni felszólalások mellett a bizottság kisebbségi véleményének tolmácsolása és az ügyrendi felszólalások tekintetében tapasztalható – és nőtt az elmaradás mértéke, különösen a napirend utáni felszólalások és a kisebbségi előadók körében (a felszólalóknak csak 3,7 illetve 5,7 %-a volt nő).

A felszólalók összlétszámhoz viszonyított aránya

A következő szempont, hogy a női illetve férfi képviselők közül hányan vették ki részüket az egyes felszólalási formákban – vagyis hány százalékuk szólalt fel.

A nők (és a férfiak is) a legaktívabbak a napirendi pontok vitájában voltak. A harmadik ciklusban a frakciók közötti 'átülések' (egy-egy személy felszólalt különböző frakciók képviselőjében, vagy valamely frakció tagjaként és függetlenként egyaránt), a következőben pedig a személycserék miatt (összesen 40 nő volt képviselő, átlaguk ugyanakkor 35-nek tekinthető) a felszólalók száma meghaladja a képviselők számát. Így az adatok nehezen értelmezhetők, ezért ezeket és az ebből származtatottakat (egy felszólalóra jutó felszólalás) a táblázatban nem szerepeltettem.³⁹ Az 1998-2002-es periódusban egyetlen nő nem szólalt fel a napirendi pontokhoz kapcsolódó vitában, a következőben viszont mind a 40 nő, aki rövidebb-hosszabb ideig mandátummal bírt, hozzászólt törvényjavaslat vitájához (közülük Béki Gabriella, az SZDST képviselője például 96 alkalommal).

A harmadik ciklusban a nőknek több mint fele szólalt fel a vizsgált 12-ből öt felszólalástípusban. Ugyanekkor nyolc felszólalástípus esetében a nők körében a felszólalók aránya meghaladja a férfiaknál tapasztalt részvételi arányt, egyes esetekben számottevően. Kiemelkedően magas, 30,2% a különbség a kérdések esetében, amit a nőknek 63,6, míg a férfiaknak csak 33,4%-a tett fel a plenáris ülésen. Ezt követik a vezérszónoki felszólalás és az interpelláció, ahol az aktív nők illetve a felszólaló férfiak aránya közötti különbség meghaladja a 10%-ot (18,9 és 12,2%), a nők javára. A következő, 2002-2006-os parlamenti periódusban már 8 felszólalási formában szólalt fel a nőknek több mint fele. Ugyancsak 8-ra növekedett azoknak a felszólalástípusoknak a száma, amelyben nagyobb arányú a nők részvétele. Ugyanekkor a nők javára változott az aktivitási mutató különbsége is, ezúttal öt felszólalástípus esetében haladta meg több mint 10%-kal a férfiakét. Bár a két ciklus összevetésekor tapasztalható különbséget bizonyos mértékig a női képviselők körében a 2002-2006-os ciklusban tapasztalható fluktuáció indukálja, az egyértelműen megállapítható, hogy a nők magas, és jellemzően a férfiaknál nagyobb arányban vesznek részt a plenáris ülés munkájában. A nők közül viszonylag kevesen szólaltak fel mindkét ciklusban az önálló képviselői indítvány indokolásával kapcsolatos (12,1 illetve 11,4%-uk) és a napirend utáni felszólalások esetében (18,2 és 8,6%-uk).

³⁹ Az 1998-2002-es ciklusban Hortobágyi Krisztina például a Fidesz képviselőcsoport tagjaként három, míg MSZP-sként egy alkalommal szólalt fel napirendi pont vitájában. Kiszely Katalin az FKGP frakció tagjaként hét, míg a Fidesz képviselőcsoport tagjaként egy felszólalással szerepel a listán. A férfiaknál hasonló helyzet állt elő például Gyimóthy Géza, Lányi Zsolt, Zsikla Győző, illetve Szabó Lukács esetében, akik az FKGP illetve a MIÉP frakció tagjaként, majd átülésük után függetlenként is felszólaltak, így a parlamenti statisztikában kétszeresen szerepelnek.

Egy főre jutó felszólalások

Az egy főre jutó felszólalásokat első körben az összes női (az egyes ciklusokban 33 és 35) illetve férfi képviselőhöz viszonyítva vizsgáltam (az adatok a táblázatok 3. oszlopában találhatóak). Ez a vizsgálati szempont a felszólalók számán és arányán kívül figyelembe veszi az elhangzott felszólalások számát is. Ezúttal nem érdemes vizsgálni, hogy melyek azok a felszólalások, amelyek esetében kiemelkedően magas vagy alacsony az egy főre jutó arány, mivel az egyes típusok között mutatkozó különbséget elsősorban nem a képviselői aktivitás, hanem a felszólalási formák jellegének különbözősége okozza. Nehezen összevethető például a napirendi vitában elhangzó felszólalások száma a vezérszónoki felszólalásokéval. Vizsgálható azonban a nők és a férfiak egy főre jutó felszólalásainak különbsége, bár ennek mértéke ugyancsak függ a felszólalás típusától.

Egyértelműen a képviselői aktivitást minősíti az a tény, hogy mindkét ciklusban a felszólalások többségében (a 12-ből 7 típus esetében) a nőknél több az egy főre jutó felszólalás. Bár különböző felszólalási formák esetében, de mindkét ciklusban jellemző, hogy az előző vizsgálati szempontokhoz (vagyis a felszólaló képviselők arányához) képest csökkent azoknak a felszólalási formáknak a száma, ahol a nők a férfiakat meghaladó mértékben aktívak. Ez arra utal, hogy a felszólalók arányán kívül az elhangzott felszólalások száma erősen befolyásolja a plenáris ülésen tapasztalható aktivitást. Ezért önálló szempontként a következőkben megvizsgáljuk az egy felszólalóra jutó felszólalások számát is. Előtte azonban még egy megállapítást kell tennünk a teljes frakcióra vetített, egy főre jutó felszólalások tekintetében: a második vizsgált periódusban csökkent a nők és a férfiak közötti különbségek nagyságrendje is, egyes esetekben minimálisra. Ez egy újabb vizsgálati szempontot vetít előre. Meg kell néznünk, hogy nemi kívüli tényezők hatását a plenáris aktivitásra, ez pedig a parlamenti élet logikájából kiindulva a politikai szerep, a kormánypárti illetve ellenzéki hovatartozás.

Egy felszólalóra jutó felszólalások száma

Az egy felszólalóra jutó felszólalások adatait a táblázatok negyedik oszlopa tartalmazza. Látható, hogy az előző vizsgálati szempontokhoz képest mindkét ciklusban nőtt azoknak a felszólalástípusoknak a száma, amelyben a férfiak bizonyultak aktívabbnak. Az 1998-2002-es ciklusban eszerint a szempont szerint már a felszólalástípusok felében, a 2002-2006-os időszakban pedig túlnyomó többségében

a férfiak az aktívabbak. Az előző adatokkal összevetve azt lehet megállapítani, hogy a női képviselők körében tapasztalható nagyobb aktivitás alapvetően annak köszönhető, hogy közülük arányaiban többen veszik ki részüket a plenáris ülés munkájából. A férfiaknál ugyanakkor egy, teljes létszámukhoz képest kisebb arányú, de annál aktívabb személyekből álló csoport az, amely az általános aktivitási mutatókat meghatározza. Persze a nők körében is van több, kiemelkedő aktivitású képviselő, az 1998-2002-es ciklusban például Béki Gabriella (SZDSZ), Kóródi Mária (SZDSZ), Gidai Erzsébet (MIÉP) Vojnik Mária (MSZP) és mások. Külön kiemelném az önálló képviselői indítvány indokolásával kapcsolatos felszólalásokat, ahol Béki Gabriella az első, Kóródi Mária a harmadik a felszólalók összesített toplistájában. A 2002-2006-os periódusban részben változott a képviselők köre, másrészt változott az állandó szereplők politikai szerepe. Az ellenzéki képviselők közül kormánypártiak lettek, és fordítva. Ezúttal a nők körében Béki Gabriella (SZDSZ), Bernáth Ildikó (Fidesz) és Selmeczi Gabriella (Fidesz) tekinthetők a legaktívabbnak, akik több felszólalástípusban a felszólalók toplistájának élmezőnyében foglalnak helyet. Különösen figyelemre méltó Béki Gabriella teljesítménye, aki kormánypárti frakciótagsága ellenére öt felszólalástípusban szerepel a toplista első 15 helyének valamelyikén, és 42 felszólalással listavezető a kérdések tekintetében.

A politikai szerep hatása

Láthattuk, hogy a nők mindkét ciklusban (az egy felszólalóra jutó felszólalásszám szempontja kivételével) egyértelműen aktívabbnak bizonyultak férfi képviselőtársaiknál. Ennek értékelésekor azonban mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a parlamenti élet logikája eleve feltételez bizonyos tendenciákat: az ellenzék fokozott aktivitását az összes felszólalás tekintetében, dominanciáját az ellenőrzéssel kapcsolatos felszólalások és a bizottság kisebbségi véleményének tolmácsolói esetében; ugyanakkor a bizottsági előadók körében a kormánypárti képviselők magasabb arányú részesedését. Az első vizsgált periódusban ellenzékben lévő képviselőcsoportokban (MSZP, SZDSZ) magasabb a nők aránya, ez természetesen kihat az összesített női mutatókra. Bár a nők kiemelkedő aktivitása a 2002-2006-os ciklusban, fordított politikai szereposztás mellett is egyértelmű, azt is láthattuk, hogy az aktivitási mutatók nemek közötti különbsége csökkent. Az okokat keresve érdemes tovább árnyalni a képet a felszólalók neme mellett kormánypárti, illetve ellenzéki hovatartozásuk szerint. A vizsgálati szempontok közül (mint

legkomplexebb mutatót) az egy főre jutó felszólalásszámokat választottam, (17/a és 17/b sz. táblázat). A két ciklus adatsorának összevetésével választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a női aktivitást mennyire befolyásolja a nem, a parlamenti szereposztásban elfoglalt hely, illetve a bal- vagy jobboldali pártcsoportozás.

Mindkét ciklusban egyetlen olyan felszólalási forma van, amely esetében a nők politikai hovatartozásuktól függetlenül megelőzik a férfiakat – tehát a felszólaló neme határozza meg az aktivitást (kérdések illetve napirend előtti felszólalások). Az első periódusban a bizottság kisebbségi véleményét előadó, a következőben pedig a vezérszónoki felszólalások és az interpellációk esetében a nem mellett a politikai szerep is meghatározó. Mindhárom esetben az ellenzéki képviselők szólaltak fel többször, de a nők saját politikai csoportjukban aktívabbak a férfiaknál.

1998-2002 között több felszólalásra jellemző az a sorrend, hogy az egy főre jutó felszólalások tekintetében elsők az ellenzéki nők, őket az ellenzéki, majd a kormánypárti férfiak követik, és végezetül a kormánypárti nőknél jut a legkevesebb felszólalás egy képviselőre. Ez jellemző az önálló képviselői indítványokkal és a napirendi pontok vitájával kapcsolatos felszólalásokra, valamint az azonnali kérdésekre és interpellációkra. Ezekben az esetekben az ellenzéki nők aktivitása kompenzálni tudja a kormánypárti nők passzivitását, mert az összesített adatok mind a négy esetben női fölényt mutatnak.⁴⁰ Ezt a jelenséget jelentős részben az ellenzéki pártok női képviselőinek (mindenekelőtt az MSZP és az SZDSZ) magasabb aránya, és kiemelkedő aktivitása okozza. Hogy ez az ellenzéki szerepből, vagy adott pártcsoportozásból fakad, a következő ciklus adataival ellenőrizhetjük. Két szempontot érdemes vizsgálni. Egyrészt, hogy az ekkor már kormányon lévő MSZP és SZDSZ női képviselőinek aktivitása meghaladja-e az ellenzéki nőkéét. Ezt két esetben tapasztalhatjuk: a bizottság többségi véleményét tolmácsoló felszólalások (ahol a kormánypártok dominanciája a szerepből következik) és – meglepő módon – a palament kormányzatot ellenőrzési funkciójához tartozó, és ennek megfelelően elsősorban ellenzéki 'műfajnak' tekinthető kérdések esetében. Utóbbi arra utal, hogy a parlamenti logikát 'felülíró' motivációk is működnek. Láthatjuk továbbá, hogy míg a – kormányon lévő – MSZP és az SZDSZ esetében a női képviselők az esetek több mint

⁴⁰ A kétperces felszólalások esetében ellenben azt látjuk, hogy az összesítésben a férfiak minden tekintetben aktívabbnak látszanak a nőknél, holott az egy főre jutó felszólalások tekintetében a részletes aktivitási sorrend itt is a fenti: az ellenzéki nők aktívabbnak mind az ellenzéki, mind a kormánypárti férfiaknál. Ezúttal azonban az ő aktivitásuk kevesebb annál, hogy a kormánypárti nők alacsony aktivitási mutatóját kompenzálhatná.

felében (7 felszólalás) aktívabbak a saját politikai csoportjukhoz tartozó férfiaknál, az ellenzékhez tartozó Fidesz és MDF esetében ez négy esetben fordul elő.

Mindebből arra következtethetünk, hogy az első ciklusban tapasztalható kiemelkedő női aktivitás nem csak annak köszönhető, hogy a parlamenti logika szerint aktívabb ellenzéki pártok körében magasabb a nők aránya. Létszámuktól és arányuktól, valamint politikai szerepüktől függetlenül számos esetben aktívabbak az azonos szerepkört betöltő férfi társaiknál.

Női aktivitás az egyes felszólalási formákban

Az egyes felszólalási formákban mutatott aktivitást adatait vizsgálva azt láthatjuk, hogy a két ciklus közötti különbségek ellenére észrevehetőek bizonyos tendenciák: kiemelkedő női aktivitás az ellenőrzéssel kapcsolatos felszólalások, valamint az önálló képviselői indítványt indokoló és a törvényjavaslat vitájában elhangzott felszólalások tekintetében. A továbbiakban megvizsgáljuk, van-e valamilyen szempont, ami befolyásolja a nők aktivitását az egyes felszólalási formákban.

A vizsgálat egyik szempontjául azt választottam, hogy az adott felszólalás egyéni aktivitáson alapul, vagy csoport megbízatásának következménye (a két dolog összefügghet persze, hiszen valószínűleg az aktívabb képviselők kapnak megbízatást a csoporttól). Csoportos megbízatásnak a frakció (napirend előtti, vezérszónoki), illetve a bizottság, vagy a bizottsági kisebbség nevében való felszólalásokat tekintettem. Bizonyos mértékig ide tartoznak az azonnali kérdések is, mivel a frakcióvezető határozza meg (a kérdések politikai fontossága alapján), hogy melyek hangozzanak el az azonnali kérdések órájában. Ilyen értelemben az elhangzott azonnali kérdések tekintetében a frakciótól kapott politikai megbízatás meghatározóbb, mint az egyéni aktivitás. Egyéni aktivitáson alapulónak tekintettem az önálló képviselői indítványokkal kapcsolatos felszólalásokat is, bár esetükben létezik azok bizottsági, illetve egyfajta 'frakció-szűrése'. Az önálló képviselői indítvány ugyanis abban az esetben kerülhet a plenáris ülés elé, ha azt a kijelölt bizottság tárgysorozatba veszi, illetve ha a frakció kéri, a Házszabályban ülésszakonként limitált számú (képviseletcsoportonként hat) esetben és az Országgyűlés a bizottság elutasító döntését felülbírálja.

A második szempont, a felszólalások politikai, illetve szakmai jelleg szerinti besorolása során még kevésbé lehet éles határvonalat húzni, hiszen az egyes felszólalási típusokon belül is lehetnek különbségek, ennek pontos meghatározására

tartomelemzésre lenne szükség. Egyes felszólalási típusok azonban funkciójuknál fogva magukon hordozzák a politikai vagy a szakmai jelleg fő sajátosságait. Ennek megfelelően inkább politikai jellegűnek tekintetem az ellenőrzéssel kapcsolatos és a napirenden kívüli felszólalásokat. Nem tudom egyértelműen besorolni az ügyrendi felszólalásokat, mivel azok elhangozhatnak alkotmányjogi vagy politikai szempont alapján egyaránt, valamint a napirendi pontokhoz kapcsolódó felszólalások közül a kétperces felszólalásokat, mivel azok 'személyes érintettség' és szakmai vita keretében egyaránt elhangoznak. Inkább szakmai jellegűnek tekintetem azokat a felszólalási formákat, amelyek a törvényjavaslatok tartalmával kapcsolatosak, így az önálló képviselői indítvány indokolásával kapcsolatos, a bizottság nevében elhangzott, illetve a vezérszónoki és a napirendi pont vitájában elhangzott felszólalásokat. Ebben a tekintetben a tendenciát hangsúlyoznám, hiszen akár a frakciók, akár a bizottsági többség vagy kisebbség nevében, akár egyénileg szólalnak fel, a képviselők nem politikai hovatartozásuktól függetlenül nyilatkoznak meg. Ezekben az esetekben azonban az egyes vitatott kérdések szakmai alátámasztása mégiscsak fontosabb, mint az elsősorban politikainak tekintett felszólalási formák esetén.

Azok a felszólalási formák, amelyekben a nők mindkét ciklusban a legaktívabbak (azonnali kérdés, kérdés, interpelláció), a parlamenti ellenőrzés eszközei, és mint ilyenek, az egyéni – politikai aktivitás körébe tartoznak. Ez azért meglepő, mert a 2002-2006-os ciklusban a női dominancia annak ellenére fennmaradt (az egy felszólalóra jutó felszólalásszám kivételével), hogy az arányaiban több női képviselővel bíró szocialista és liberális frakciók kormányzati szerepkörbe kerültek. Az ellenzékben lévő női képviselők közül szinte mindenki részt vett ezekben a felszólalási formákban, és a kormánypárti nőknek is közel fele. Ez ugyancsak az egyéni politikai ambíciók erősségét mutatja, amelyek az éppen betöltött politikai szereptől függetlenül érvényesülnek.

A másik egyéni – politikai jellegű felszólalástípus, a napirend utáni felszólalások tekintetében a nők alulreprezentáltsága tartós. Sajnos, az üléseken való képviselői részvétel adatai csak a szavazásokhoz köthetően megállapíthatóak, így csak feltételezhetjük, hogy a napirend utáni alacsony női aktivitást a késői időpont miatti alacsony női részvétel okozza. Ezt a feltételezést alátámasztja, hogy napirend utáni felszólalások esetében az egyik legalacsonyabb a nők részvételi aránya, a vizsgált időszakokban mindössze 18,2, illetve 8,6%-uk szólalt fel ebben a formában. Érdekes, hogy az 1998-2002-es periódusban mindössze két férfitől hangzott el a napirend utáni

felszólalások 33,7%-a – ami nyilván erősen befolyásolja úgy a nemek, mint a frakciók szerinti megoszlást (az 510 napirend utáni felszólalásból 120-at Bauer Tamás 52-t Mécs Imre mondott el).

Az 1998-2002-es parlamenti ciklusban a női képviselők aktivitása a napirend utáni felszólalások mellett a napirend előtti felszólalások tekintetében maradt el egyértelműen férfi társaikétól. Bár ez a két felszólalási forma azonos csoportot (napirenden kívüli felszólalások) képez, a fenti szempontok szerint mégsem tekinthetjük őket azonos jellegűnek, így a nők alacsony aktivitási mutatóinak is különböző okai vannak a két felszólalási formában. Napirend előtt a kormány tagja, valamint a képviselőcsoport nevében annak vezetője, illetve helyettese szólalhat fel „országos jelentőségű, halaszthatatlan és rendkívüli ügyben”. A napirend előtt felszólalások a fenti kategóriák szerint tehát csoportos–politikai felszólalásoknak tekinthetők. Ezek szerint a napirend előtti hozzászólók nemi megoszlását vizsgálva nem annyira a női képviselők aktivitásáról kapunk képet, mint inkább arról, hogy a frakciók hány, a képviselőcsoport nevében való felszólalást bízták nőkre (ez tehát csoportos – politikai típusúnak tekinthető). Ebben az időszakban a képviselőcsoportok a napirend előtti felszólalásoknak mindössze 5,1%-át bízták női képviselőkre. A női szerepekkel kapcsolatban konzervatív nézeteket valló pártok képviselőcsoportjai részéről (FKGP, MDF, MIÉP), egyáltalán nem hangzott el napirend előtti felszólalás női képviselőtől (az MDF esetében ezt befolyásolja az a tény is, hogy az egyetlen nő képviselőjük egyidejűleg miniszter is volt). A többi frakcióban a napirend előtti felszólalásoknak a következő hányadát bízták női képviselőkre: Fidesz: 10,2%, MSZP: 13,3%, SZDSZ: 6,98%, ami nagyjából megfelel parlamenti arányuknak.

A 2002-2006-os ciklusban megszűnt a férfiak dominanciája a napirend előtti felszólalások körében. Ennek fő oka, hogy a 2002-2006-os ciklusban a négy frakcióból egynek női vezetője volt (Lendvai Ildikó MSZP), de rajta kívül további 21 nő kapott frakcióvezető helyettesként megbízást a képviselőcsoport aktuális politikai véleményének képviselésére. Ennek következtében – ahogy fentebb láttuk – ez az egyik olyan felszólalásforma, amelynél a női aktivitás politikai szereptől függetlenül megelőzi a férfiakét. Ez számottevő változás az előző ciklushoz képest, amikor a női képviselők egyéni aktivitását nem követte adekvát csoport-megbízás a frakciók részéről.

Valóban nem mondható, hogy a frakciók nem bíznák a csoportvélemény tolmácsolását nőkre, hiszen a vezérszónoki felszólalások tekintetében a nők majdnem minden

szempontból felülreprezentáltak, mindkét időszakban. Különösen érdekes, hogy ez mindkét esetben elsősorban a konzervatív pártok nő képviselőinek köszönhető. Összességében úgy látszik, a frakciók politikai kérdés esetében kevésbé, szakmai kérdésben létszámarányuknak megfelelően bízták a női képviselőkre a pártcsoporthoz való véleményének plenáris ülésen való tolmácsolását.

A bizottság véleményének ismertetésével kapcsolatos felszólalások jellegzetessége, hogy ezekben a felszólalásokban csoportvélemény hangzik el, amely többnyire több (általában vagy kormánypárti, vagy ellenzéki) frakció képviselőiből tevődik össze. Ilyen értelemben a bizottsági vélemény előadásával megbízott személy politikai és szakmai szempontból egyaránt felelősséget hordoz, ezért különösen érdekes, milyen ezekben a felszólalási formákban a nők aránya. A bizottságokban lévő kormánypárti többség miatt a bizottsági véleményt többnyire a kormánypárti, míg a kisebbségi véleményt általában az ellenzék képviseli. Ezúttal azt látjuk, hogy az 1998-2002-es időszakban kormánypárti/ellenzéki hovatartozástól függetlenül, a bizottságok szívesen bízzák véleményük plenáris ülésen való képviselését nőkre. Ezt a megállapítást árnyalja a 2002-2006-os ciklus során, a bizottság kisebbségi véleményével kapcsolatos felszólalások körében tapasztalható 'férfidominancia'. Mivel a bizottság kisebbségi véleményének előadója a parlament működési logikája szerint többségében az ellenzék köréből kerül ki, így ennek oka a 2002-2006-os időszakban ellenzékben lévő konzervatív pártok női képviselőinek alacsony aránya. A nők, bizottságok nevében elhangzott felszólalásokban betöltött kiemelkedő szerepét értékelve érdemes figyelembe vennünk azt a korábbi megállapítást (*lásd a II.4.2. „Bizottsági szerepek” fejezetet és a 15/a, 15/b táblázatokat*), amely szerint a bizottságokban a nők létszámarányukhoz képest alulreprezentáltak. A bizottságok nevében elhangzott felszólalásaik magas száma tehát még nagyobb jelentőséggel bír.

Érdemes figyelmet fordítani arra a jelenségre, hogy az egyéni – szakmai felszólalástípusok egy részében (önálló képviselői indítvány indokolása, törvényjavaslat vitájában elhangzott felszólalás a női dominancia mindkét időszakban egyértelmű.

A kétperces és ügyrendi felszólalások ugyancsak egyértelműen az egyéni képviselői aktivitásra utalnak, és fő jellemzőjük, hogy erősen ad hoc jellegűek, hiszen a plenáris ülésen aktuálisan kialakult helyzetre, korábbi felszólalásra történő reakcióként hangzanak el. Talán ez az oka annak, hogy mindkét ciklusban e két felszólalási formából kerül ki az egyik, amelyben a nők alulreprezentáltak.

Összegezés

A vizsgálat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a nők plenáris ülésen tapasztalható aktivitása – alacsony létszámarányuk ellenére – összességében meghaladja férfi képviselőtársaikét. Csak néhány olyan felszólalási forma van – a napirend utáni felszólalások esetében mindkét vizsgált ciklusban és minden szempontból; a kétperces és az ügyrendi felszólalások pedig ciklusonként változó szempontok szerint – amelyek esetében a nők kevésbé aktívabbak a férfiaknál. Különösen fontos megállapítás, hogy a női képviselők kiemelkedő aktivitása frakciójuk kormánypárti illetve ellenzéki szerepkörétől független jelenség. A magyarázatot keresve emlékezzünk a képviselők szociológiai és politikai háttérének vizsgálatakor tett megállapításokra: a nők nagyobb arányban rendelkeznek parlamenti tapasztalattal, és körükben többen vannak azok, akik a parlamenti politikát hivatásuknak tekintik (*lásd a II.3.4. „Politikai tapasztalat” című fejezetet*).

Időszaktól függetlenül egységesen jellemző, hogy kiemelkedő aktivitásuk elsősorban annak köszönhető, hogy közülük többen szólnak fel, míg a férfiak összesített aktivitási mutatóját egy kisebb arányú, de annál aktívabb, sokat felszólaló csoport határozza meg. Különösen jól látszik ez abból, hogy az egy felszólalóra jutó felszólalások szempontjából mutatkoznak a legtöbb felszólalási típusban aktívabbnak nő képviselőtársaiknál.

Láthattuk, hogy a nők aktivitását erősen befolyásolják egyéni ambícióik, hiszen az egyéni kezdeményezésen alapuló felszólalási formákban a legaktívabbak. Míg az 1998-2002-es időszak esetében azt állapíthatjuk meg, hogy ezt az egyéni aktivitást nem követte adekvát csoport megbízatás (különösen a frakciók részéről a napirend előtti felszólalások tekintetében), addig a 2002-2006-os ciklusban ebben a tekintetben gyökeres fordulatról számolhatunk be. Az a tény, hogy az egyértelműen frakció-megbízatásnak tekinthető napirend előtti felszólalásokban ilyen kiemelt szerepet kapnak a női képviselők, arra utal, hogy ha létszámuk nem is, de beágyazottságuk, képviselőcsoportjuk általi elismertségük és a parlamenti politikára gyakorolt befolyásuk növekedett.

A plenáris ülésen tapasztalható aktivitás vizsgálata során tett megállapításaink ellentmondanak a külföldi tapasztalatoknak, amelyek szerint a nők számára kedvezőbb a kisebb közösség és a kisebb publicitás, ezért inkább a bizottsági munkában aktivizálódnak. Eredeti hipotézisünkkel ellentétben azt tapasztalhattuk, hogy a plenáris ülésen tapasztalható aktivitás nem csak a régebbi parlamenti tapasztalattal rendelkező

nő képviselőkre terjed ki, a különböző felszólalási formákban a nők jelentős hányada mutat aktivitást.

20/a táblázat: Női és férfi képviselők aktivitása a plenáris ülésen (1998-2002)

		Nők és férfiak aránya a felszólalók között, % ⁴¹		Felszólalók összlétszámhoz viszonyított aránya, %		Egy főre jutó felszólalások száma		Egy felszólalóra jutó felszólalások száma	
		nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi
Napirenden kívüli	Napirend előtti	8	92	27,3	29,2	1,15	2	4,22	6,85
	Napirend utáni	7,2	92,8	18,2	21,8	0,33	1,41	1,8	6,5
Napirendi pontokhoz kapcsolódó	Önálló képviselői indokolása	9,3	90,7	12,1	11,0	0,33	0,16	2,75	1,41
	Bizottsági előadó	9,4	90,6	66,7	60,1	2,3	2,6	3,4	4,4
	Bizottsági kisebbségi előadó	10,4	89,6	42,4	34	1,7	1,18	4,0	3,48
	Vezérszónoki	11,2	88,8	72,7	53,8	2,2	1,99	3,0	3,7
	Felszólaló ⁴²	8,7	91,3			20,2	16,8		
	Kétperces felszólalás	8,3	91,7	87,9	91,2	24,0	25,7	27,3	28,1
	Ügyrendi felszólalás	8,7	91,3	39,4	38,8	1,7	1,8	4,3	4,7
Ellenőrzés	Azonnali kérdés	9,8	90,2	45,5	39,1	1,9	1,5	4,2	3,8
	Kérdés	15,1	84,9	63,6	33,4	2,03	0,95	3,2	2,9
	Interpelláció	10,5	89,5	60,6	48,4	2,9	2,1	4,8	4,3

⁴¹ A parlament összetételében a női – férfi arány 8,5 illetve 91,5%.

⁴² A felszólalók száma több mint a képviselőké, az átülések miatt. Ezért a felszólalók összlétszámhoz viszonyított aránya meghaladja a 100%-ot, illetve az egy felszólalóra kevesebb felszólalás jut, mint az összes képviselőre – ezért ezeket az adatokat nem tüntettem fel.

20/b táblázat: A női és férfi képviselők aktivitása a plenáris ülésen (2002-2006)

		Nők és férfiak aránya a felszólalók között, % ⁴³		Felszólalók összlétszámhoz viszonyított aránya, %		Egy főre jutó felszólalások száma		Egy felszólalóra jutó felszólalások száma	
		nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi
Napirenden kívüli	Napirend előtti	13,2	86,8	62,9	41,3	2,9	2,3	4,5	5,5
	Napirend utáni	3,7	96,3	8,6	22,2	0,3	1,2	3	5,5
Napirendi pontokhoz kapcsolódó	Önálló képviselői indokolása	19,0	81,0	11,4	4,8	0,2	0,1	1,5	2,9
	Bizottsági előadó	11,4	88,6	74,3	57,5	6,1	3,4	8,2	5,9
	Bizottsági kisebbségi előadó	5,7	94,3	25,7	42,5	0,9	1,6	3,7	3,8
	Vezérszónoki	11,8	88,2	77,1	57,5	3,0	2,6	3,9	4,6
	Felszólaló ⁴⁴	10,3	89,7	-	-	14,7	14,9	-	-
	Kétperces felszólalás	9,9	90,1	100	90,3	25,5	28,2	25,5	31,2
	Ügyrendi felszólalás	8,3	91,7	31,4	34,5	0,7	1,0	2,2	2,9
Ellenőrzés	Azonnali kérdés	9,7	90,3	60	55,8	2,7	3,0	4,5	5,5
	Kérdés	11,6	88,4	60	45,6	2,6	2,0	4,4	4,5
	Interpelláció	11,2	88,8	68,6	54,1	2,4	2,3	3,5	4,3

⁴³ A parlament összetételében a női – férfi arány 9,1 illetve 90,9%.

⁴⁴ A felszólalók száma több mint a képviselőké, a személyi mozgások miatt. Ezért a felszólalók összlétszámhoz viszonyított aránya meghaladja a 100%-ot, illetve az egy felszólalóra kevesebb felszólalás jut, mint az összes képviselőre – ezért ezeket az adatokat nem tüntettem fel.

21/a táblázat: Egy főre jutó felszólalások száma nemek és kormánypárt – ellenzék szerinti bontásban (1998-2002)

		Kormánypártok (Fidesz, FKGP, MDF)			Ellenzék (MIÉP, MSZP, SZDSZ)			Független, férfi	Mindösszesen
		Nők	Férfiak	Összesen	Nők	Férfiak	Összesen		
Napirenden kívüli	Nap. előtti	0,8	1,96	1,87	1,44	2,28	2,19	0,05	1,93
	Nap. utáni	0,07	1,29	1,19	0,56	1,63	1,52	0,84	1,32
Napirendi pontokhoz kapcsolódó	Önálló képv. indokolása	-	0,02	0,02	0,61	0,33	0,36	-	0,17
	Biz. előadó	3,6	4,4	4,37	1,2	0,9	0,9	0,05	2,6
	Biz. kisebbs. előadó	0,13	0,11	0,11	3	2,54	2,59	0,05	1,23
	Vezérszónoki	2,20	1,96	1,98	2,22	2,24	2,24	0,26	2,01
	Felszólaló	11,7	14,3	14,1	27,2	21,5	22,1	1,4	17,1
	Kétperces	11,7	23,1	22,2	34,2	31,6	31,9	0,9	25,5
	Ügyrendi	0,7	1,1	1,0	2,6	2,9	2,9	0,1	1,8
Ellenőrzés	Azonnali k.	0,40	1,05	1,00	3,17	2,17	2,28	-	1,53
	Kérdés	1,67	0,92	0,97	2,33	1,08	1,21	0,32	1,05
	Interpelláció	1,1	1,6	1,6	4,4	2,8	2,9	0,8	2,16

21/b táblázat: Egy főre jutó felszólalások száma nemek és kormánypárt – ellenzék szerinti bontásban (2002-2006)

		Kormánypártok (MSZP, SZDSZ)			Ellenzék (Fidesz, MDF)			Független, férfi*	Mindösszesen
		Nők	Férfiak	Összesen	Nők	Férfiak	Összesen		
Napirenden kívüli	Nap. előtti	2,80	2,03	2,13	3,00	2,61	2,63	–	2,32
	Nap. utáni	0,04	0,13	1,12	0,80	2,30	2,22	2,00	1,14
Napirendi pontokhoz kapcsolódó	Önálló képv. indokolása	–	0,01	0,01	0,6	0,28	0,30	–	0,14
	Biz. előadó	8,28	6,08	6,35	0,70	0,84	0,83	0,43	3,66
	Biz. kisebbs. előadó	0,08	0,14	1,14	3,10	3,15	3,15	0,57	1,56
	Vezérszónoki	2,84	2,47	2,52	3,30	2,90	2,92	–	2,66
	Felszólaló	14,48	10,08	10,63	15,30	19,18	18,96	31,14	14,94
	Kétperces	22,32	21,43	21,55	33,40	35,28	35,01	26,71	27,95
	Ügyrendi	0,48	0,78	0,74	1,20	1,18	1,18	1,29	0,93
Ellenőrzés	Azonnali k.	2,12	1,84	1,88	4,10	4,39	4,38	–	3,02
	Kérdés	2,88	0,94	1,19	2,00	3,20	3,14	0,86	2,10
	Interpelláció	1,56	1,05	1,11	4,40	3,60	3,64	2,29	2,32

* A függetlenek teljes ciklusra számított átlagos száma 6,8, mindannyian az ellenzéki frakcióból távoztak és férfiak. A táblázatban az átlagértékek számításakor 7 független képviselővel számoltam, ennyivel csökkentve az ellenzéki férfiak számát.

II. RÉSZ 2. FEJEZET

A KÉPVISELET TARTALMI ELEMEI: INTERPELLÁCIÓK

A továbbiakban a politikai stílusbeli különbségeket fogjuk keresni, az interpellációk tartalomelemzése alapján. A vizsgálat tárgyaként az interpellációkra esett a választás⁴⁵, ami több szempontból is alátámasztható. Egyrészt, mert az interpelláció a napirendhez nem kötődő felszólalások közül politikai szempontból a legfajsúlyosabb (az interpelláló képviselő, illetve elutasító válasza esetén a plenáris ülés is szavaz a miniszteri válasz elfogadásáról). Másrészt, mivel a napirendi pontokkal kapcsolatos felszólalásokhoz képest tematikailag kevésbé kötött, így a képviselők számára több lehetőséget biztosít az egyéni stílus érvényesítésére, a kutató számára pedig annak kimutatására.

A nők politikai szerepére vonatkozó kutatásokat az a várakozás jellemzi, hogy a nők másként közelítik meg a problémákat és más megoldásokat kínálnak rájuk, együttműködőbbek, hajlamosabbak a kompromisszumra. A politika színterét ugyanakkor hagyományosan a férfiak uralják, ők alakítják a politikai játékszabályokat és határozzák meg az értékeket. Ennek megfelelően a politikai modell gyakran a 'győztesek és vesztesek' elvére, versenyre és konfrontációra épül. (Shvedova [1998]). A tartósan alacsony szintű képviselet miatt azonban nem várható, hogy a nők sajátos politikálási stílusa kimutatható legyen. Elemzések azt mutatják, hogy a nőknek a 'token-szintű' képviseleti aránya mellett nincs lehetősége nem csak az uralkodó politikai stílus megváltoztatására, de a rájuk irányuló állandó figyelem miatt a sajátos vagy egyedi stílus érvényesítésére sem (Kanter [1993]). Az elemzett ciklusok idején tapasztalható, pártok közötti politikai szembenállás, a pártok felől az egyéni képviselők felé érkező elvárások növekedése (frakciófegyelem erősödése és elvárása) erősítik ezt a tendenciát. Ezért alapvetően arra számíthatunk, hogy a parlamenti szereplők magatartásában nemtől függetlenül a pártszempontok dominálnak. A kutatási irány mindenestre adott: vizsgálandó, hogy a nők képviselnek-e sajátos stílust, illetve tapasztalható-e a részükről nagyobb együttműködési hajlam általában, illetve speciálisan női témákban.

⁴⁵ Az 1998-2002-es parlamenti ciklus interpellációira vonatkozó elemzés alapanyaga a Dr. Ilonszki Gabriellával és Széles Zsuzsannával közösen végzett kutatás eredménye. Az elemzés a szerző (szerzőtársakkal konzultálva készített) önálló munkája, ami a Fordulóponton című kötet részeként is megjelent (Ilonszki et al [2003] pp. 34-48).

Az interpellálók

Az interpellációk vizsgálatának létjogosultságát indokolja, hogy a nő képviselők létszamarányukhoz és férfi képviselőtársaikhoz képest is kiemelkedő aktivitást mutatnak az ellenőrzéssel kapcsolatos felszólalások körében – ahogy azt láthattuk a plenáris felszólalások elemzése során. Érdeemes felidézni az adatokat: az 1998-2002-es parlamenti ciklusban 191-en interpelláltak, közülük 20 nő és 171 férfi. Eszerint az interpellálók 10,5%-a nő, míg a parlament összetételében arányuk 8,5%. Más összehasonlításban a nőknek 60,6%-a, míg a férfiaknak csak 48,4%-a interpellált. A nők összesen 96 interpellációt mondtak el, míg a férfiak 737-et. Az összes (33) nőre viszonyítva az egy főre jutó interpellációk száma 2,9 míg a 353 férfira 2,1; így majdnem egy egész (0,8) interpellációval több jut egy nőre. Bár a részletes tartalomelemzés az 1998-2002-es parlamenti ciklusra vonatkozik, egyes szempontok tekintetében az eredményeket ellenőrizni fogom majd a 2002-2006-os parlamenti periódusban elhangzott interpellációk alapján⁴⁶. Ezért érdemes összevetni a két ciklus aktivitási mutatóit is. A 2002-2006-os időszakban a 214 interpelláló közül 24-en voltak nők. A nők aránya az interpellálók körében (11,2%) ezúttal is meghaladja parlamenti részarányukat (9,1%). Továbbra is fennáll az a jelenség, hogy a nők nagyobb arányban vettek részt ebben a felszólalási formában: a női képviselőknek 68,6, míg a férfiaknak csak 54,1%-a interpellált. Látható, hogy az újabb ciklusban a női dominancia annak ellenére fennmaradt, hogy az arányaiban több női képviselővel bíró szocialista és liberális frakciók kormányzati szerepkörbe kerültek, és az interpelláció alapvetően az ellenzék eszköze. Nem csak a női aktivitás férfiakat megelőző tendenciája maradt fenn, hanem a két nem aktivitási mutatói közötti különbség is viszonylag állandó, az egy főre jutó felszólalásszám kivételével, ami a 2002-2006-os időszakban a nőknél 2,4, a férfiaknál 2,3. Ezt elsősorban a felszólalók egyéni aktivitása befolyásolja. Míg 1998-2002-ben az egy interpellálóra jutó felszólalások száma a nőknél 4,8, míg a férfiaknál 4,3; addig a következő parlamenti periódusban egy női interpelláló 3,5, míg egy férfi felszólaló átlagosan 4,3

⁴⁶ A 2002-2006-os ciklus interpellációinak tartalomelemzésére vonatkozó kutatásom az összes elhangzott interpellációra kiterjedt, a vizsgálat ugyanakkor elsősorban politikai és nem gender szempontú, a frakciók, és nem az egyéni képviselők tevékenységre terjed ki. Az adatokat mindazonáltal nemek szerinti bontásban is felvettem, ez ad lehetőséget a jelen elemzés egyes szempontjainál a kiegészítésre, a vizsgálati eredmények ellenőrzésére. Az interpellációk tartalomelemzésére vonatkozó kutatásom egyéb eredményei éves bontásban a Magyarország politikai évkönyve sorozatban kerültek publikálásra (B. Kelemen [2003b, 2004, 2005, 2006]).

interpellációt mondott el. A nők interpellációs aktivitása tehát elsősorban nem az interpellálók egyéni aktivitásán, hanem a női képviselők nagyobb arányú részvételén alapszik.

A tartalomelemzéssel azt vizsgáljuk, van-e valamilyen jellegzetessége a női felszólalásoknak, kimutatható-e valamiféle 'női jelleg'. Ezt azonban nyilvánvalóan csak a 'férfi', vagy a 'nem női' jelleghez képest lehet definiálni. Ezért a vizsgálathoz a férfi képviselők köréből kontrollcsoportot képeztünk, akiknek az interpellációs viselkedéséhez képest vizsgáltuk a női interpellációk sajátosságait. A vizsgált 199 interpellációnak az interpelláló frakció és nemi hovatartozás szerinti megoszlását az 18. táblázat tartalmazza. Empirikus felmérésünk alapját tehát egy 199 interpelláció adatait tartalmazó adatbázis képezte. Ez tartalmazza a nők által elmondott összes (96) interpellációt, míg az összes, férfiak által elmondott 737 interpellációból 103-at. A több képviselő által benyújtott interpellációkat az interpelláló képviselő szerint soroltuk be. A témában közölt további táblázatok (amennyiben más forrás nem került feltüntetésre) a kutatási eredmények és saját számítások alapján készültek.

22. táblázat: A vizsgált interpellációk megoszlása az interpelláló frakció- és nemi hovatartozása szerint (1998-2002-es ciklus)

Frakciók	Nők		Férfiak	
	Személyek száma	Interpellációk száma	Személyek száma	Interpellációk száma
Fidesz	10	12	10	14
FKGP	4	5	4	10
MDF	1	-	1	-
MIÉP	1	10	1	9
MSZP	14	19	14	21
SZDSZ	3	50	3	49
Összesen	33	96	33	103

A kontrollcsoporthoz a férfi képviselőket nem véletlenszerűen választottuk ki. Minden interpelláló nő mellé választottunk egy olyan 'férfi párt', aki az adott női képviselővel a frakció-hovatartozás, az interpellációs aktivitás, a bizottsági tagság (a MIÉP és az SZDSZ esetén ez nem volt megvalósítható, mivel bizottságonként 1-1 tagjuk volt), a letöltött parlamenti ciklusok száma, az iskolai végzettség szintje és jellege és életkor szempontjából azonos, vagy közel azonos jellemzőkkel bírt. Így az interpellálók

közötti, nemen kívüli eltéréseket a lehetőség szerinti minimálisra csökkentettük, így lehetővé vált, hogy az interpellációs viselkedés közötti különbségeket a lehető leginkább a nemi hovatartozásra vezethessük vissza.

Bár a vizsgálat során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a felszólalásokban felfedezhető valamilyen nemi jellegzetesség, a hipotézisünk az volt, hogy mégsem a 'nemi jelleg' dominál majd, hiszen a nők nem női programmal kerültek be a parlamentbe, az adott időszakban a pártoknak nem volt markáns nőpolitikája és ahhoz rendelt nőpolitikusa, a női együttműködésnek nem voltak látható jelei és fórumai, ráadásul a vizsgált ciklusban a parlament a korábbiaknál átpolitizáltabban, több feszültséggel és konfliktussal működött, ami a frakcióhoz tartozáson kívüli egyéb identitásoknak feltehetően kevés teret engedett. Ugyanakkor, érzékelhető volt az a törekvés is, hogy a 'női' és a 'nőinek tekintett' területeket nők képviseljék. Ahogy láttuk, ez megmutatkozott a bizottsági helyek elosztásában, és abban is, hogy a nők policy prioritásai jóval közelebb voltak a női területekhez, mint a férfiaké. Másrészt, mivel az interpellációk tematikailag kötöttek, illetve főleg egyéni aktivitáson alapulnak, feltételezhető, hogy terepei lehetnek a női kezdeményezéseknek.

A vizsgálat iránya három nagy témakörben foglalható össze⁴⁷: a) az interpellációk formai jellemzői (beleértve az interakciókat), b) stilisztikai jellemzői, valamint c) tartalmi jellemzői és politikai beágyazottsága alapján kíséreltünk meg válaszolni hipotéziseinkre. A formai jellemzők között olyan kérdéseket vizsgáltunk, mint az interpelláció egyéni vagy közös jellege (beleértve a nemek szerinti és a frakcióközi potenciális együttműködést), az interpellációra adott válasz elfogadása vagy elutasítása, az interpelláció időtartama, valamint a feltett kérdés jellege (eldöntendő, kifejtendő). A stilisztikai jellemzők között arra kerestük a választ, hogy különböznek-e az interpellációk a használt nyelvtani mód, a szóhasználat (semleges vagy feminista), az idegen szavak gyakorisága, a hangnem (tárgyilagos vagy emocionális), az általános stílus (tárgyszerű, ironikus, sértő), valamint a szónoki eszközök használata tekintetében. Végül a tartalmi kérdések között azt kutattuk, hogy kinek a nevében (választóközvet vagy párfrakció), milyen tekintélyre hivatkozva (közvélemény, törvény, jog, párt-és kormányprogram, értékrend stb.) milyen forrásokat említve (média, szakértők, statisztikák, tapasztalat stb.), kit bírálva (kormány, konkrét személy stb.) és milyen policy összefüggésben (a policy területe, ennek kapcsolata az

⁴⁷ Az interpellációk vizsgálatához alkalmazott tartalomelemzési szempontok a függelékben találhatóak.

interpelláló bizottsági tagságával, a policy nemi jellege) jelenik meg az interpelláció. Ezek a dimenziók mind alkalmasak a kérdéseink megválaszolására, legalábbis első megközelítésben: van-e női politikai beszéd úgy stílusában mint tartalmában a parlamenti szintén?

Az interpellációk formai jellemzői

Az interpellációk benyújtása, előterjesztése és elfogadása területén tapasztalható interakciók vizsgálata során előzetesen azt feltételeztük, hogy a nőkre inkább jellemző az együttműködésre való hajlam, ami akár a frakciók közötti együttműködésben is megnyilvánulhat. További feltételezésünk volt, hogy ez az együttműködés elsősorban 'női' témákban, tehát a nők helyzetét közvetlenül érintő kérdésekben nyilvánul meg. Az együttműködési készséget (a közös interpellációkat) az alacsony elemszám miatt érdemes a teljes ciklusok adatai alapján elemezni (19. táblázat).

23. táblázat: Közös interpellációk megoszlása az interpelláló képviselő neme szerinti megoszlásban (1998-2006)

Ciklus	Interpellációk			Ebből közösen benyújtott interpellációk				
	összes	nő	férfi	női felszólaló		ffi felszólaló		összes
				nővel	férfival	nővel	férfival	
3.	833	96	737	2	7	6	41	56
4.	895	83	812	1	3	9	57	70

Forrás: a www.parlament.hu adatai alapján saját számítások.

A közösen benyújtott interpellációk aránya mindkét ciklusban alacsony, az összes interpelláció 10%-át sem éri el. Ez megerősíti azt az előzetes feltételezésünket, hogy ez egy jelentős részben individuális felszólalási forma. Az interpellációs együttműködés tekintetében a 3. ciklusban a nők bizonyultak kezdeményezőbbnek, a következő periódusban azonban épp fordított a tendencia. A nők általában a férfiakkal, míg a férfiak inkább azonos nemű képviselőtársaikkal működnek együtt (ez természetesen összefügg a parlamenti létszámukkal). A 'vegyes' (nemek közötti együttműködésben benyújtott) interpellációk a 3. ciklusban kiegyenlített szereposztásban hangzottak el a plenáris ülésen (13 interpellációból 7 hangzott el nő előadásában), míg a következő periódusban a férfiak nagyobb szerepet vállaltak az indítványok előterjesztésében (12 'vegyes' interpellációból 9 hangzott el férfi

előadásában). Nem igazolható tehát az a feltételezés, hogy a nők nagyobb együttműködési készséget tanúsítanak férfi képviselőtársaiknál.

Ugyanerre a következtetésre juthatunk a pártcsoportok közötti együttműködés tekintetében. Az 1998-2002-es periódusban 6, a következő ciklusban pedig egyetlen, a plenáris ülésen elhangzott interpellációt nyújtottak be különböző képviselőcsoportok tagjai. Az első parlamenti ciklushoz képest (a közös interpellációkra vonatkozó adatok és elemzések csak erre az időszakra állnak rendelkezésre) amikor évente 3-10 interpelláció hangzott el két vagy több frakció együttműködése eredményeképpen (Papp [1991], Tari [1993]) ez jelentős csökkenés. Ennek oka egyrészt a pártok részéről a frakciófegyelem növelésére tett erőfeszítések, másrészt a parlamentben eluralkodó feszült politikai légkör (ami főleg a 3. és 4. ciklus közötti különbségre ad magyarázatot). Ezt a tendenciát a női képviselők sem tudják megtörni. A 3. ciklus frakcióközi interpellációi közül egyetlen született a nemek közötti együttműködés keretében. Kis Zoltán (SZDSZ) és Lamperth Mónika (MSZP) közösen benyújtott interpellációja „Ki gyakorolja a közhatalmat a területfejlesztési tanácsokban?” címmel 1999. december 14-én hangzott el. Az interpelláció keretében a frakcióközi együttműködés alapja az ellenzék közös politikai célja (az FKGP-nek, a területfejlesztési tanácsokban megjelenő ’túlhatalmának’ megelőzése) volt, míg a ’nemi együttműködés’ az egyes frakciókon belüli munkamegosztás eredményeképpen jött létre. A 4. ciklusban az egyetlen frakcióközi együttműködésen alapuló „koproduktív” interpelláció, amit Németh Zsolt (MDF) és Bebes István (Fidesz) „Milyen jövőt szán a minisztérium a körmenyi rendészeti szakközépiskolának?” címmel a belügyminiszterhez nyújtottak be, a képviselők közös választókerületében felmerült problémára keresett megoldást.

Láthatjuk, hogy a frakcióközi interakció keretében benyújtott interpellációk nem nők közötti együttműködés keretében jöttek létre. Nincs nyoma tehát olyan szintű női együttműködésnek, ami elősegítené a frakciók közötti közeledést, még a nőtársadalmat érintő ügyekben sem. Nem igazolódott az a hipotézis, amely szerint a nők nagyobb együttműködési hajlandósága elősegítené a frakciók közeledését, másrészt hogy ez az együttműködés főként női témákban nyilvánulna meg.

Az 1998-2002-es időszak nők által benyújtott közös interpellációinak egyike sem kifejezetten a nőket közvetlenül érintő témában született. Csabai Lászlóné és Lamperth Mónika MSZP-s képviselők által „A gázközmű-vagyonnal kapcsolatos további önkormányzati igények kielégítése” című interpellációja szakmai-politikai

kérdéseket feszeget. Steinerné Vasvári Éva és Szabó Erika (Fidesz) „Hány bűncselekménynek kell még történnie ahhoz, hogy a büntetés végrehajtási szabályok ne a bűnözőket, hanem a törvénytisztelő állampolgárokat védjék?” című interpellációjának viszont sajátossága, hogy egy nem kifejezetten női témában (ígazságszolgáltatás) sajátosan női érveket sorakoztattak fel. A bűnözők ideiglenes szabadlábra helyezése ellen érvelve, nők ellen elkövetett bűncselekményeket: két, magányosan élő idős asszony meggyilkolását, továbbá egy kiskunhalasi nő elleni nemi erőszak esetét hoztak fel példaként. Bár ebben az interpellációban arra látunk (ritkán mutakozó) példát, hogy mit jelent, és hogyan nyilvánulhat meg a sajátosan női szempont, összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a nők által közösen benyújtott interpellációk esetén nem dominál a női policy terület, valamint a frakción belüli női együttműködés sem 'női' témákban valósul meg. Policy területüket tekintve a nemek közötti együttműködés felerészben 'nőinek tekintett' (egészség, család, gyerek, oktatás, szociálpolitika), felerészben általános témákban valósult meg, közpolitikai szempontból az egészségügyi és a szociális terület dominált. Kifejezetten 'női' témában nem volt nemek közötti együttműködés.

Nem meglepő, hogy miniszteri válasz elfogadása szignifikánsan függ a benyújtó politikai hovatartozásától, ezért inkább az ettől eltérő viselkedést vizsgáljuk: vajon a nőkre vagy a férfiakra jellemző inkább, és milyen esetekben a politikai szerepből való 'kilépés'. Itt jegyzendő meg, hogy a tartalomelemzésbe bevont interpellációk körében a kormánypárti interpellációk aránya 20,6%, míg a parlament egészében a vizsgált ciklusban 36,6%. A különbség számottevő, amit a női képviselőknek az 1998-2002-es ciklusban az ellenzékben lévő szocialista és liberális pártoknál magasabb aránya okoz.

Az 1998-2002-es ciklus tartalomelemzésbe bevont interpellációi esetében egyetlen kormánypárti képviselő, Czira Szabolcs (FKGP) utasította vissza a miniszteri választ, két egymást követő interpellációs napon, 1999 júniusában. A válasz elutasítása valószínűleg az 1999. év tavaszán, az egyetemi integráció, a sportingatlanok valamint az adóreform ügyében kialakult koalíciós konfliktus következménye volt. Ellenzéki képviselők 14 esetben fogadták el a választ, közülük 6 férfi, 8 nő. Ennek az adatnak az alapján nők toleránsabbnak tűnnek, de az összefüggés nem szignifikáns. Szignifikáns viszont az összefüggés az ellenzékiek körében a választ elfogadók frakció-hovatartozása szempontjából. A két MIÉP-es képviselő egyaránt az esetek felében fogadta el a választ, Gidai Erzsébet 10-ből 5, Rozgonyi Ernő 9-ből 5 alkalommal. Ebben az esetben tehát a MIÉP frakció kormányhoz tanúsított sajátos viszonya (a

MIÉP 'kívülről támogatta' a kormányt) minősül magyarázó tényezőnek, nem a nemi hovatarozás. Az SZDSZ-es képviselők esetében a négy elfogadott válaszból három köthető női képviselőhöz. Kóródi Mária a legfőbb ügyész válaszát azzal a kéréssel fogadta el, hogy „... a jövőben az ellenzéki képviselőknek is részletesett, hitelesebb tájékoztatást adjon”. Kis Zoltán a Nemzeti földalapról szóló önálló, és a háziiorvosi ellátás finanszírozásáról Béki Gabriellával közösen benyújtott interpellációjára adott válaszokat egyaránt azok korrektségére hivatkozva fogadta el, konstruktív ellenzéki magatartást tanúsítva. Béki Gabriella (SZDSZ) egy, a fogyatékosokat hátrányosan érintő jogszabályváltozás ügyében elhangzott interpellációjára adott választ a következő indokolással fogadta el. „...értékelve azt, hogy talán első ízben fordult velünk elő, hogy az interpellációs kérdésre gyakorlatilag beismerte a tévedését a tárca képviselője, és elnézést kért, én elfogadom a választ”. A válaszok indokolásából, továbbá abból a tényből, hogy MSZP-s képviselők egyetlen esetben sem fogadták el a miniszteri választ, arra következtetünk, hogy a válaszok elfogadásában megnyilvánuló konstruktivitás nem az előadó nemétől, inkább frakció-hovatarozásától, vagy még inkább személyi tulajdonságaitól, karakterétől függ.

A 2002-2006-os parlamenti ciklus összes interpellációinak adatai megerősítik a fenti következtetéseket. Mind a kormánypártok, mind pedig az ellenzék körében a frakció szerepkörétől eltérő interpellációs magatartás (az ellenzék esetében a miniszteri válasz elfogadása 17, kormánypárti képviselőknél pedig annak elutasítása 19 alkalommal) minden esetben férfi képviselők nevéhez fűződik. A női interpellálók kivétel nélkül frakciójuk politikai szerepkörének megfelelően nyilatkoztak a miniszteri választ elfogadásáról. Ez a tapasztalat egybecseng azokkal a külföldi szakirodalomban tett megállapításokkal, hogy a nők inkább próbálnak megfelelni a csoport – jelen esetben a frakció elvárásainak.

A miniszteri válasz képviselői elutasítása esetén a plenáris ülés dönt annak elfogadásáról. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy egyes, kifejezetten 'női' témájú interpellációk esetén tapasztalható-e női szolidaritás a szavazások során. Három olyan interpelláció volt, amely a nők helyzetét általában, illetve konkrét helyzetekben érintő kérdésekkel foglalkozott, tehát kifejezetten 'női' témájúnak tekinthető. Béki Gabriella (SZDSZ) „Tervezi-e az egészségügyi tárca a fogamzásgátlók támogatását?” című interpellációjában a nem kívánt terhességek és különösen a művi terhesség megszakítások megelőzése céljából ajánlotta a fogamzásgátló eszközök társadalombiztosítási támogatását, könnyítendő a hozzáférést ezekhez a szerekhez.

Ugyancsak Béki Gabriellától hangzott el a „Miért nem szerepel a törvényalkotás jövő féléves programjában a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXXIX törvény módosítása” című interpelláció, amelyben felhívta a figyelmet, hogy amennyiben az országgyűlés az adott félévben nem módosítja a törvény egyes szakaszait, akkor az Alkotmánybíróság határozata értelmében hatályon kívül kerülnek a terhesség megszakítást engedélyező rendelkezések. Kristyánné Aknai Erzsébet (MSZP) a „Hogyan tett eleget nemzetközi kötelezettségének a Külügyminisztérium” című interpellációjában arra várt választ, elkészült-e az ENSZ számára a nők helyzetével foglalkozó (un. CEDAW) jelentés. A képviselők a miniszteri választ nem fogadták el. A plenáris szavazás során a válasz elfogadását a kormánypártok mindhárom alkalommal (a fogamzásgátlók támogatásáról szóló interpelláció esetében a MIÉP is) támogatták, az ellenzéki pártok nemleges szavazata mellett. Frakciójától eltérően mindhárom esetben csak 1-2 férfi képviselő szavazott. A kormánypárti frakciók nőtagjai a szavazásokon túlnyomó többségükben részt vettek, de minden esetben frakciójukkal azonosan, a válasz elutasítása mellett szavaztak. Nem tapasztalható tehát női szolidaritás a nőket közvetlenül érintő kérdésekkel foglalkozó interpellációkról való szavazás esetében sem, legalábbis ez nem manifesztálódik a frakciótól eltérő szavazatokban.

A Házszabály három percre korlátozza az interpellációk időtartamát, így csak az időkorlát kihasználása illetve betartása szempontjából tipizálhattuk azokat. A vizsgálat igazolta a sztereotípiákat: a nők általában hosszabban beszélnek. Kevésbé jellemző rájuk, hogy nem használják ki a megszabott időkeretet, jellemzőbb viszont az időtúllépés, és az elnöki figyelmeztetésre is gyakrabban van szükség nők esetében. A képviselő neme és az interpelláció időtartama közötti összefüggés szignifikáns, míg a képviselők kormánypárti illetve ellenzéki hovatartozásától az időtartam nem függ, bár az ellenzékre inkább jellemző az időtúllépés, aminek meg is van a logikája: az interpelláció, a kormányzat ellenőrzésének egyik eszközeként alapvetően ellenzéki műfaj.

Az interpellációk stilisztikai jellemzői

Az interpellációk stilisztikai jellemző kapcsán azt szeretnénk megállapítani, hogy a használt nyelvtani szám és személy, a szóhasználat tudatos nemi jellege, az idegen szavak és stilisztikai eszközök tekintetében felfedezhető-e valamiféle nemi jelleg. Azoknál az interpellációknál, ahol többféle szóhasználat is előfordult a használt

nyelvtani személy kapcsán, azt vettük figyelembe, ami az interpelláció tartalmi, 'kifejtő' részére vonatkozott. A képviselők körülbelül felénél nemi, illetve kormánypárti–ellenzéki hovatartozástól függetlenül a dolgok tényszerűségét, objektivitását hangsúlyozó általános alany használata volt jellemző. A másik két nyelvtani személy használatában nincs ugyan szignifikáns összefüggés sem a nemi, sem a politikai hovatartozás szempontjából, de érzékelhetően a férfiak inkább a nagyobb magabiztosságot sugalló egyes szám első személy használatát preferálják. A nők a férfiaknál nagyobb arányban használták a csoporttudatot hangsúlyozó többes szám első személyt, de az egyes szám egyes személlyel körülbelül azonos számú esetben. Szignifikáns összefüggést tapasztalhatunk viszont a nyelvtani mód és az interpellációk képviselet-tartalma között. A többes szám első személyben felszólalók az esetek többségében frakció vagy pártálláspontot képviseltek, az általános alany használata pedig leginkább a képviseleti tartalmat nem hordozó interpellációkra volt jellemző.

A magyar nyelv sajátossága, hogy a főneveknek nincs nyelvtani nemük, a biológiai nem különbözősége azonban kifejeződik, időnként a nők szempontjából hátrányos formában. A nőellenes nyelvhasználat egyik típusa, amikor foglalkozások megnevezésekor a nőket jelölő elnevezéseket a megfelelő férfiakat jelölő főnevekből képezzük.⁴⁸ (Ennek elkerülése érdekében a dolgozatban tudatosan kerültem a 'képviseelőnő' elnevezést.) Az interpellációk túlnyomó többségénél (82%) nincsenek is ilyen kitételek. Mégis érdekes, hogy a feminista szóhasználat a lehetőségekhez képest is alulreprezentált, hiszen a lehetséges eseteknek alig 20%-ánál éltek ennek lehetőségével (36 interpellációból 7 esetben), az erre való hajlam szignifikánsan a nőket jellemzi. A szóhasználat neme természetesen összefügg az interpelláció témájával. A kifejezetten női témájú interpellációk túlnyomó többségét a feminista szóhasználat jellemzi, míg a nőinek tekintetteknek már csak töredékét. Például Béki Gabriella (SZDSZ) három női témájú interpellációt (abortusz, fogamzásgátlók és mammográfia) jószerevével feminista szavak nélkül mondott el (egyetlen esetben mondta ki a nő szót). Ugyancsak jellemző eset, hogy Szabó Zoltán (MSZP) „Az osztrák külügyminiszter látogatása tárgyában” elhangzott interpellációjában következetesen 'külügyminiszterként' emlegeti a külügyminiszter asszonyt. Kristyánné Aknai Erzsébet (MSZP) a közoktatásban dolgozók helyzetéről szólva

⁴⁸ Erről bővebben lásd pl. Pete István írását a Magyar Nyelvőr 2000/1-es számában (Pete [2000]).

kizárólag 'pedagógusokról' beszél anélkül, hogy a nőket említene, ami az érintett területen a nemek közötti arány miatt érdekes.

Az idegen szavak használata szempontjából nem találtunk lényeges eltérést a női és a férfi interpellációk között. Mindkét nem az eseteknek közel 50%-ában használ idegen szavakat. Ebből a szempontból az interpellációk a művelt köznyelv jellegzetességét mutatják. A férfiak valamivel több esetben használnak 1-2 idegen szónál többet, de az összefüggés nem szignifikáns. Az idegen szavak használatát sokszor a téma jellege határozza meg, mintegy írja elő. Ezért az idegen szavak használatának gyakorisága szempontjából a nemek közötti, az egyes policy területekre vonatkozó munkamegosztás magyarázó erő lehet.

Az interpellációk túlnyomó többségénél (85%) a képviselők nemi hovatartozásuktól függetlenül nem éltek szónoki eszközök használatával. A kevés számú idézet kizárólag politikai nyilatkozatokra, törvényi részletekre, pártprogramokra illetve alkotmánybíróági határozatokra vonatkozik és nem irodalmi jellegű. Ezek az idézetek nem az előadás színesítésére szolgáltak, inkább a mondanivaló alátámasztására. Ilyen értelemben valódi szónoki eszköznek nem is tekinthetők.

Az interpellációk a benyújtó frakció- vagy nemi hovatartozásától függetlenül egyaránt körülbelül kétharmad arányban tárgyilagos, míg a fennmaradó egyharmad arányban emocionális hangneműek. Hasonló arányt tapasztalunk az interpelláló nemétől függetlenül az interpellációk tematikája szerinti bontásban is. Ez azt jelenti, hogy (várakozásunkkal ellentétben) a nők, kifejezetten női vagy nőinek tekintett témákban interpellálva sem bizonyulnak nagyobb arányban hajlamosnak az emocionális hangvételre, mint általános témák esetén, vagy mint férfi képviselőtársaik. Ezt kiválóan érzékelteti Béki Gabriella (SZDSZ) és Martonosi György (Fidesz) egy-egy, a mellrák felismerésével (mammográfia) illetve kezelése során felmerülő problémák kezelésével kapcsolatos interpellációjának összevetése. Erről, a nőket súlyosan érintő kérdéstről a képviselőasszony tárgyilagos („A középkorú nőket fenyegető egyik súlyos és gyakori betegség az emlőrák. A korai felismerését célzó mammográfiai szűrés teljes körűvé tételét ígéri a népegészségügyi program. ...Az elképzelés dicséretes, hasznos, örömmel fogadtuk. Azonban a megvalósítás, a kivitelezés rendkívül aggályos. ...Okkal vetődik föl a korrupció gyanúja...”) míg a férfi képviselő emocionális hangvételben beszélt („Az érintett nők feleségek és gyermekeiket nevelő édesanyák... Az áttétek kialakulásától való örökös félelem szinte

kivétel nélkül minden érintett nőnél depressziót idéz elő, ami olyan súlyos lelki megpróbáltatást jelent, amely nagy együttérzést és támogatást igényel mind a családtagok, mind a környezet, mind a társadalom részéről”).

Az irónia eszközeinek használata, valamint a sértő, bántó hangnem és az agresszivitás megnyilvánulása szempontjából sincsen szignifikáns különbség sem a képviselők nemi, sem frakcióhoz való tartozásuk alapján. Az interpellációk háromnegyedét tárgyyszerűség jellemzi, férfi és a női interpellálók esetében egyaránt. A kormánypártokra a tárgyyszerűség inkább jellemző, míg az irónia és a sértő hangnem eszközével egyaránt valamivel nagyobb arányban élt az ellenzék. Az irónia eszközét a férfi képviselők valamivel több ízben alkalmazták, míg a sértő hangnem (meglepő módon) több esetben fordult elő nők esetében. Ezek az interpellációk inkább bántó jellegűek, mint sértőek, agresszívnek pedig egyáltalán nem mondhatóak. A felszólalások hangnemére vonatkozó adatok megtalálhatóak a 2002-2006-os ciklus interpellációinak elemzésében is. A ciklus során elhangzott interpellációk háromnegyedét lehetett 'bíráló', kb. egy negyedét 'semleges' és töredékét 'támogató' (ezek kormánypárti interpellációk) sorolni. Az összefüggés a felszólaló képviselő politikai hovatartozása és neme alapján egyaránt szignifikáns: az ellenzéki képviselők illetve a férfiak azok, akik hajlamosabbak a bírálatra. Mivel az ellenzéki (konzervatív) pártokban a nők aránya kisebb, a nemmel való összefüggést ellenőriztem külön az ellenzéki és külön a kormánypárti képviselők esetében. Az ellenzéki képviselők körében az interpelláció hangneme már nem mutat összefüggést az interpelláló nemével, a kormánypárti képviselők esetében azonban igen: a kormánypárti férfiak gyakrabban használják az interpellációt az ellenzék bírálatára, míg a nők inkább problémafelvetésre, vagy a kormány támogatására. A hangnem nyilván összefügg azzal, hogy az interpelláció politikai vagy szakmai jellegű. Az interpellációk jellegének szakmai, illetve politikai meghatározásakor az a megkülönböztetés kritériuma, hogy a felszólalás elsősorban a problémára (szakmai), vagy a probléma kapcsán a felelősségre helyezi a hangsúlyt (politikai). Az interpellációk funkciójából a politikai jelleg dominanciája természetesen következik. Az interpellációk jellege is szignifikánsan összefügg az interpelláló politikai szerepével és nemével egyaránt. Ugyanakkor, míg az ellenzék esetében nemtől függetlenül a politikai jelleg dominál, addig a kormánypárti képviselőknél a férfiak inkább politikai eszközként használják az interpellációt, míg a nők szakmai problémák felvetésére.

Az interpellációk esetében a stílusbeli különbségek megnyilvánulását feltehetően korlátozzák azok a házszabályi rendelkezések, amelyek egyrészt meghatározzák időtartamukat, másrészt előírják, hogy az interpellációk előzetesen írásban leadott szövegétől eltérni nem lehet. Mindamellet az interpellációk sokkal kevésbé színesek stilisztikai szempontból, illetve a férfi és a női képviselők által elmondott interpellációk sokkal kevésbé különböznek egymástól, mint azt előzetesen feltételeztük. Úgy látszik, az országgyűlésben kialakult egy tömör, lényegre törő, az érzelmekre kevésbé hatni kívánó egységes interpellációs stílus, ami a képviselők nemétől és politikai hovatartozásától függetlenül érvényesül.

Az interpellációs körülményekre vonatkozó előfeltételezéseink közül nem teljesült sem a kiemelkedő együttműködésre törekvés, sem a női policy területeken megnyilvánuló közös cselekvés. A felszólalások hangneme szempontjából tapasztalhattunk némi különbséget a férfiak és nők között. Ahogy a 2002-2006-os ciklus interpellációinak tartalomelemzése alapján láthattuk, a nők az interpellációjuk hangnemét politikai szerepüknek rendelik alá (ellenzékben bírálják, kormánypárti képviselőként nem) addig a férfiak kormánypárti-ellenzéki hovatartozásuktól függetlenül hajlamosak a parlamenti felszólalásokat politikai támadás eszközéül felhasználni – ez a nőkre nem jellemző.

Az interpellációk tartalmi jellemzői

Az 1998-2002-es ciklus vizsgált interpellációinak túlnyomó többsége (80-90%) az összesített adatok alapján, és az interpellálók minden egyes vizsgált kategóriájában aktuális, konkrét témával foglalkozott, ami alapvetően meg is felel az interpellációk eredeti funkciójának. E tekintetben úgy látszik, a felszólalások jellegét az interpelláció, mint műfaj sajátosságai jobban meghatározzák, mint az interpelláló nemi vagy politikai hovatartozása. Egyedül az ellenzéki interpellációk esetén kimutathatóan (bár nem szignifikánsan) gyakoribb a szélesebb ívű probléma felvetése (egész ágazat helyzetének értékelése, kormány bírálata).

Az interpellációk tartalomelemzésének következő szempontja az volt, mire, vagy mire vonatkozó bírálatot tartalmaz a felszólalás. Megállapíthatjuk, hogy a bírálat tárgya szignifikánsan függ az interpelláló kormánypárti illetve ellenzéki hovatartozásától. A bírálat hiánya, valamint az előző kormány bírálata a kormánypárti interpellációkra jellemző, míg a jelenlegi kormány bírálata természetesen az ellenzékre. A bírálat tárgya szempontjából alig van különbség a női és a férfi

interpellálók felszólalásai között, egyedül a konkrét személy bírálatára mutatnak nagyobb hajlandóságot a nők, mint a férfiak. Ez jelentős részben Kóródi Máriának (SZDSZ) Grespik Lászlót, a Budapest Főváros Közigazgatási Hivatalának vezetőjét (4 darab), valamint Gidai Erzsébetnek (MIÉP) Surányi Györgyöt, az MNB elnökét bíráló interpellációinak (3 darab) köszönhető. Hogy ez a jelenség nem a képviselő nemével, hanem személyével függ össze, azzal tudjuk igazolni, hogy a 2002-2006-os ciklusban a személyre vonatkozó bírálatot tartalmazó interpellációk tekintetében nincs különbség a női és férfi interpellációk között, egyedül a kormánybírálat fordul elő nagyobb arányban a férfiaknál – ami a kormánypárti nők magas aránya és aktivitása miatt jelentkezik.

Az interpelláló nemével a legszorosabb összefüggést az interpellációk policy területe mutatta (a részletes adatok megtalálhatóak a következő, III. rész 3. fejezetben közölt 22. táblázat első oszlopában). A nők által preferált területek az egészségügy és a szociálpolitika. A női interpellációk 23%-a, a férfi felszólalások 8,7%-a vonatkozott az egészségügyre és 12,5% vs. 1,9% a szociálpolitikára. A honvédelem témájában egyetlen női interpelláció sem hangzott el, valamint a mezőgazdaság és a közlekedés kérdései is férfiktól hangzottak el elsősorban. A gazdasági- pénzügyi területen tapasztalható, viszonylag kiegyensúlyozott női-férfi arányt jelentősen befolyásolja, hogy Gidai Erzsébetnek (MIÉP) mind a tíz interpellációja ebbe a kategóriába sorolható. Az általában 'férfiasnak' tekintett belügyi témában viszont a nők részesedése magasabb, elsősorban Kóródi Máriának (SZDSZ) a közigazgatás kérdéseivel foglalkozó számos interpellációjának köszönhetően. A felszólalások tematikus megoszlását a későbbiekben részletesen is vizsgáljuk majd, a későbbi parlamenti periódusra és más felszólalásokra kiterjedően is.

Az interpellációk policy tartalmát 'nemi jelleg' szerint csoportosítva is kimutatható az interpelláló nemével való szignifikáns összefüggés (20. táblázat). Ebben a csoportosításban 'alapvetően női'-nek tekintettük a nők általános helyzetével foglalkozó, illetve a nők életét közvetlenül befolyásoló kérdésekkel (abortusz, fogamzásgátlás, mammográfia, mellrák) foglalkozó interpellációkat, míg 'nőinek tekintett' témáknak az egészség, család, gyerek, oktatás, szociálpolitika kérdéseit. Alapvetően nőinek tekintett témában egyetlen férfi interpelláció hangzott el, Martonosi Györgynek (Fidesz) a mellrákos nők rehabilitációjának kérdésével foglalkozó (fentebb idézett) felszólalása. Az 'alapvetően női' téma a nők körében is konkrét személyhez köthető, mivel a négy interpellációból három Béki Gabriella

(SZDSZ) nevéhez fűződik: az abortusztörvénnyel kapcsolatos törvényalkotási kötelezettségre figyelmeztető, a fogamzásgátló szerek társadalombiztosítási támogatására ösztönző, illetve a mammográfia kérdéseivel foglalkozó (már említett) interpellációk. Mindazonáltal a 'nőinek tekintett' témákban nők szignifikánsan nagyobb arányban szólaltak fel. Bár az interpellációk 'nemi jellege' és az interpellálók kormánypárti illetve ellenzéki hovatartozása nem mutat szignifikáns összefüggést, az interpellálók frakció–hovatartozását vizsgálva szembeötlő, hogy a női, illetve nőinek tekintett témákban egyáltalán nem szólaltak fel az FKGP és a MIÉP képviselői, míg ez a két terület a Fidesznél is nagyobb arányban jellemzi az MSZP és az SZDSZ interpellációit.

24. táblázat: *Interpellációk megoszlása policy tartalmuk 'nemi jellege' szerint*

Interpelláló politikai és nemi hovatartozása	Alapvetően női		Nőinek tekintett		Általános		Összesen	
	Db	%	Db	%	Db	%	Db	%
Fidesz	1	3,8	5	19,2	20	76,9	26	13,1
FKGP					15	100	15	7,5
MIÉP					19	100	19	9,5
MSZP	1	2,5	13	32,5	26	65,0	40	20,1
SZDSZ	3	3,0	23	23,2	73	73,7	99	49,7
Nők	4	4,2	32	33,3	60	62,5	96	48,2
Férfiak	1	1,0	9	8,7	93	90,3	103	51,8
Mindösszesen	5	2,5	41	20,6	153	76,9	199	100

A képviselők által preferált policy területeket vizsgálva felmerül a kérdés, hogy összefügg-e ez bizottsági tagságukkal is – különös tekintettel a női jellegű témákra. Azt találtuk, hogy a nők és a férfiak általában közel felerészben választják interpellációik témáját bizottsági tagságuknak megfelelően. Bár az összefüggés nem szignifikáns, a nők esetében az erre való hajlandóság közel 10 %-kal alacsonyabb, mint a férfiaknál. A bizottsági tagságtól független interpellációs témaválasztás a nőknél és a férfiaknál egyaránt az általános policyk javára történik, ezek az interpellációk jellemzően választókerületi problémákra koncentrálnak. A nőinek tekintett témák esetében áttekintve azokat az interpellációkat, amelyeket az egyes képviselők bizottsági tagságuktól függetlenül vetettek fel, megállapíthatjuk, hogy a férfiaknál túlnyomó többségükben, a nőknél jelentős részben ugyancsak

választókerületük oktatási, szociális vagy egészségügyi problémáival foglalkoztak. Az alapvetően női témákban elhangzott, már fent említett interpellációk esetében csak az egyetlen férfi képviselő, Martonosi György volt az, aki bizottsági tagságától függetlenül vetett fel kifejezetten női témát, Béki Gabriella és Kristyánné Aknai Erzsébet fentebb idézett interpellációinak témája alapvetően megfelel bizottsági tagságuknak (Egészségügyi és szociális, illetve Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság). Ahogy a bizottsági pozíciók vizsgálatánál megállapíthattuk, a nők többsége a 'nőinek tekintett' témákkal foglalkozó bizottságokban van képviselve, tehát a női jellegű témák eleve megfelelnek bizottsági tagságuknak.

Bármilyen területével is foglalkozunk a parlamenti munkának, a képviselet tartalma központi jelentőségű. Ezt a problémakört az interpellációk esetében azzal a kérdéssel igyekeztünk lefedni, hogy kinek a nevében (választókerület, vagy párt/frakció, ill. egyéb) beszél a felszólaló. Az interpellációkban megnyilvánuló képviselet tartalmát az interpelláló mandátumának jellegével összefüggésben vizsgáltuk (21. táblázat). Az összesített adatokból látható, hogy körülbelül az interpellációk felének nincs egyértelmű képviseleti tartalma. A képviseleti tartalommal rendelkező interpellációk esetében a frakció vagy pártálláspont képviselete dominál mindkét nemnél, ugyanakkor a választókerület képviselete a férfiaknál nagyobb arányú, mint a nőknél. Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy a női képviselők között arányaiban kevesebben vannak azok, akiket egyéni választókerületben választottak meg (37,5 vs. 46,3%). Az interpelláló neme és az interpelláció képviseleti tartalma szignifikánsan összefügg. Feltételeztük, hogy képviselet tartalma összefügg az interpelláló képviselő mandátumának jellegével, amit a vizsgált interpellációk körében tapasztalt szignifikáns összefüggés is igazolt. Az egyéni körzetben megválasztott képviselőkre inkább a választókerület (38,3%), míg a területi és országos listákon megválasztottakra a frakció vagy pártálláspont képviselte a jellemző (31,3 illetve 38,8%). Nemenként vizsgálva viszont azt tapasztaltuk, hogy az interpelláló mandátumának jellege és az interpellációkban megnyilvánuló képviseleti tartalom összefüggése csak a férfiaknál szignifikáns, a nőknél nem. Ezek szerint a nőkre kevésbé jellemző a mandátum jellegének megfelelő képviseleti felfogás. Ez összefügghet azzal a jelenséggel, hogy a női képviselők jobban kötődnek a párthoz – ahogy azt az interpellációs válaszokról történő plenáris szavazások elemzésekor is megállapíthattuk.

25. táblázat: Az interpellációban megnyilvánuló képviselet összefüggése az interpelláló nemével és mandátumának jellegével

Az interpelláló		Kinek a nevében beszél az interpelláló							
Neme	Mandátumának jellege	Választóköri		Frakció/párt		Egyik sem		Összesen	
		Db	%	Db	%	Db	%	Db	%
Nő	Egyéni	2	18,2	3	27,3	6	54,5	11	11,5
	Területi	7	14,6	21	43,8	20	41,7	48	50,0
	Országos	1	2,7	10	27,0	26	70,3	37	38,5
	Összesen	10	10,4	34	35,4	52	54,2	96	100
Férfi	Egyéni	16	44,4	5	13,9	15	41,7	36	35,0
	Területi	6	31,6			13	68,4	19	18,4
	Országos	2	4,2	23	47,9	23	47,9	48	46,6
	Összesen	24	23,3	28	27,2	51	49,5	103	100
Mindösszesen		34	17,1	62	31,2	103	51,8	199	100

A képviselet tartalma után azt vizsgáltuk, milyen tekintélyre való hivatkozás hangzott el az interpellációkban. Interpellációnként több hivatkozást is figyelembe véve a törvényességre és jogra, valamint valamilyen értékrendre (például morál, demokrácia, igazságosság, méltányosság, család) való hivatkozás hangzott el az esetek többségében. Feltűnt, hogy az ellenzék mennyivel fontosabbnak tartja mondanivalójának tekintéllyel való alátámasztását (a hivatkozások 78,7%-a származik ellenzéki képviselőtől), és a kormánypárti képviselőknél mennyivel nagyobb arányú a közvéleményre való hivatkozás. A párt- illetve kormányprogramra való hivatkozások az ellenzék részéről általában negatív tartalmúak, rendszerint a kormányprogram be nem váltott ígéreteit kérték számon. Az „Egyéb” hivatkozások például egyes szaktárcákra, az Európai Unióra vonatkoztak. A nemek között gyakorlatilag nincs különbség sem a hivatkozások számarányát, sem jellegüket tekintve. A nők a férfiaknál valamivel magasabb arányban hivatkoztak párt- vagy kormányprogramra (17,3% vs. 14,0%), illetve valamilyen értékrendre (25,0% vs. 20,2%).

A konkrét hivatkozási forrás tekintetében ugyancsak a kormánypárt–ellenzéki hovatarozás szerint tapasztalhatunk szignifikáns összefüggést. Az ellenzék nagyobb arányban hivatkozik a médiára és statisztikai adatokra, míg a kormánypárti képviselők az ellenzéknél lényegesen nagyobb arányban a saját tapasztalataikra. Az egyéb kategóriába besorolt interpellációk a gyakorlatra, korábbi nyilatkozatokra, más interpellációkra vonatkozó hivatkozásokat tartalmaznak. Bár a képviselők neme nem befolyásolja a hivatkozási források használatát, a női képviselők valamivel gyakrabban hivatkoznak szakértőkre (9,4% vs. 4,9%) és statisztikákra (43,8% vs. 40,8%) mint férfi társaik.

Női jelleg?

Összességében megállapítható, hogy csak néhány szempont alapján találtunk különbségeket a vizsgált közel kétszáz interpelláció férfi–nő jellegzetességeit illetően. Az eddigiek alapján a nem az alábbi dimenziókkal mutatott összefüggést: a) az általános környezetet tekintve az interpelláció időtartamával, a b) a stílust tekintve a nyelvtani móddal és a szóhasználat nemével, a c) tartalmat tekintve a képviselet fókuszával (kinek a nevében beszél), a bírálat tárgyával (mire-kire vonatkozik a bírálat) és a policy területtel (női vagy általános). Az összefüggés azonban általában kis mértékű volt. A hipotézissel és a vizsgálat lényegével összhangban természetesen az volt a cél, hogy meghatározzuk milyen területeken mutatható ki szignifikáns kapcsolat a nem és az egyéb változók között. Mivel a kis esetszám miatt óvatosan kell bánni a következtetésekkel, felmerült az adatbázis súlyozásának a lehetősége, amely biztosítja, hogy megőrizzük a különbséget a női és férfi interpellációk száma között (emlékeztetőül: a vizsgált interpellációk között a női és férfi képviselők által benyújtott interpellációk száma közel azonos, míg az összes interpelláció körében a különbség mintegy 13-szoros). Amikor a mintában szereplő esetszámot a teljes sokaságban megtalálható mértékkel felszorozzuk, felerősödnek és nyilvánvalóbbá válnak az összefüggések.

Hipotézisünkkel összhangban (vagyis azt feltételezve, hogy bár az interpelláció talán lehetőséget mutat a sajátos női szerepek, tartalmak és stílusok megjelenítésére, azért alapvetően a párt-, illetve a frakció hovatarozás lesz meghatározó), azt is megnéztük, hogy a parlamentben betöltött politikai szerep (kormánypárt/ellenzék) milyen dimenziókkal mutat szignifikáns összefüggést és nagyobb magyarázó érvénye van-e, mint a nemnek.

A többszörös regresszió módszerével megvizsgálva azokat a dimenziókat, melyekkel mind az interpelláló neme, mind a frakció-hovatartozása szignifikáns kapcsolatban állt (nyelvtani mód, a szóhasználat neme, kinek a nevében beszél, a bíráló tárgya, policy terület nem szerint és miniszteriális bontásban), megállapítható, hogy a nem és a pártállás együttesen is csak 4-6 százalékban határozzák meg az interpellációk jellegének felsorolt vonatkozásait, tehát más, erősebb magyarázó változókat kell keresnünk az interpellációk jellegének leírásához.

Ezt a gondolatmenetet követve kiegészítettük az adatbázisunkban szereplő interpellációkra vonatkozó adatokat az interpellálók mandátumának típusával (egyéni/területi/országos lista), remélve, hogy ez az új változó nagyobb magyarázó erővel bír majd az interpellációk jellemzőit illetően, mint a nem és a frakció-hovatartozás. Ezután összevontuk a nem, a pártállás (kormánypárti/ellenzéki) és a mandátum típusa szerinti megoszlást, besúlyoztuk az adatbázist mindhárom változó szerint, hogy ezzel közelebb jussunk az interpellációkat meghatározó tényezőkhöz. Az ilyen módon súlyozott adatbázisban a mandátum típusa számos jellemzővel állt szignifikáns kapcsolatban: az interpellációra adott válasz elfogadása, az interpelláció időtartama, az interpelláció nyelvtani módja, kinek a nevében beszél az interpelláló, idegen szavak használata, hivatkozási forrás, az interpelláció hangneme, az interpelláció stílusa, szónoki eszközök, a feltett kérdés, az interpelláció fókusza, policy terület miniszteriális bontásban, policy/bizottsági tagság kérdéseivel. Összességében három olyan változót találtunk (az interpelláció nyelvtani módja, a kinek a nevében beszél az interpelláló és a policy terület), melyet mind a nem, mind a frakció-hovatartozás, mind a mandátum típusa befolyásolt.

II. RÉSZ 3. FEJEZET

A KÉPVISELET TARTALMI ELEMEI: TEMATIKA

A női képviselet hatását vizsgálva a szakirodalom megkülönbözteti a 'női témát' (issue) a női szempontoktól (perspective) (Lovenduski [1998, 2002]). 'Női téma'-ként azokat jelölik meg, amelyek a nőket biológiai vagy szociális szempontból közvetlenül érintik. Ilyenek például a mellrák vagy a termékenységgel kapcsolatos ügyek és az abortusz; illetve nemi egyenjogúság, gyermekvédelmi kérdések. A női szempontok sajátos nézőpontok és érdekek megjelenítését jelentik, amely bármely policy terület tárgyalása során megjelenhetnek. A 'női téma' és a 'női szempontok' megkülönböztetése két kutatási irány jelöl. Egyrészt annak vizsgálatát, hogy a nőinek tekinthető témákban hogyan lépnek fel a nők, másrészt bármely törvényjavaslat tárgyalása során hogyan jelenítik meg a sajátosan női szempontokat.

A különböző női képviseleti aránnyal rendelkező országokra kiterjedő vizsgálat azt mutatja, a különböző nemű képviselők között épp a törvényalkotási prioritások tekintetében mutatható ki a legnagyobb különbség (Mateo Diaz [2005] pp.140-181). A nők rendszerint a férfiaknál lényegesen nagyobb arányban foglalkoznak szociális, oktatási, illetve a gyermekvédelemmel és a családi élettel kapcsolatos témákkal (Thomas [1994]). A magas női aránnyal rendelkező norvég parlament képviselői közötti felmérés szerint a nők és férfiak politikai érdeklődése teljesen különböző, a nőket elsősorban szociális és jóléti policy témákat képviselnek. Kitéüntetetten képviselik a gyermekgondozással és különösen az anyai kötelezettségek és a nők gazdasági függetlenségének összeegyeztethetőségére vonatkozó állami felelősséggel kapcsolatos ügyeket (Skjeie [1998]).

Kutatások azt is igazolják, hogy azonos törvényalkotási prioritás mellett is mások a különböző nemű képviselők szempontjai. Egy brit kutatás például arra ez eredményre jutott, hogy a gazdasági téma prioritását egyöntetűen képviselve a különböző nemű képviselők más ügyeket tartanak fontosnak. A nők a részmunkaidő lehetőségének biztosítását, az alacsony fizetések és a nyugdíjjogosultság kérdését, míg a férfiak a munkanélküliség problematikáját (idézi Lovenduski [1998]).

A Magyar Országgyűlés példáján a női témák képviseletét a plenáris ülésen elhangzott egyes felszólalások tematikájának elemzésével vizsgáljuk, a női szempontok érvényesülését pedig esettanulmányok keretében, a magzati élet

védelméről szóló törvény módosításának, valamint a 2007-ben benyújtott ún. 'kvótatörvények' parlamenti vitájának áttekintésével.

Ahogy láttuk a női képviselők nem csak jelen vannak, hanem részt vesznek, még hozzá létszámarányukat meghaladó arányban vesznek részt a parlament (a plenáris ülés) munkájában. Ez az aktivitás azt is indukálja, hogy a felszólalások tematikájának vizsgálata valóban releváns választ ad arra a kérdésre, hogy a nők milyen ügyeket képviselnek, milyen témákban szólalnak fel. Hogy van-e különbség a férfi és női képviselők felszólalásainak tematikájában, és ha igen, akkor megállapítható-e, hogy a nők által képviselt ügyek kapcsolatban állnak a nőtársadalmat érintő kérdésekkel? E vizsgálat szükségességét az is indokolja, hogy láthattuk, az interpellációk policy területe mutatta a legszorosabb összefüggést az interpelláló nemével.

A kérdések megválaszolásához az interpellációk tematikus megoszlásának fentebb már elemzett eredményeit ellenőriztem a 2002-2006-os ciklus interpellációi, valamint a törvényjavaslatok plenáris vitája során elhangzott felszólalásokkal (22. táblázat). Az elemzés megkezdése előtt fel kell hívni a figyelmet azokra a körülményekre, amelyek az adatok összevetése szempontjából fontosak lehetnek. Egyrészt emlékeztetnem kell arra, hogy az 1998-2002-es adatok az összes női interpellációra vonatkoznak, míg a férfiak esetében csak a mintavétel alapján meghatározott 103 interpellációra. A két ciklus felszólalásainak tematikus besorolása nem teljesen azonos kategóriák szerint történt. A 4. ciklus szempontrendszer (mivel az interpellációk vizsgálata nem a nemi különbségekre, hanem elsősorban a politikai viselkedés sajátosságaira terjedt ki) bővebb – ezt mutatja a 3. ciklus esetében az 'Egyéb' kategóriába sorolt interpellációk nagyobb aránya is. A különbségek ellenére a tendenciák kimutatása lehetséges. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a két vizsgált felszólalási forma a képviselők témaválasztási szabadsága szempontjából nem azonos. A plenáris ülésen tárgyalt törvényjavaslatok tematikája kötött, míg az interpellációkét a felszólaló határozza meg (nem ismerjük a képviselőcsoport erre való befolyását azon kívül, hogy a frakciókon belül működnek tematikus munkacsoportok, és a képviselők az ezekhez való tartozás szerint 'viszik' az egyes témákat). A vizsgálat módszere sem teljesen azonos. A törvényjavaslatok esetében a törvényjavaslat címe szerint kategorizáltam a felszólalásokat, a felszólalások tényleges tartalmának ismerete nélkül. Az interpellációk esetében a sokszor 'blikkfangos' cím nem sokat árul el a felszólalás tényleges tartalmáról, ebben az esetben viszont a felszólalások témájának

meghatározásához felhasználtam a teljes ciklusra vonatkozó, fentebb már idézett tartalomelemzésem eredményeit.

26. táblázat: Plenáris felszólalások tematikus megoszlása (1998-2006)

Téma	Interpellációk* 1998-2002				Interpellációk 2002-2006				Törvény- javaslatok 2002-2006	
	férfiak		nők		férfiak		nők		nők	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Általános polit. vita					42	5,2	1	1,2	2	0,2
Jogpolitika					152	18,7	4	4,8	123	10,0
Külpolitika	5	4,9	1	1,0	22	2,7	–	–	11	0,9
Honvédelem	5	4,9	–	–	12	1,5	2	2,4	9	0,7
Gazdaság, pénzügy	26	25,2	19	19,8	104	12,8	1	1,2	312 103*	25,4 8,4
Agrárpolitika	17	16,5	8	8,3	98	12,1	1	1,2	7	0,6
Önkormányzat területfejlesztés	7	6,8	12	12,5	29	3,6	1	1,2	67	5,5
Ifjúság, oktatáspolitik.	1	1,0	2	2,1	60	7,4	6	7,2	40	3,3
Sportpolitika					12	1,5	–	–	–	–
Kultúrpolitika					19	2,3	3	3,6	23	1,9
Kisebbségi politika					15	1,8	1	1,2	10	0,8
Emberi jogi politika					8	1,0	3	3,6	41	3,3
Szociálpolitika	2	1,9	12	12,5	26	3,2	15	18,1	204	16,7
Egészségügyi politika	9	8,7	22	22,9	41	5,0	34	41,0	95	7,8
Környezetvédelem					14	1,7	–	–	6	0,5
Foglalkoztatáspolitikai					29	3,6	6	7,2	120	9,8
Infrastruktúra	14	13,6	4	4,2	124	15,3	5	6,1	14	1,1
Nemzetbiztonság					1	0,1	–	–	–	–
Érdekegyeztetés					2	0,2	–	–	31	2,5
Kárpótlás					2	0,2	–	–	–	–
Egyéb	17	16,5	16	16,7					7	0,6
Összesen					812	100,0	83	100,0	1225	100,0

* Az 1998-2002-es adatok a nők esetében az összes, a férfiak esetében mintavétel alapján meghatározott 103 interpellációra vonatkoznak

**A költségvetési és a zárszámadási törvényjavaslatokhoz való hozzászólások nélkül.

I. gyakoriság	II. gyakoriság	III. gyakoriság	IV. gyakoriság
---------------	----------------	-----------------	----------------

A 2002-2006-os időszakban elhangzott interpellációk tematikus megoszlását vizsgálva látható, hogy a férfiak és a nők preferenciái teljesen eltérőek. Míg a férfiak felszólalásainak tematikus megoszlása diffúz (leggyakoribb témáik a jog- gazdaság- és agrárpolitika, valamint az infrastruktúra kérdései), addig a nőknél 3-4 téma prioritása egyértelmű. Leggyakrabban az egészségügyi politika témájában szólaltak fel (41,7%), ezt követik – lényegesen szerényebb részesedéssel – a szociálpolitika, a foglalkoztatás és az oktatás, valamint az infrastruktúra kérdései. Ez utóbbi az egyetlen, ami a preferenciák négyes toplistájában közös a férfiakkal. A legmarkánsabban női ügyet képviselő felszólalásnak Bernáth Ildikó (Fidesz) „Az esélyegyenlőségről, a nők elleni erőszakról, a szavak és a tettek összhangjának fontosságáról”; valamint Kósáné Kovács Magda (MSZP) „Tervezi-e a minisztérium, hogy a nőkkel szemben, becsületbeli indokkal elkövetett erőszakos bűncselekmények, az ún. becsületbeli bűncselekmények hatékonyabb megelőzése és ezen cselekmények elleni fokozottabb fellépés érdekében – az Európa Tanács határozatának megfelelően – jogi, megelőző és védelmi intézkedéseket alkalmaz?” című interpellációit tekinthetjük (ezek az „emberi jogi politika” kategóriába kerültek besorolásra). 1998-2002-es adatokkal összevetve a fő prioritások azonosak: a férfiaknál a gazdaságpolitika, a nőknél pedig ez egészségügyi politika kérdései fogalmazódnak meg leggyakrabban a felszólalásokban.

A törvényjavaslatok esetében a vizsgálat csak a nők (képviselei szerepkörben) elhangzott felszólalásaira terjedt ki. A vizsgált, összesen 1225 tétel tartalmazza a ciklus során felszólaló 40 nő összes olyan felszólalását, amely a törvényjavaslatok vitájában hangzott el: az egyéni felszólalások (felszólalás illetve kétperces felszólalás) mellett a frakciók (vezérszónoki) és a bizottságok nevében elhangzottakat is. Eltekintettem viszont az ügyrendi felszólalásoktól, mivel ezek elsősorban a tárgyalás menetére és nem a törvényjavaslat tárgyára vonatkoznak. A prioritások elemzésekor a költségvetési és zárszámadási törvényjavaslatokhoz elhangzott 312 felszólalást nem vettem figyelembe, hiszen ezek irányultsága jelentősen függ attól, mely fejezet vitájában hangzottak el. Csak feltételezhető, hogy elsősorban azokhoz, amelyeket a többi felszólalásban is preferáltak a női képviselők, ezért nem lehet őket a törvényjavaslat címe alapján egyszerűen gazdaságpolitikai jellegűnek tekinteni. A törvényjavaslatok vitájában elhangzott felszólalások preferenciája hasonló az interpellációkéhoz; de a szociálpolitika, a foglalkoztatáspolitikai és az egészségügy mellett ezúttal a jog- és a gazdaságpolitika kérdései is bekerültek az első helyezettek közé. A szociálpolitika kategórián belül kiemelkedő a nyugdíj és a gyermekvédelem

témájának részesedése (49%). A foglalkoztatás témájában elhangzott felszólalások egy része is szociális jellegű, hiszen a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok: a fiatalok, az idős korosztály és a kisgyermekesek foglalkoztatási problémáinak kezelésével kapcsolatosak. A jogpolitika kategóriába az alkotmánnyal és a választásokkal kapcsolatos, valamint a büntetőjogi tárgyú törvényjavaslatok kerültek. A gazdaságpolitikán belül a női felszólalásoknak több mint fele (60 db) az adótörvények vitájában hangzott el. A kifejezetten nőket érintő törvényjavaslatok ezúttal is az emberi jogi témához kerültek, ezek a meddőséggel kapcsolatos problémák átfogó kezelésére vonatkozó, a családon belüli erőszak megfékezéséről, valamint az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényjavaslatok.

A táblázat adataiból megállapítható, hogy a férfiak és nők felszólalásainak tematikus megoszlása alapvetően különbözik. Míg a férfiak érdeklődése számos téma között oszlik meg (ezt lényegesen magasabb létszámuk is indokolhatja), addig a nők néhány, jól behatárolható területtel foglalkoznak elsősorban. Választott témáik prioritása – legalábbis a dobogós helyeket tekintve – az interpellációk és a törvényjavaslatok esetében is azonos. Az általuk preferált témák (szociálpolitika, egészségügy, foglalkoztatás) kifejezetten 'női' témának tekinthetőek, hiszen közel állnak a hagyományosan női szerepekhez; a nők – élethelyzetükből adódó – érdeklődéséhez; végzettségükhöz és jelentős mértékben végzett munkájukhoz. Ezt a prioritást indokolja az is, hogy épp az egészségügyi, a szociális és a foglalkoztatási feladatkörű bizottságokban a legmagasabb a nők aránya. A képviselet tartalma szempontjából tehát egyértelműen kimutatható a női ügyek domináns képviselete a nők részéről. Ez a megállapítás különösen azokra a felszólalásokra igaz, amelyeknek tematikáját a felszólaló képviselő határozza meg (interpellációk). Ezek a prioritások nem jelentik ugyanakkor a 'női témák' kizárólagosságát. A női képviselők a férfiakkal egyenrangú partnerként vesznek részt a fontos jogi- és gazdasági tárgyú törvényjavaslatok vitájában.

II. RÉSZ 4. FEJEZET

A KÉPVISELET TARTALMA: ESETTANULMÁNYOK

A női témák vizsgálata után rátérünk annak vizsgálatára, hogy egyes törvényjavaslatok vizsgálata során milyen speciális szempontokat érvényesítenek a nők. Mivel a nők tartósan alacsony aránya miatt a sajátos szempontok képviselete szempontjából eleve szkeptikusak lehetünk, olyan törvényjavaslatokra esett a választás, amely témájuknál fogva hangsúlyosan érintik a nőket. Ennek megfelelően az 1998-2002-es ciklus törvényalkotási programjában szereplő, T/2293. számú, a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat (a továbbiakban magzatvédelmi törvény), valamint a 2006-2010-es ciklusban benyújtott T/3060 számú „A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról” és a T/3066 számú „Egyes törvények módosításáról a nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése érdekében” (a továbbiakban ’kvótatörvény’) című indítványok parlamenti vitájának valamennyi fázisában vizsgáljuk a női képviselők tevékenységét.

A vizsgálat módszere: a bizottsági és a plenáris vitában elhangzott felszólalások tartalomelemzése, a benyújtott módosító indítványok, valamint a szavazói viselkedés elemzése. A kutatás forrásanyagát a Magyar Országgyűlés adott törvényjavaslattal kapcsolatos naplókötetei, bizottsági jegyzőkönyvei és irományai, valamint a parlament internetes honlapján (www.parlament.hu) elérhető adatbázisok képezték.

Mivel a női képviselők jellemzően nem ’női programmal’ kerültek megválasztásra, (Lévai–Kiss [1999] p.42.), továbbá a Magyar Országgyűlésben nem volt a nagyobb arányú női parlamenti képviselettel rendelkező országokra jellemző frakcióközi női együttműködési fórum, azt a hipotézist lehet felállítani, hogy a törvényjavaslatok vitájában a női képviselők elsősorban pártálláspontot képviselnek. Ezt a feltételezést erősíti az a tény, hogy az 1998-2002-es parlamenti ciklust minden addiginál erősebb frakciófegyelem jellemzi. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a nők ezekben a kifejezetten nemüket érintő témákban mennyire nőként, mennyire saját pártjuk politikájának képviselőjeként nyilatkoztak meg.

III.4.1. A magzatvédelmi törvény parlamenti vitája

A törvényjavaslat benyújtása és előzményei

Azt követően, hogy az Alkotmánybíróság kezdeményezésére a Magyar Országgyűlés megalkotta a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt (amelyet az országgyűlés 1992. december 17-i ülésnapján fogadott el), „Az Alkotmánybírósághoz számos indítvány érkezett a magzatvédelmi törvény több rendelkezésével, illetve a törvény egészével, valamint az annak végrehajtásáról szóló... rendelet egyes rendelkezéseivel kapcsolatosan.” (Alkotmánybíróság [48/1998] p.6655.). A Pacem in Utero Egyesület indítványa szerint „...a törvény alapvetően nem a magzatvédelmet, hanem a széleskörű legális magzatölést emeli törvényi szintre” (Pacem in Utero [1998] p.91.). Az alkotmánybírósági határozat indokolásának I/1. pontjában megfogalmazottak alapján arra következtethetünk, hogy a további indítványozók ugyancsak általában a magzat védelme, a terhességmegszakítás feltételeinek súlyosbítása érdekében fordultak az Alkotmánybírósághoz, elsősorban a terhesség megszakításának végrehajtását „az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén” (1992/LXXIX törvény, 6.§ (1) bekezdés d) pontja) megengedő rendelkezése kapcsán. Az Alkotmánybíróság az 1998. november 23-án kelt határozatában foglalta össze álláspontját, amelynek az országgyűlés törvényalkotási kötelezettségét érintő rendelkezései a következők (Alkotmánybíróság [48/1998]p.6655.):

- „...nem alkotmányellenes, ha a törvény az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén lehetővé teszi a terhesség megszakítását.”
- „...a súlyos válsághelyzet fogalmának és alkalmazása feltételeinek meghatározása kizárólag törvényben történhet.”
- A törvényhozónak „...egyszersmind a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is...” meg kell állapítania.
- Az Alkotmánybíróság elutasította a magzat önálló jogalanyiségének elismerésére vonatkozó indítványokat.

Az Alkotmánybíróság 48/1998. (XI. 23.) számú határozatával az országgyűlés számára nem csak a törvény módosításának fő irányát határozta meg, hanem annak határidejét is azzal, hogy a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény, illetve végrehajtási rendeletének meghatározott rendelkezéseit 2000. június 30-i hatállyal megsemmisítette.

A törvény módosítása kapcsán várható vita súlyát előrevetítették azok a szakirodalmi értékelések, amelyek szerint az Alkotmánybíróság a fent nevezett határozat indokolása során „... többször is a magzati élet elfogult védelmezőjeként szólalt meg.” (Tóth [1999] p.91.), és „...nézetei a ma mérsékeltnek nevezett teóriákhoz képest egyértelműen a terhességmegszakítás szigorítása irányába mutatnak.” (Takács [1999] p.80.).

Az SZDSZ törvényjavaslatai

Béki Gabriella, Dr. Fodor Gábor és Dr. Magyar Bálint, a Szabad Demokraták Szövetsége képviselőcsoportjának képviselői 1999-ben három képviselői önálló indítvány benyújtásával is figyelmeztették az országgyűlést törvényalkotási kötelezettségére.

„A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról” szóló T/1097. számú önálló képviselői indítványt 1999. április 9-én nyújtották be az országgyűlésnek. A képviselők az indítvány rendelkezései és indokolásuk során a női önrendelkezés biztosítása érdekében foglaltak állást. Az Alkotmánybíróság által javasolt két alternatíva (a válsághelyzet ellenőrizhetősége, illetve a válságtanácsadó szolgálat létrehozása) közül az utóbbi létrehozására tettek javaslatot: „...olyan törvényjavaslatot nyújtunk be, amely az Alkotmánybíróság második javaslatát követi, azonban a női önrendelkezéshez és méltósághoz való jogát messzemenően tiszteletben tartva, – figyelembe véve a szakmai és a nemzetközi tapasztalatokat, – csakis a tanácsadás önkéntességén alapuló törvényi változtatást tart elfogadhatónak.” (T/1097 Általános indokolás).

A törvényjavaslat tárgysorozatba vételét az Egészségügyi és szociális bizottság 1999. április 27-i ülésén tárgyalta. A bizottság 24 tagjából ebben az időszakban hét nő volt (29%), közülük négy a Fidesz, kettő az MSZP és egy – épp a vitatott törvényjavaslat egyik előterjesztője, Béki Gabriella – az SZDSZ képviselőcsoport részéről. A bizottság az ellenzék elnöklétével (Kökény Mihály MSZP) működött, az elnökség négy tagjából egy volt nő, Selmeczi Gabriella (Fidesz).

A T/1097. számú indítvány bizottsági vitája során az előterjesztők közül csak Béki Gabriella volt jelen, aki az alkotmánybírósági határozatra hivatkozva a következőképpen fogalmazta meg a törvényjavaslat célját: „A feladat, amelyet meg kell oldani, az a női önrendelkezési jogának és a magzattal szemben fennálló életvédelmi kötelezettségnek az egyeztetése.”. Kiemelte, hogy az Alkotmánybíróság

által a válságkezelés eszközeként javasolt tanácsadó szolgálat realizálását csak a női önrendelkezés teljes körű biztosításával látják megvalósíthatónak: „Szeretném itt is hangsúlyozni, csak úgy tartjuk elfogadhatónak ezt a típusú beavatkozást, ha ennek a szolgálatnak az igénybevétele a nő részéről önkéntes, és nem vonatkozik semmiféle értelemben a tanácsadás eredményességére, vagyis a tanácsadást nem kötelező, nem kényszerű elfogadni a nőnek.”.

A kormány képviselőjében Pusztai Erzsébet államtitkár asszony a feltételrendszer (tanácsadó szolgálat) előzetes kiépítésének szükségességére hivatkozva utasította el a javaslat támogatását, ezzel indokolva egyúttal a kormány kétségelését az Alkotmánybíróság által megfogalmazott törvényalkotási kötelezettség teljesítésével kapcsolatban: „Már csak azért sem támogatnánk pillanatnyilag a törvény módosítását, mert nincs meg az a rendszer, amellyel végre lehetne hajtani azt, amit a törvény előír.”.

Bár a nő képviselők csaknem teljes számban rész vettek az ülésen, a vitában az egyes képviselőcsoportok nevében csak férfiak szóltak hozzá. Hegedűs Mihály (FKGP) szerint a tanácsadó szolgálatnak a válság megelőzésére kell a hangsúlyt fektetni: „...nem a válságot kell kezelni, hanem megelőzni kell, s ehhez a védőnői szolgálatot kell megerősíteni.”. Az MDF képviselője, Csáky András az abortusz erkölcsi vonatkozásait vetette fel: „Ez nagyon súlyos politikai és főleg erkölcsi vitát fog kiváltani a Házban, és erre a kérdésre mindenkinek személy szerint vállalva a felelősséget, válaszolnia kell. Amikor erre a kérdésre a válasz megszületett, akkor lehet tovább gondolkodni a további lépéseken.” Kökény Mihály (MSZP) támogatta a javaslatot: „...a...javaslatban szorgalmazott megoldásoknak a szellemiségével alapvetően egyetértek és támogatom ezeket.”. A bizottság a törvényjavaslat tárgysorozatba vételét elutasította.

Az Országgyűlés Házszabálya értelmében (94.§ (5)) az önálló képviselői indítvány tárgysorozatba vételéről bizottsági elutasítás esetén a plenáris ülés is szavaz, ha a képviselőcsoport az országgyűlés döntését kéri, ülésszakonként limitált számú (képviseletcsoportonként hat) esetben. Az SZDSZ képviselőcsoport ezúttal élt ezzel a lehetőséggel, ami azt mutatja, hogy a témát fontosnak ítélték. Az indítvány tárgysorozatba vételéről szóló vitát és szavazást az országgyűlés 1999. június 1-i ülésén tűzte napirendre.

Az előterjesztők nevében ezúttal Dr. Fodor Gábor szólalt fel. Hangsúlyozta, hogy az 1992-es törvény alapvetően megteremtette a női önrendelkezés és a magzatvédelem

egyensúlyát, amit az Országgyűlés akkori konszenzusa mellett a közvélemény is támogat. „...amikor ez a szavazás 1992-ben megtörtént, akkor az országgyűlés meggyőző többsége – a képviselők 73 százaléka – szavazott emellett, és nyilván képviselőtársaim ismerik az azóta napvilágot látott közvélemény-kutatásokat is, hogy egy évvel ezelőtt például a polgárok többsége egyetértett ezzel a javaslattal, sőt enyhébb szabályozást tartott volna helyesnek – ez a polgárok 76 százaléka volt –, és 24 százaléka támogatta volna a szigorítást.”. Felhívta a figyelmet továbbá, hogy ez a szabályozás lehetőséget biztosít a nők számára, hogy saját erkölcsi szempontjaik alapján hozzák meg döntésüket: „Ezért alkalmazta 1992-ben az Országgyűlés azt a szabályozást, amely lehetővé teszi mindenki számára, hogy a saját maga erkölcsi meggyőződése szerint döntsön, és ne kényszerítsük senkit se olyan szituációba, hogy egy másfajta normarendszer alapján kelljen ezt a rendkívül fontos döntést meghozni.”

Az MSZP részéről hárman is jelezték felszólalási szándékukat, de a vitának ebben a szakaszában minden frakcióból csak egy képviselő szólalhatott fel. Korózs Lajos és Herczog Edit elállt felszólalási szándékától, így Szabó Sándorné tolmácsolta a frakció támogató véleményét, amit a következő formai okokkal indokolt: a javaslat megfelel az Alkotmánybíróság előírásának, a kormányzati aggályok csak formálisak. Az SZDSZ frakció felszólalási lehetőségével élve Béki Gabriella a törvényjavaslat indokolását egészítette ki. Csáky András az MDF nevében a bizottsági ülésen már ismertetett indok alapján utasította el az indítvány tárgysorozatba vételét: „Nekünk az a véleményünk, hogy körültekintőbben kell ezt a kérdést megoldani, és mindenféleképpen foglalkozni kell a magzat jogalanyiségének a kérdésével, és ezzel kapcsolatban, pártállásra tekintet nélkül, mindenkinek színt kell vallani, és ebből a megfontolásból nem támogatjuk, hogy most tárgyaljuk ezt az ügyet.”. A Fidesz frakció nevében Frajna Imre szólalt fel, a következő érveléssel: „...azt gondolom jobb, ha a javaslatot a kormányzati apparátus sokkal kidolgozottabb állapotban terjeszti a parlament elé.”. Az FKGP és a MIÉP frakció nem foglalt állást.

A vita során az ellenzék részéről nők, a kormánypártok részéről férfiak szólaltak fel. A megelőző bizottsági üléshez képest több volt ugyan a női hozzászóló, de szigorúan csak frakció álláspontot képviseltek, részben formai (Fidesz, MSZP) részben ideológiai érvekkel. Sajátosan női szempontok nem hangzottak el.

A szavazás során az országgyűlés 102 igen, 183 nem, és 7 tartózkodás mellett (összes szavazat 292) a törvényjavaslat tárgysorozatba vételét elutasította. A szavazás során az SZDSZ és az MSZP képviselőcsoport tagjai egyöntetűen támogatták, míg a

MIÉP, az MDF, az FKGP és a Fidesz elutasította a tárgysorozatba vételt. A kiszavazás nem volt jelentős. Saját frakciójuktól eltérően csak férfi képviselők szavaztak: a Fidesz részéről Dr. Rapcsák András és Szabó István, akik támogatták a javaslatot, valamint további öt férfi képviselő, akik tartózkodtak a szavazástól. Az MSZP részéről Dr. Szűrös Mátyás ugyancsak tartózkodott a szavazástól.

A három SZDSZ-es képviselő T/1562-es számon, azonos címmel és azonos tartalommal 1999. szeptember 6-án ismételten benyújtotta javaslatát a magzati élet védelméről szóló törvény módosításáról. Ezt Béki Gabriella az Egészségügyi és szociális bizottság 1999. október 12-i ülésén a következőképpen indokolta: „Kialakult az a bizonytalanság és az a szorongás, hogy az abortusz szigorítására készül a tárca...”. A rövid vita után (amely során nők nem, csak Dr. Hegedűs Mihály az FKGP és Kőkény Mihály az MSZP részéről szól hozzá) a bizottság a tárgysorozatba vételt elutasította. A szavazati arány a jegyzőkönyvből nem derül ki. Az indítvány plenáris ülés elé vitelét ezúttal a frakció nem kezdeményezte.

Az indítvány harmadjára T/2056 számon 1999. december 30-án került benyújtásra, bizottsági vitája 2000. február 2-án zajlott. Ezúttal is Béki Gabriella indokolta az ismételt benyújtást: „Az Alkotmánybíróság a kifogásolt szakaszt 2000. június 30-ával hatályon kívül helyezte. Ha addig nem történik meg a törvény módosítása, akkor értelemszerűen a következőkben, már júliusban válsághelyzetre való hivatkozással nem lehet abortuszt kérni, és nem lehet abortuszt elvégezni, következésképpen azt gondolom, ha tétlenkedünk, akkor életbe lép a legrosszabb forgatókönyv, amelyet talán semelyik kormánypart, semelyik parlamenti part nem akar, hogy tudniillik életbe lép az abortuszok szabályozásának legdrámaibb szigorítása. Ez a magyarázata annak, hogy a saját megoldási javaslatunkat már háromszor benyújtottuk, hogy harmadszor is benyújtottuk, dacára annak, hogy kétszer elutasították.”. A kormány nevében Dr. Schlammadinger József, az Egészségügyi Minisztérium főosztályvezető helyettese a társadalmi egyeztetés elhúzóásával indokolta a kormány törvényjavaslata benyújtásának késedelmét. Az SZDSZ-es javaslat elutasítását pedig a következőképpen indokolta. „...a kormánynak éppen azért vannak fenntartásai ezzel a képviselő asszony által benyújtott törvényjavaslattal kapcsolatban, mert megítélésünk szerint ezt a bizonyos egyensúlyi helyzetet – amit az Alkotmánybíróság alapvető elemként határozott meg az indoklással – azzal, hogy továbbra is az anya önrendelkezési jogát hangsúlyozza a javaslat, nem biztosítja.”.

A vitában mindössze hárman szólaltak fel, ami kevésbé formális, több emocionális elemet tartalmazott mint a korábbi törvényjavaslatokat tárgyaló bizottsági üléseken. A javaslatához két nő és egy férfi szólt hozzá, de a nők ezúttal is frakcióálláspontot képviseltek. Koltai Ildikó (Fidesz) a kormány törvényjavaslatának késedelmi miatti aggodalmakat kívánta eloszlatni: „Mindenkit meg szeretnék nyugtatni afelől, hogy szó nincs arról és szó sem lehet arról –nem akarok erős szavakat használni, de bizony a közvélemény úgy érzi, hogy ezzel fenyegetik –, hogy teljes abortusztilalom lép életbe, erről szó sem lehet.”. Vojnik Mária az MSZP támogató álláspontját tolmácsolta: „...mert azért az látható, hogy a kormánytól nem idegen a magzat jogalanyiségának újra fogalmazása, vagy megfogalmazása.”

A női képviselők először lettek külön megszólítva, Béki Gabriella részéről: „én egy pillanatig sem feltételezem a legnagyobb kormánypárt felvilágosult nőtagjairól, hogy bármilyen értelemben igent mondanának a szigorításra. Sőt, odáig megyek, hogy a kormánypárt többségéről nem feltételezem, hogy szigorítani akarná.”. A bizottság a törvényjavaslat tárgysorozatba vételét 8 igen, 8 nem, 2 tartózkodás mellett elvetette. A szavazatok frakciónkénti és személy szerinti megoszlása a jegyzőkönyvből nem derül ki. A frakció ezúttal sem vitte tovább a javaslatot a plenáris ülés elé.

Béki Gabriella interpellációja

Béki Gabriella a harmadik törvényjavaslat benyújtása és bizottsági vitája közötti időben (2000. január 27-én) benyújtott, és a plenáris ülésen február 1-jén elhangzott, az egészségügyi miniszternek címzett „Miért nem szerepel a törvényalkotás jövő féléves programjában a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX törvény módosítása?” című interpellációjában elsősorban a törvényhozásnak a határidő betartásában kialakult felelősségére hívta fel a figyelmet. „Tudniuk kell, hogy ha június végéig nem módosítja az Országgyűlés a törvényt, az egyet jelent a legdrasztikusabb szigorítással, ami elképzelhető.” (Béki [I/2120]) Béki Gabriella nem, az országgyűlés 155 igen, 70 nem, 12 tartózkodó szavazattal elfogadta Pusztai Erzsébet egészségügyi minisztériumi államtitkár válaszát, amelyben tájékoztatta a képviselő asszonyt és a Tisztelt Házat a törvényjavaslat elkészültéről. A szavazás során a kormánypárti képviselőcsoportok támogatták, az MSZP és az SZDSZ elutasította az államtitkári válasz elfogadását, a MIÉP tartózkodott. Képviselőcsoportjától eltérően ezúttal is csak férfi képviselők szavaztak. Az MSZP-

ből Kocsi László és Szűrös Mátyás, valamint a MIÉP részéről Kapronczai Mihály igennel szavaztak, Keller László (MSZP) tartózkodott.

Az SZDSZ-es törvényjavaslatok vitájának tapasztalatait a következőképpen összegezhetjük. Bár benyújtóként három képviselő szerepel, a plenáris vita kivételével mindig a női benyújtó, Béki Gabriella képviselte a törvényjavaslatot. Az ő dominanciája abban is megnyilvánul, hogy az első javaslatot csak ő írta alá, bár nyomtatásban benyújtóként két férfi társa is fel van tüntetve. Egyáltalán nem érzékelhető szolidaritás a más frakcióbeli nőktől a női témára való tekintettel. Kevés a női felszólalás még a bizottsági üléseken is, pedig az Egészségügyi és szociális bizottságban a legmagasabb a női képviselők aránya (29%), valamint a bizottsági ülésen való részvételi arányuk is magasabb férfi képviselőtársaiknál (*lásd a 27. táblázatot*). A női képviselők felszólalásaiban nem jelennek sajátosan női szempontok, a képviselőcsoport álláspontját képviselik, politikai érvrendszerrel. Erős a frakciófegyelem, a képviselők (férfiak és nők egyaránt) frakcióálláspontot képviselnek, a kiszavazás minimális, nőknél egyáltalán nem fordult elő.

A kormány törvényjavaslata

A kormány (az egészségügyi miniszter) 2000. február 24-én T/2293. számon nyújtotta be törvényjavaslatát a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról.

Általános vita és szavazás a bizottságokban és a plenáris ülésen

A kormány által benyújtott törvényjavaslat általános vitára való alkalmasságáról a vita három kijelölt bizottságban zajlott.

Az Egészségügyi és szociális bizottság 2000. március 13-án tűzte napirendre a kérdést. A vitában hét képviselő szólalt fel, köztük három nő. Szabó Sándorné az MSZP, Béki Gabriella az SZDSZ képviselőcsoport álláspontját tolmácsolta, amely szerint a törvényjavaslat koncepcióját támogatják, módosító javaslatokkal elfogadják. Szabó Sándorné szerint „... a hangsúly nem az abortuszra kellene hogy helyeződjen, hanem a megelőzésre az egyik oldalon. A másik oldalon is legalább olyan súlyosan, a gyermekvállalás támogatására... Mi egy olyan módosító csomagot fogunk benyújtani, amely nemcsak az abortuszról, hanem a hozzávető egészségügyi felvilágosításról, illetve az eszközök hozzáférhetőségéről, illetve a gyermektámogatások kiszélesítéséről fog szólni.”. Hasonló álláspontot fogalmazott meg Kökény Mihály a bizottság elnöke

(MSZP) is, felhívva a figyelmet arra, hogy „...nem lenne jó, ha bárki világnézeti irányultságú vitákra, vagy orvos-etikai vitákra, vagy bármilyen egyirányú utcára vinné el az előttünk álló vitákat.”.

A többi férfi képviselő abortuszellenes álláspontot fogalmazott meg. Surján László (Fidesz) „lelkiismeretétől diktált” magánvéleményként („Tehát ha tetszik, orvosként legalább annyira, vagy még annyira abortuszellenes vagyok, mint keresztényként.”) míg Csáky András (MDF) és Erkel Tibor (MIÉP) frakciójuk nevében. Koltai Ildikó (Fidesz) felszólalásában a fenti véleményekkel szemben védte a kormányzati álláspontot.

Bár a törvényjavaslatot támogató vélemények elsősorban nőktől, míg az abortusz elismerését támogató bármely javaslat lelkiismereti okokból való elutasításának álláspontját férfiak képviselték, a vitában nem hangzottak el sajátosan „női” vagy „férfi” szempontok. Egyedül Pusztai Erzsébet egészségügyi politikai államtitkárnak a törvényjavaslathoz fűzött szóbeli kiegészítésében hangzott el a következő kijelentés, amit a jegyzőkönyvvezetői megjegyzés szerint „Zaj a férfi képviselők körében.” kísérte: „Nagyon komolyan szeretném felhívni mindenkinek a figyelmét a férfiak felelősségére. Mindig csak arról van szó, hogy a nők, meg a nők, meg a nők, meg a nők fogamzásgátlása. A magyarországi férfiak döbbenetesen ritkán gondolnak arra, hogy a nem kívánt terhességet nekik is meg kell előzni.”. Erre a kijelentésre egyedül Szabó Sándorné (MSZP) reagált, a következőképpen: ”Nagyon örülök annak, hogy azt is elmondta, sokkal többet kellene beszélni a közös felelősségről és a szexuális nevelésről. Úgy gondolom, mindannyian, akik itt szülőképes korban voltunk vagy vagyunk, nemzőképes korban voltunk vagy vagyunk, tudjuk azt, hogy a fogantatást megelőzi valami, és a nemkívánt terhesség az egy családi döntés következménye.”.

A bizottsági ülésen részt vett és felszólalt Asbóthné Torma Judit, a Magyar Nők Országos Szövetségének elnöke, aki a női önrendelkezési jogot hangsúlyozta („Egyetlen dolgot szeretnék kérni a jelenlevő képviselőktől, annak tudatában, hogy mindenkinek a saját lelkiismerete szerinti döntés természetes joga: ne többet akarjanak szabályozni talán most, mint amennyit az Alkotmánybíróság kíván, hogy az alkotmányos helyzet visszaállítódjék. Ebben kérjük mindannyiuk segítségét a magyar nők nevében.”), valamint az Országos Szülészeti és Nőgyógyászati Intézet, a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának vezetői, és a MOTESZ képviselője, akik orvosi és orvos-etikai szempontokat vetettek fel. A bizottság két ellenszavazat mellett támogatta a törvényjavaslat általános vitára bocsátását. A két ellenszavazat a

jegyzőkönyv tanúsága szerint Csáky Andrástól (MDF) és Erkel Tibortól (MIÉP) származott.

Az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 2000. március 14-i ülésén a bizottság 18 férfi tagjából 12-en, három női tagjából mindenki részt vett. Hegedűs Lóránt (MIÉP) felszólalásában nem csak radikális abortuszellenes véleményének adott hangot („...úgy szólok hozzá ehhez a törvényjavaslathoz, hogy annak alapvető koncepciójával sem lelkipásztorként, sem a Magyar Igazság és Élet Pártja képviselőjeként nem érthetek és nem értek egyet.”), hanem abbéli meggyőződésének is, hogy a törvénynek is ezt az álláspontot kellene kifejeznie: „...a magyar államnak a legalapvetőbb életvédelmi kötelessége ezt a válsághelyzetet kiemelni ebből a törvényből, és 2000-ben békejobbot nyújtani a legvédtelenebbeknek, akik legfeljebb csak néma sikollyal tudnak tiltakozni a balhorgos kampók ellen.”. Határozottan bírálta a Habeas Corpus Munkacsoport és a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) civil szervezetek által a bizottság rendelkezésére bocsátott kiadványokat, amelyekben egyértelműen a női önrendelkezés jogának elismerése, az abortusz feltételeinek könnyítése érdekében emeltek szót, a férfiak felelőségének hangsúlyozásával. (E két civil szervezet képviselőin kívül részt vett és ugyancsak a női önrendelkezés érdekében szólalt fel a bizottsági ülésen a NANE Egyesület képviselője is.)

A bizottsági vita a továbbiakban nem is a törvényjavaslatról, hanem a MIÉP képviselőjének felszólalásáról szólt, amit Kristyánné Aknai Erzsébet (MSZP) így indokolt: „Én megértem az indulatokat, hiszen Hegedűs képviselő úr ezeket a nőket – kislányokat, asszonyokat – a hozzászólásában gyilkosnak nevezte.”. Donáth László (MSZP) egyidejűleg emelt szót az abortusz, és az abortusz tiltása ellen: „...az élet abszolút tiszteletét vallom és az abortuszt a magam esetében kizárom. De egy pillanatig nem gondolom azt, hogy ön vagy a MIÉP jelen lévő képviselője fölött bármilyen fajta rendelkezési lehetőségem lenne, és ha én ezt öntől és ettől az úrtól megtagadom, akkor megtagadom a mindenkori államhatalomtól is, bármilyenfajta erkölcsi elképzelései, gazdasági érdekei vagy egyebeik lennének is.” Ahogy az idézetekből látható, a vitában nem a nemek különböző szempontjai ütköztek, hanem politikai és erkölcsi nézetkülönbségek. Egyedül Kristyánné Aknai Erzsébet felszólalása utal arra, hogy Hegedűs Loránt kijelentését a nőkre nézve sértőnek érezte. A bizottság 15 igen, egy nem szavazat és két tartózkodás mellett a törvényjavaslat általános vitára való alkalmassága mellett foglalt állást.

Az Alkotmány- és igazságügyi bizottság 33 tagjából 26-an, a 4 nő közül (arányuk a bizottságban 12,1%) mindenki részt vett bizottság 2000. március 14-i ülésén. A bizottság annak megállapítása után, hogy a törvényjavaslat megfelel az Alkotmánybíróság határozatában előírtakkal, gyakorlatilag vita nélkül, egyhangúlag szavazta meg az általános vitára való alkalmasságot.

Feltűnő, hogy míg mindhárom bizottság ülésén a nők teljes létszámban részt vettek, addig a férfiaknál a hiányzás 30% körüli. Az SZDSZ-es javaslatokat, valamint a kormány törvényjavaslatát későbbi olvasatokban tárgyaló bizottsági ülések esetében is jellemző az a tendencia, hogy a nők esetében alacsonyabb a hiányzás (27. táblázat). Ennek oka lehet a téma iránti kiemelt figyelem mellett a nagyobb munkafegyelem és a kevesebb más irányú elfoglaltság.

T/2293. számú törvényjavaslat általános vitája a plenáris ülésen 2000. március 21-én kezdődött. Pusztai Erzsébet expozéját követően Hortobágyi Krisztina (Egészségügyi és szociális bizottság) és Kristyánné Aknai Erzsébet (Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság) személyében nő tolmácsolta a bizottságok álláspontját. Abból, hogy mindkét bizottság nőt állított előadónak, jól érzékelhető az arra való törekvés, hogy a 'női' témát nők képviseljék. Különösen így érezhetjük az összesített aktivitási mutatókkal összevetve, hiszen a bizottsági előadói felszólalások körében a nők létszámarányukhoz képest enyhén alulreprezentáltak: az 1998-2002-es ciklus során elhangzott 1004 bizottsági előadó szerepkörben elhangzott felszólalásból 75 (7,5%) származott nőktől, ami egy százalékkal marad el parlamenti létszámarányuktól (az országgyűlés honlapján közzétett képviselőkénti adatok alapján végzett saját számítások szerint).

A vezérszónoklatot a Fidesz, MSZP és az SZDSZ frakció részéről azok a nők mondták el, akik a javaslat bizottsági vitáiból is aktívan kivették részüket. Frakciójuk álláspontját képviselve természetesen elsősorban politikai érveket sorakoztattak fel, de 'nőszempontú' érvet is hangoztattak mindhárman. Koltai Ildikó (Fidesz) utalt a férfiak, korábban már felvetett felelősségére: „Nagyon fontosnak tartjuk... hogy nemcsak a nők felelősségét kell hangsúlyozni, hanem a férfiakét is.”. Az MSZP és az SZDSZ a törvényjavaslat elvi megközelítésével egyetértett, csak egyes eljárási megoldások kérdésében bírálta az előterjesztést és előre jelezték, hogy ezekben a kérdésekben módosító javaslatokat fognak benyújtani. Szabó Sándorné (MSZP) a nők önrendelkezési jogát hangsúlyozta: „Nem tartjuk a terhességmegszakítást a születésszabályozás eszközének... de emellett elismerjük és tiszteletben tartjuk a

súlyos válsághelyzetben lévő nő önrendelkezési jogát, döntési szabadságát.”. Béki Gabriella (SZDSZ) a nők témával kapcsolatos érzékenységre hívta fel a figyelmet: „Amikor a magzatvédelmi törvényről gondolkodunk, tudnunk kell, hogy olyan kérdéshez akarunk hozzájárulni, amelyik a legszemélyesebb magánügye az embernek, illetve a magzatot hordozó nőnek. Olyan kérdéstről van szó, amely kapcsán talán a legnyilvánvalóbbá válik a biológiai egyenlőtlenség a két nem között, hiszen egy nemi aktus következményét a nőnek kell vállalnia.”.

Érdekes hogy épp azok a frakciók, amelyek a nem csak az abortusz, hanem annak engedélyezése ellen is felléptek, férfiakra bízta a vezérszónoklatot. (Hozzá kell tenni, hogy az MDF-ben Dávid Ibolya az egyetlen nő – aki miniszter, a MIÉP-es Gidai Erzsébet pedig elsősorban pénzügyi témák szakértője saját frakciójában.). Az MDF részéről két képviselő megosztott időkeretben képviselte a frakció álláspontját, számon kérve a magzat jogalanyiségének elismerése alapján az abortusz tilalmának kimondását. „Többen vagyunk, akik az alapelvvvel nem értünk egyet, azaz szükségesnek tartanánk a magzat jogalanyiségének kimondását...” – mondta Csáky András. Szászfalvi László szerint a törvényjavaslat vitája során „Nem a szigorítás szándéka és a liberális akarat feszül egymásnak, hanem megfogant emberi életek, jogképes emberi lények néma sikolya hallik, amelyet nekünk meg kell hallanunk.”. A MIÉP frakció álláspontját Erkel Tibor a következőképpen foglalta össze: „...a T/2293. számú módosító javaslat az 1992-es törvényhez hasonlóan alkotmányellenes, mivel nem fejezi ki a magzat védelmére vonatkozó minimális védelmi szintet sem, melyet az Alkotmánybíróság határozat előír, a súlyos válsághelyzetet nem tette ellenőrizhetővé és kötelezően ellenőrzötté, a magzati élet védelmét szolgáló, megfelelő ellensúlyt biztosító szervezet kiépítésére, ezek tevékenységére vonatkozó szabályozás követelményének nem tett eleget”. Felszólalásában az abortusz engedélyezését, a népirtás büntetével állította párhuzamba: „...ennyi élet kioltását másutt holokausztnak, tehát népirtásnak, nemzetgyilkosságnak nevezik”. Az FKGP képviselőcsoportjának véleményét Hegedűs Mihály tolmácsolta: „A Független Kisgazdapárt nem fogadhatja el a terhességmegszakítást mint a családtervezés brutálisnak tartott formáját. Ugyanakkor a valódi válsággal küzdő, áldott állapotban lévő nőknek segítő kezet kíván nyújtani a válságból való kiút keresésére.” A frakció az abortuszt lelkiismereti okból elutasítja ugyan, de tiltását sem tartja megfelelő megoldásnak: „Nem volna szerencsés annak a magzatvédő radikalizmusnak a térhódítása, melyről riasztó híreket hallhatunk az Egyesült Államokból. Nincs az a

magasztos cél, amely a terror különböző formái képes szentesíteni.” Az MSZP, az FKGP és az MDF vezérszónokai egyaránt kinyilvánították, hogy frakciójuk nem ír elő szavazási kényszert, tehát képviselőik lelkiismeretük alapján dönthetik el, hogyan szavazzanak a törvényjavaslatról.

Az általános vita folytatásaként április 12-én felszólalások és kétperces hozzászólások hangzottak el, amelyeknek frakciók és nemek szerinti megoszlását az *23. táblázat* tartalmazza. Az adatokból megállapíthatjuk, hogy az MDF, a MIÉP és az FKGP frakcióból csak férfiak szólaltak fel a vitában, míg az MSZP és SZDSZ részéről elhangzott felszólalásoknak közel fele (44-45%) származott nőktől, ami a ciklusra vonatkozó összesített adatokkal összevetve jelentős arány. 1998-2002 között (az országgyűlés honlapján közölt képviselőkenti adatok alapján végzett saját számítások szerint) a 6594 napirendi ponttal kapcsolatos felszólalásból 665 (10%) származott nőktől, és a 9848 kétperces felszólalásból (mindkét adat tartalmazza a kormányzati szerepkörben elhangzott felszólalásokat is) 792-t (8%) mondott el nő. Az MSZP frakció napirendi ponttal kapcsolatos felszólalásainak közel 13, a kétperces felszólalásoknak 10 és fél százaléka hangzott el nőktől, míg az SZDSZ esetén ez közel 18 illetve 14%.

Összességében megállapíthatjuk, hogy míg a törvényjavaslatot támogató MSZP illetve SZDSZ esetén jól érzékelhető nők részéről a 'női' témát megillető kiemelt figyelem és aktivitás, az abortuszt ellenző frakciókból egyáltalán nem szólaltak fel nők. Így a plenáris ülés vitájából nem állapítható meg, hogy e frakciók nő tagjai hogyan viszonyultak frakciójuk álláspontjához, voltak-e sajátos érveik a kérdés tekintetében.

A *23. táblázatban* közölt adatok jellemzően frakciónként néhány személy többszörös felszólalását jelentik. Legtöbbször (tízszer) Hegedüs Loránt MIÉP-es képviselő, hat- alkalommal Béki Gabriella és Bauer Tamás az SZDSZ, Csáky András az MDF, Surján László a Fidesz és Erkel Tibor a MIÉP részéről szólalt fel. A vitában mindössze hat nő szólalt fel, sőt Szabó Sándorné (MSZP) fél hét körül tett megjegyzéséből („Itt most hat képviselőtársnőm van a teremben...”) úgy tűnik, nem sokkal többen vettek részt az adott plenáris ülésen – legalábbis a vita vége felé. (A jegyzőkönyv tanúsága szerint a T/2293. számú törvényjavaslat általános vitája körülbelül 13.30-tól 18.50-ig tartott).

Bár ettől többen óvták a plenáris ülést, a vita alapvetően az abortusz tilalmáról vagy engedélyezéséről szólt. Az elhangzott felszólalásokat a törvényjavaslathoz való

viszonyuk alapján három csoportra lehet bontani: a törvényjavaslat elvi alapjával egyetértő, az abortuszt ellenző és az abortusz tilalmáért szót emelő, valamint az abortuszt lelkiismereti okból ellenző, de annak tiltását nem követelő álláspontok hangzottak el. A továbbiakban áttekintjük, mi jellemzi ezeket a típusokat, kik képviselték az egyes álláspontokat és érvrendszerükben hogyan szerepeltették a nőket, a női szempontokat.

Az abortusz engedélyezését nem ellenző, a törvényjavaslatot nem, vagy csak egyes pontjaiban bíráló felszólalások férfiakról és nőkről egyaránt elhangzottak. Érdekes, hogy a törvényjavaslatot a Fidesz képviselői mellett nem a koalíciós partnerek, hanem két ellenzéki frakció, az MSZP és az SZDSZ tagjai támogatták. Ebből látszik, hogy az abortusz olyan téma, amely esetén a törésvonalakat nem annyira politikai, mint inkább lelkiismereti szempontok határozzák meg. A törvényjavaslatot támogatók közül többen hangsúlyozták, hogy az abortusz engedélyezése nem jelenti az abortusz támogatását: „...van abortuszt tiltó álláspont, és van abortuszt engedő álláspont... abortuszpárti álláspont... nincsen, nem létezik.” (Béki Gabriella SZDSZ). A törvényjavaslatot támogatók egy része jellemzően formai és általános politikai érveket hangoztatott: Gubicza Tibor, Halász János, Hortobágyi Krisztina (Fidesz), Kósáné Kovács Magda, Kökény Mihály, Schwarcz Tibor (MSZP), Bauer Tamás (SZDSZ). A törvényjavaslatot támogató felszólalások másik részére jellemző, hogy nővédelmi szempontokat is említenek és hangsúlyozzák a női önrendelkezést. Ezek a felszólalások jellemzően az MSZP és az SZDSZ képviselőitől, elsősorban nőktől származtak: „Mindenképpen lényeges, hogy az egyébként meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben lévő nő félelmét tovább semmiképpen nem kell, nem lehet erősíteni...” (T. Asztalos Ildikó SZDSZ). Ehhez a típushoz tartoznak még Béki Gabriella (SZDSZ) és Szabó Sándorné (MSZP) felszólalásai, valamint Göndör István (MSZP) felszólalása: „...nehéz végiggondolni, hogy milyen helyzetben lehet az a nő, aki egy nem kívánt terhességgel kell hogy megbékéljen.”.

Az abortusz tilalmáért szót emelők valamennyien férfiak⁴⁹, az MDF és a MIÉP képviselőcsoportból. Ennek az álláspontnak a képviselői az abortuszt lelkiismereti

⁴⁹ Pető Andrea konzervatív nőekkel készített interjúja alapján láthatjuk, hogy a konzervatív nők abortuszról vallott álláspontja árnyaltabb a konzervatív pártok hivatalos álláspontjánál (Pető [2003] pp.190-198.). Az abortuszt elutasítják ugyan, de a kérdést a lelkiismeret és nem törvény által szabályozandó területnek tekintik. Hangsúlyozzák a fogamzásgátlás fontosságát, nem kérdőjelezzik meg a szexuális élet szabadságát. Feltételezhető, hogy hasonló, a konzervatív értékek mellett a nők sajátos véleményét ötvöző álláspontot képviselhetek a képviselők is, ezért nem vállalták vagy vállalhatták a pártálláspont képviselését a törvényjavaslat vitájában.

okokból ellenzik, többen a Magyar Katolikus Püspöki Kar állásfoglalását is idézték felszólalásukban. Ezeket a felszólalásokat erősen emocionális hangvétel jellemzi, többen közülük az abortuszt gyilkosságnak minősítették: „...az élet a fogantatástól kezdődik, és akkor, amikor erről a kérdéstről beszélünk, akkor igenis életek elpusztításáról beszélünk.” (Csáky András MDF). „Bizony bátorság kell ahhoz, hogy ennek a törvényjavaslatnak a vitájában szembenézzünk a magzati élet kioltását követelő joggal mint hamis szabadságjoggal, és bátorság kell ahhoz, hogy néven nevezünk a legalizált gyilkosságokat mint e törvényből fakadó tagadhatatlan tényeket.” (Lezsák Sándor MDF). „...a büntető törvénykönyv mondja, hogy aki csecsemőjét 0 és 1 éves kora között megöli, az csecsemőgyilkos, tehát az embert ölt. Aki tehát egy olyan magzatot öl meg, aki a tudomány mai állása szerint a fogantatás és egyéves kora között él, az gyilkos.” (Erkel Tibor MIÉP). Az idézettekben kívül ehhez a típushoz tartoznak még Szászfalvi László (MDF) és Bognár László (MIÉP) felszólalásai. Az abortuszellenes álláspontot megfogalmazók közül egyedül Csáky András említette a férfiak felelősségét: „...sajnálatos, hogy mindig csak a nőről beszélünk, itt bizony a másik partnernek is komoly felelőssége van, és számtalanszor, minden alkalommal erre a felelősségre fel kell hogy hívjuk a figyelmet.”.

Az abortuszellenes felszólalások közül egyesek kifejezetten a nők, az anyák felelősségére helyezték a hangsúlyt: „A művi vetélésen átesett nők 77 százalékát hetekig, olykor hónapokon keresztül is gyötri a depresszió, az idegesség, a büntudat és a megbánás. Nagyon is érzik, hogy egy olyan kiszolgáltatott lényt küldtek a halálba kinek más teremtményeknél éppen az anya jelenti a legnagyobb biztonságot.” (Lezsák Sándor MDF). „...miért van az, hogy válság esetében nem fogadjuk el, hogy a depressziós öngyilkosságba meneküljön? Pedig az is a válságnak a megoldása egy emberi élet feláldozása árán, éppúgy, mint amikor az anya feláldozza a magzatát.” „Bizony bátorság kell ahhoz, hogy ennek a törvényjavaslatnak a vitájában szembenézzünk a magzati élet kioltását követelő joggal mint hamis szabadságjoggal, és bátorság kell ahhoz, hogy néven nevezünk a legalizált gyilkosságokat mint e törvényből fakadó tagadhatatlan tényeket.” (Kelemen András MDF).

„...az életellenes álláspont az, ami állandóan megszólal a tömegtájékoztatási eszközökben. Ezt az életellenes álláspontot és halálgépezetet kellene nekünk közös erővel leállítani, ehelyett önök a nők önrendelkezési jogáról beszélnek. Az önrendelkezési joggal abban a pillanatban él, amikor élettársi kapcsolatot vagy házastársi kapcsolatot létesít.” (Hegedűs Loránt MIÉP).

”Megítélésem szerint a nő önrendelkezési joga abban nyilvánul meg, hogy létesít-e szexuális kapcsolatot egy férfival vagy sem – itt kezdődik. Ha igen, önként létesít, akkor eldöntheti, hogy védekezik vagy nem. Ha eldöntötte, hogy nem védekezik, és ebből a kapcsolatból gyermek fogan, itt már nem áll fenn ez az önrendelkezési jog, mert már nemcsak a saját élete felett rendelkezi, hanem megindul benne egy másik élet.” (Fenyvessy Zoltán MIÉP). ”Ne tessék áltatni magunkat azzal, hogy létezik a nő önrendelkezése ebben a társadalomban! Nem létezik, mert gyermekkorától olyan nevelést kap, hogy már nem látja... tisztán azt, hogy életet olt ki vagy sem! Nem igaz, hogy a magyar nők jelenleg is úgy élik meg a magzatelhajtást, a nagy többség – természetesen tisztelet a kivételnek -, hogy gyilkolnának. Sajnos nem, nem úgy élik meg, nem úgy vannak kondicionálva, ugyebár...” (Csurka István MIÉP).

A fenti, nőket sérelmesen érintő álláspontot visszautasító felszólalások általában a Fidesz, MSZP és az SZDSZ női képviselőitől származtak: „Az ön (Lezsák Sándor fent idézett) hozzászólása súlyos mentális károkat okoz azoknak a nőknek az életében, akik ma ugyan krízishelyzetük miatt az abortuszra kényszerülnek, de egy életre megbénulhatnak azáltal, hogy lelkiismereti és morális válságba sodorjuk őket az önéhez hasonló hozzászólásokkal.” Vojnik Mária (MSZP). „Sértő a beállítás, amely a nőket felelőtlennek, életellenesnek bélyegzi, ha az abortuszt választják végső megoldásként. Valóban, ritkán esik szó a közös felelősségről egy gyermek életre hívásában, nevelésében.” (Hortobágyi Krisztina Fidesz). „Szeretném felhívni a figyelmüket, azok figyelmét is, akik már túl vannak ezen a gondon vagy problémán, és azokét is, akik előtte vannak, vagy fiuk még előtte van: a férfiaknak legalább akkora lehetősége és esélye van a védekezésre – legalább 50 százalék ez az esély. Kérem önöket, éljenek vele, és akkor felelős döntése lesz a férfinak is, nemcsak a nőnek.” (Szabó Sándorné MSZP Fenyvessy Zoltán fent idézett hozzászólására reagálva). A férfi felszólalók közül Surján László (Fidesz) utasította vissza az abortusz felelősségének nőkre való hátrítását: „Az abortusz, hölgyeim és uraim, a férfitársadalom önzésének jele.”

Az abortuszt ellenző, de a tiltást nem követelő álláspontot férfiak képviselték, különféle frakciókból: „A magzat ember, a fogantatástól a halálig egy egységes folyamatnak kell tekinteni... Én nem akarom senkire rákényszeríteni a saját véleményemet.” (Hegedűs Mihály FKGP). „... az abortusz nemcsak rossz, nemcsak helytelen, nemcsak káros, hanem valójában bűn is. Bűn, amit átmenetileg a társadalom nem büntet, mert úgy gondolja a törvényhozó, hogy nagyobb bajt okozna, ha ezt

keményen büntetné, mint ahogy erre volt már példa a magyar társadalom életében is, sokkal nagyobb bajokat okozna, mintha valamilyen formában szabályozza.” (Mécs Imre SZDSZ). Hasonló álláspontot képviselt Ivanics István és Surján László (Fidesz).

A plenáris ülés 2000. május 2-án szavazott a javaslat részletes vitára bocsátásáról, amit minden frakció támogatott. Saját frakciójától eltérően 12 MSZP-s és 3 SZDSZ-es képviselő szavazott, egy kivétellel (Herczog Edit MSZP) valamennyien férfiak. A korábbi bizottsági és plenáris vitákban elhangzott nyilatkozatok alapján a frakciók többsége 'lelkiismereti szavazást' tartott, tehát nem írt elő képviselőiknek szavazási kényszert.

Módosító javaslatok, részletes vita és szavazás a bizottságokban és a plenáris ülésen

A törvényjavaslatához 60 képviselői, 6 bizottsági, valamint 11 kapcsolódó módosító indítvány érkezett. A javaslatoknak a benyújtó(k) nem- és frakció szerinti megoszlását a 24. táblázat tartalmazza. Nem érkezett módosító javaslat a MIÉP és az FKGP képviselőcsoportoktól. A törvényjavaslat sajátosságát mutatja az a jelenség, hogy a kormánypárti képviselőktől több módosító javaslat érkezett, mint ellenzékítől. Kevés, mindössze 5,6% a nők által benyújtott módosító javaslat. Ez parlamenti létszámarányukhoz képest alacsony, és különösen alacsonynak tekinthető a nők életét különös érzékenységgel érintő témára való tekintettel. A táblázat adataiból láthatóan a nők körében egyáltalán nem fordult elő közös módosító javaslat még frakción belül sem, és nem volt példa frakcióközi együttműködésre sem. Mivel az országgyűlés adatbázisai az Iromány-nyilvántartó adatai alapján készülnek, a táblázat ezeket az adatokat tartalmazza. Különbség van azonban az Iromány-nyilvántartó és a Bizottsági főosztály nyilvántartása között (ami a bizottsági ajánlásokban mutatkozik meg): előbbi a módosítók aláírása, utóbbi a nyomtatásban benyújtóként feltüntetett nevek alapján tartja nyilván a benyújtókat. Az utóbbi nyilvántartás szerint a Fideszben volt egy közös módosító, amelyről hiányzik Koltai Ildikó aláírása, ezért a táblázatban férfi egyéni módosítóként szerepel. Volt továbbá Kósáné Kovács Magdának (MSZP) és Láyér Józsefnek (Fidesz) két közös módosító javaslata, amelyet utóbbi nem írt alá, pedig ez nem csak nemek, hanem frakcióközi, sőt kormány és ellenzék közötti interakcióra is példa.

Az Alkotmány- és igazságügyi bizottság 2000. április 26-i ülésén vita nélkül szavazott a módosító javaslatokról. Az Egészségügyi és szociális bizottság ugyanezen

a napon tartott ülésén az egyes módosító javaslatokat benyújtó képviselők felszólaltak ugyan, de kevés vita bontakozott ki. Legtöbbször Béki Gabriella (SZDSZ) szólalt fel (14 alkalommal), főleg saját, illetve frakciótársa (Mécs Imre) módosító javaslatainak védelmében, illetve olyan kormánypárti módosító javaslatok ellen, amelyek megítélése szerint olyan irányba változtatták volna a törvény módosítását, ami számukra elfogadhatatlan lenne. Két ízben is figyelmeztetett arra, hogy a törvényjavaslat a két ellenzéki frakció (MSZP, SZDSZ) támogatása nélkül „nem megy át”. Béki Gabriella és Szabó Sándorné aktivitásának köszönhetően ezen a bizottsági ülésen nagyszámúlag több volt a női, mint a férfi felszólalás.

Az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság április 25-i ülésén hosszadalmas vita bontakozott ki a módosító javaslatokról, elsősorban tanácsadó szolgálat előtt való ismételt megjelenés, a külföldiek abortuszszabályozása, valamint a várandóssági pótlék adókedvezmény formájában ajánlott biztosításáról. A vitában túlnyomó többségében a javaslatokat előterjesztő férfi bizottsági tagok (Ivanics István, Donáth László, Hegedüs Loránt) illetve meghívottként részt vevő Bauer Tamás vettek részt. A nők közül csak Kósáné Kovács Magda és az ugyancsak meghívottként részt vevő Béki Gabriella szólaltak fel néhány alkalommal.

A hatvan, első körben beérkezett módosító javaslatból nyolcat visszavontak, és mindössze hármat támogatott mind az előterjesztő, mind pedig a kijelölt bizottságok. Ezek a javaslatok Koltai Ildikó (Fidesz), Donáth László (MSZP) és Kósáné Kovács Magda (MSZP) és Láyer József (Fidesz) közös módosító javaslatainak egyike.

A törvényjavaslat részletes vitájára a május 25-i plenáris ülésen került sor. A vitában összesen 39 felszólalás és kétperces felszólalás hangzott el, amelyek nemek és frakció szerinti megoszlását a 25. táblázat tartalmazza. Az általános vitához képest nem csak a felszólalások száma csökkent, hanem azon belül a nőktől származó felszólalások aránya is 21,5-ről 15,4%-ra. Ez az arány azonban még mindig meghaladja a napirendi pont vitájával kapcsolatos felszólalások és kétperces felszólalások összesített átlagát (*lásd fent*), ami a nők téma iránti fokozott érdeklődését igazolja. A vita felszólalói nagyjából ugyanazok a képviselők, akik a törvényjavaslat bizottsági és plenáris vitájából eddig is aktívan kivették részüket. A legtöbb felszólalás Bauer Tamástól (SZDSZ), Ivanics Istvántól (Fidesz), Csáky Andrástól (MDF) és Surján Lászlótól (Fidesz) származott. A nők részéről ezúttal is Béki Gabriella (SZDSZ), Szabó Sándorné (MSZP) és Koltai Ildikó (Fidesz) szólaltak fel, új szereplő az MSZP részéről Lamperth Mónika. Többszörös elnöki figyelmeztetés ellenére ismét

vita bontakozott ki az abortusz engedélyezésének elvi kérdéséről Csáky András (MDF) és Mécs Imre (SZDSZ) és Bauer Tamás (SZDSZ) képviselők között. Ezúttal ebben a vitában nők nem vettek részt, amit úgy is értékelhetünk, hogy ők fegyelmezettebben tartották magukat a részletes vita szabályaihoz, és felszólalásaikat a módosító javaslatok tartalmára korlátozták.

A női felelősség kérdését felvető egyetlen felszólalás Erkel Tibor (MIÉP) részéről hangzott el: „Ha pedig egy teljesen védtelen lény, nem a nő része, hanem egy teljesen védtelen emberi lény ellen alkalmaz olyan eszközt, amelynek áldozatául esik, tehát ezzel meggyilkolja, akkor érzésem szerint a lelkiismeret-furdalása fokozódik – ha tisztességes emberi lényről van szó, aki ezt elvégezteti.”. Erre Koltai Ildikó (Fidesz) reagált, az abortusz kérdéséről szóló legemocionálisabb hozzászólásával: „Megmondom őszintén, hogy nagyon elkapott az indulat, amikor azt hallottam, hogy tisztességes emberi lényekben lelkiismeret-furdalás lesz, ha elmennek erre a beavatkozásra. Hát könyörgök, képviselő úr – és hadd szóljak önhöz, mint férfihez, mert bizony nagyon sokszor találkozom azzal a véleménnyel, főleg férfiak részéről, hogy nők úgy mennek el terhességmegszakításra, mintha ez öröm lenne-, tessék tudomásul venni, hogy ez nem öröm! Ez mindenkinek egy nagyon fájdalmas dolog, nagyon fájdalmas dolog lelkileg! Így aposztrofálni nőket, ez egyszerűen, elnézést kérek, de itt a parlamentben szégyenteljes.”.

A kapcsolódó módosító javaslatokról a három kijelölt bizottság június 7-én szinte vita nélkül szavazott.

Végszavazás

A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról T/2293. számon benyújtott törvényjavaslat végszavazását az országgyűlés nyári rendkívüli ülészakának 2. ülésnapján, 2000. június 20-án tartották, a MIÉP képviselőcsoport kérése alapján név szerinti szavazással. A szavazatok nem és frakciók szerinti megoszlását az *26. táblázat* tartalmazza. A végszavazás során a női képviselők körében nagyobb volt a hiányzási arány (21,2%) mint a férfiaknál (15,9%). A frakciótagok többségének szavazata alapján csak a Fidesz és az MSZP frakció támogatta a javaslatot, az SZDSZ tartózkodott. Az MSZP, az FKGP és az MDF frakció a vezérszónoklatok során, a Fidesz képviselői az általános vitában kinyilvánították, hogy frakciójuk nem ír elő szavazási kényszert, tehát képviselőik lelkiismeretük alapján dönthetik el, hogyan szavazzanak a törvényjavaslatról. A

frakciótól eltérő szavazatok aránya az FKGP frakcióban volt a legjelentősebb (40,0%), a Fidesz esetében 20,0%, az SZDSZ-ben 18,8% az MSZP-ben és az MDF-ben 6% körüli (frakciótól eltérő szavazat a frakció igen vagy nem szavazata esetén az ellentétes szavazat és a tartózkodás, a frakció többségi tartózkodó szavazata esetén az igen és a nem szavazat). Egyedül a MIÉP képviselői szavaztak teljesen egyöntetűen. A kiszavazási arány a férfiak esetében 15,8%. A 26 szavazó nő közül csak hárman voksoltak frakciójuktól eltérően (11,5%): a Fidesz frakcióban Mátrai Márta nemmel, az FKGP-ben Kiszely Katalin igennel szavazott, Torgyánné Cseh Mária tartózkodott a szavazástól. Mivel a törvényjavaslat bizottsági és plenáris vitájában ők nem szólaltak fel, frakciótól való eltérő szavazatuk indokát nem ismerjük.

27. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslat 2000. április 12-én zajlott általános vitája során elhangzott felszólalások és kétperces felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása

Frakciók	Felszólalások		
	Férfi felszólaló	Nő felszólaló	Összesen
Fidesz	15	3	18
FKGP	3	-	3
MDF	13	-	13
MIÉP	21	-	21
MSZP	11	9	20
SZDSZ	10	8	18
Összesen	73	20	93

28. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslathoz benyújtott módosító indítványok megoszlása a benyújtó(k) neme és frakció hovatartozása szerint

Frakció	Benyújtó(k) neme					Összesen
	Nő		Férfi		Vegyes	
	egyéni	közös	egyéni	közös		
Fidesz	1		22	4		27
FKGP						
MDF			10	2		12
MIÉP						
MSZP	3		8		7	
SZDSZ			8		6	14
Összesen	4	–	48	6	13	71
Összesen %	5,6%	0	67,6	8,5	18,3	100

29. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslat 2000. május 25-én zajlott részletes vitája során elhangzott felszólalások és kétperces felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása

Frakciók	Felszólalások		
	Férfi felszólalás	Női felszólalás	Összesen
Fidesz	10	1	11
FKGP	1	-	1
MDF	5	-	5
MIÉP	2	-	2
MSZP	3	3	6
SZDSZ	12	2	14
Összesen	33	6	39

30. táblázat: A T/2293. számú törvényjavaslat zárószavazása adatainak nemek és frakciók szerinti megoszlása

Frakció (létszám)	Beérkezett szavazat		Igen		Nem		Tartózkodik	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Fidesz (143)	121	9	96	8	22	1	3	
MSZP (136)	101	12	94	12	3		4	
FKGP (49)	33	2	5	1	21		7	1
SZDSZ (24)	14	2	1		2		11	2
MDF (16)	15	-			14		1	
MIÉP (12)	11	1			11	1		
független (6)	2						2	
Összesen (386)	297	26	196	21	73	2	28	3
Frakciótól eltérő szavazat								

31. táblázat: Egyes bizottsági üléseken résztvevő képviselők száma és aránya nemek szerinti bontásban (1999-2000)

Bizottság ülése	Férfiak		Nők	
Alkotmány- és igazságügyi bizottság	29	100%	4	100%
2000.03.14.	22	75,9%	4	100%
2000.04.26.	25	86,2%	3	75%
2000.06.07.	21	72,4	3	75%
Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság	18	100%	3	100%
2000.03.14.	12	66,7%	3	100%
2000.04.25.	12	66,7%	3	100%
2000.06.07.	13	72,2%	3	100%
Egészségügyi és szociális bizottság	17	100%	7	100%
1999.04.27.	11	64,7%	6	85,7%
1999.10.12.	12	70,6%	5	71,4
2000.02.02.	8	47,1%	6	85,7%
2000.03.13.	12	70,6%	7	100%
2000.04.26.	12	70,6%	6	85,7%
2000.06.07.	10	58,8%	4	57,1%

III.4.2. A kvótatörvények parlamenti vitája

A törvényjavaslat benyújtása

Sándor Klára és Magyar Bálint, az SZDSZ frakció képviselői 2007. május 16-án nyújtották be T/3060 számon „A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról”, valamint T/3066 számon az „Egyes törvények módosításáról a nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése érdekében” című törvényjavaslataikat. Az alkotmány módosítását célzó törvényjavaslat az alaptörvény kormányról szóló passzusát (33. §), a következők szerint kívánja módosítani: „A miniszterek személyére tett javaslatot úgy kell kialakítani, hogy közöttük mindkét nem legalább egyharmad arányban képviseltesse magát”. A T/3066-os számú törvényjavaslat a választási eljárásról szóló (1997. évi C.) törvénynek a választási listaállításról szóló rendelkezéseit módosítaná (illetve egészítené ki) a következőképpen: „A listán szereplő jelöltek sorrendjét a jelölő szervezet határozza meg annak figyelembe vételével, hogy az egyik nem képviselőjét minden esetben a másik nem képviselője kövesse. A listát bejelentése után nem lehet módosítani. Ha valamelyik jelölt a listáról kiesett, helyére a listán soron következő, vele azonos nemű jelölt lép”. A fenti, ún. ’cipzár-elv’ alkalmazása azt eredményezné, hogy a listákról bekerült képviselőknek mintegy fele, az összes képviselőnek körülbelül egyharmada lenne nő. Mivel a törvényjavaslat értelmében a megüresedő képviselői helyekre a jelölő szervezet csak azonos nemű képviselőt jelölhet, így a választások során kialakult nemi arány stabilizálható. A törvényjavaslat egyidejűleg – a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2006. évi LVII. törvény javasolt módosításával – azt is javasolja, hogy „Az államtitkárok személyére tett javaslatot úgy kell kialakítani, hogy az államtitkárok között mindkét nem legalább egyharmad arányban képviseltesse magát”.

A két törvényjavaslat – azonos szövegű – általános indokolása szerint a nemek közötti „...évszázadok, évezredek alatt eldeformálódott esélyeket” a formális jogegyenlőség nem tudja helyreállítani, nem teremt valódi esélyegyenlőséget a nőknek a közéletben történő szerepléséhez. Ezért a törvényhozásnak – kötelező jogi norma megteremtésével – aktívan be kell avatkoznia ebbe a folyamatba. A két törvényjavaslat egyidejűleg gondoskodik a kormány, valamint a parlamenti, önkormányzati és európai parlamenti választások során választott testületekben a női nem 1/3-ados arányának biztosításáról.

Törvényjavaslat valós tétjéről és esélyéről így írt az egyik előterjesztő, Magyar Bálint: „A kvóta valójában részvételi, hatalmi kérdés. A hatalomhoz való hozzáférés kérdése. A férfiak uralta Országgyűlésnek kell döntenie róla. Rövid távon is egzisztenciákat érintő változás lesz. ... De sokan megkérdőjelezzik, hogy a férfi politikusok önként lemondanak majd előjogaikról. Pedig a kiváltságosok nemes emelkedettségére volt már történelmi példa, mikor 1848-ban a nemesi országgyűlés a közteherviselésről és a jobbágyfelszabadításról döntött, és feladta privilégiumait. Megtesszük-e ezt mi is, ha másért nem, hát megfelelve a klasszikus 'lovagias' férfiszerepnek?” (Magyar [2007a])

A nők parlamenti részarányának növelésére irányuló törvényjavaslat benyújtása előtt Sándor Klára előzetesen egyeztetésre hívta a női képviselőket, a Népszabadságnak adott nyilatkozata szerint azért, „... hiszen párhovatartozástól függetlenül ugyanabban, a nők jogaira kevésbé érzékeny kulturális közegben harcolunk politikusként”. A megbeszélés tapasztalatait a következőképpen összegezte: „...biztató, hogy a meghívottak a párhovatartozásukat ebben a kérdésben nem helyezték előtérbe.” (Ónody [2007]) Ez az előzmény és a törvényjavaslatnak a nők és különösen a női politikusok szempontjából kiemelt jelentősége különösen érdekessé teszi számunkra a törvényjavaslat menetének vizsgálatát.

A törvényjavaslat társadalmi visszhangját mutatja, hogy a törvényjavaslat sorsát figyelemmel kísérő www.noikvota.hu oldalon mintegy 450 közéleti személy és 96 civil szervezet biztosította támogatásáról a női kvóta bevezetését. Az ENSZ CEDAW Bizottsága (a nők elleni diszkrimináció valamennyi formájának leküzdését szolgáló egyezmény betartását ellenőrző testülete) 2007. augusztus 10-én az alábbi nyilatkozatot tette közzé: "[...] a Bizottság továbbra is aggodalomra okot adónak értékeli a nők töretlenül alacsony arányú részvételét a politikában és a közéletben, valamint a döntéshozatali pozíciókban, ideértve az Országgyűlést, a minisztériumokat és a helyi önkormányzatokat, valamint a diplomáciai testületeket is. [...] A Bizottság bátorítja a tagállamot, hogy haladéktalanul fogadja el és alkalmazza a tervezett 50 százalékos női-férfi kvótát a választási listákon helyi és országos szinten egyaránt." A CEDAW nyilatkozatát ironikusan interpretálta Magyar Bálint a „Macsótársak, a nemzetközi helyzet fokozódik” című írásában: „A nemzetközi feminista összeesküvők az ENSZ szolgálékú közreműködésével könyörtelen támadást intéztek hazánk férfilakossága ellen. Kitarató ármánykodásuk eredményeképpen a világszervezet illetlen módon beavatkozott a magyar állam évezredes alkotmányos rendjébe, és

felszólította kormányunkat a női kvóta bevezetésére. Politikusaink egyelőre rendíthetetlenül őrzik hagyományainkat, védik a parlamentet, s a szívós munkával kivívott utolsó előtti helyünket az európai ranglistán. (Végre valamiben lenyomtuk Máltát!)” (Magyar [2007b]). A női kvóta kérdésének társadalmi környezetét jellemzi, hogy Az Eurobarometer 2006 júniusában végzett közvélemény-kutatása szerint (Eurobarometer [2007]) Magyarországon a megkérdezettek 71%-a támogatja a női parlamenti képviselők megválasztását, ami mindössze 1%-kal marad el az ’EU 25-ök’ átlagától. Ugyanakkor a magyar népesség többsége elégtelennek ítéli az országban tett erőfeszítéseket a diszkrimináció elleni küzdelem terén. Az e véleményen lévők aránya egy kissé meghaladja az EU egészében tapasztalhatót (56% szemben az EU szinten mért 51%-kal). Az ezzel ellentétes nézetet – miszerint az e téren kifejtett erőfeszítés elégséges – a magyarok 38%-a osztja (szemben az EU egészére vonatkozólag mért 45%-kal). Ezek az adatok azt mutatják, hogy a társadalomban nincsenek előítéletek a női politikusokkal szemben. Ahogy a kvótatörvény parlamenti vitájából látni fogjuk, lehet, hogy ebben a tekintetben a társadalom elfogadóbb, mint a politikai elit.

A törvényjavaslat tárgyalása szempontjából sajátos helyzetet teremtettek azok a párhuzamosan megjelenő sajtónyilatkozatok, amelyekben több politikusnő érvelt a kvóta bevezetése ellen. John Emese, az SZDSZ fővárosi frakcióvezetője a Népszabadságban megjelent írásában azt hangsúlyozta, hogy törvényi szabályozás helyett szemléletváltásra van szükség. szerinte a kvóta nem a diszkrimináció ellen hat, hanem tovább szegregál: „Én nem akarok kvótanő lenni, és nem akarom, hogy a szavazóknak újra kvótabányászokra, vagy kvótamunkásokra kelljen voksolni. [...] csak bele, az Országgyűlés megszavazza, hogy meghatározott számú helyet nőknek kell fenntartani, s ezzel jó eséllyel kiszorít a politikából sok tehetséges férfit, és esetleg nem megfelelően tehetséges és képzett nőket juttat a Tisztelt Házba” (John [2007]). Dávid Ibolya nyílt levélben fogalmazta meg saját és pártja aggályait a női kvótákkal kapcsolatban. Kérdései hasonló aggályokat tükröznek: a kvóta sérti a választás szabadságát, alkalmazása kontraszelekción eredményez és „...a pozitív diszkrimináció következtében az igazán tehetséges nőket is azzal fogják vádolni, hogy csupán a törvénynek köszönhetik az állásukat”. Érdekes, hogy mindkét politikus a kvótával kapcsolatos alkotmányjogi aggály mellett azt is megfogalmazta, hogy a kvóta alkalmazásával tehetségtelen nők kerülnének a politikába, akik előmenetelüket egyedül a kvótának köszönhetik.

Tárgysorozatba vétel és általános vita a bizottságokban

Az Alkotmányügyi bizottság 2007. június 4-én tárgyalta a törvényjavaslatok tárgysorozatba vételéről⁵⁰. Az előterjesztők nevében Sándor Klára tett szóbeli kiegészítést, amelyben – bizottság feladatkörének megfelelően a – törvényjavaslat indoklására vonatkozó álláspontot fejtette ki. Hangsúlyozta, hogy a nemek társadalmi esélyegyenlőtlensége tény: „Nincs ma olyan szociológiai adat vagy szemlélet vagy vélemény, amely szerint a nők ma ne szenvednének a társadalom minden területén diszkriminációt Magyarországon. Az adatok egyébként, amit most nem akarok részletesen elmondani, hiszen önök is tudják: a fizetések közötti különbségek ide tartoznak, vagy az üvegplafon, legkevésbé a gazdaságban, de ott is, főként a tudományban és a közéletben, és elsősorban persze a döntéshozó pozíciókban. Látjuk azt, hogy a parlamenti képviselők száma nemhogy nem emelkedik a rendszerváltás óta, hanem időnként visszacsúszkál, de mindenképpen mindig a világ átlagos eredménye alatt van, még hozzá jócskán... Egyértelműen a fennálló torz hatalommegosztás és a férfidomináns társadalmi struktúra következménye az, hogy ez így alakul”. Kiemelte, hogy az alkotmány 70/A. §-ának (3) bekezdése alapján, amely szerint 'a Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósítását az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel segíti' adott a jogi lehetőség a nők politikai esélyegyenlőségének biztosítására.

A vitában elhangzott négy felszólalásból a törvényjavaslatok egyértelmű támogatását megfogalmazó egyetlen hozzászólás Wiener Györgytől (MSZP) származott: „Történelmi tapasztalatok azt mutatják, döntően skandináv tapasztalatok, hogy ilyen átmeneti rendelkezések szükségesek lehetnek a női egyenjogúság biztosítása érdekében.” A többi felszólaló képviselő a törvényjavaslatok céljával – a nők arányának növelésével a döntéshozatalban – egyetértett, de a megoldás módjával – a kvótarendszerrel – nem. Ilyen tartalmú felszólalás hangzott el a bizottsági ülésen részt vevő három nő közül egyedül szót kérő Szabó Évától (MSZP) is.

A bizottság mindkét törvényjavaslatot 15 igen szavazattal 9 tartózkodás mellett vette tárgysorozatba. A jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy a résztvevők közül ki

⁵⁰ Az Országgyűlés Hárszabálya értelmében képviselő által benyújtott törvényjavaslat csak abban az esetben kerül az Országgyűlés tárgysorozatára, ha azt a kijelölt bizottság támogatja [98. § (3)], így az általános vita előtt egy önálló bizottsági vita során a kijelölt bizottság dönt a javaslat tárgysorozatba vételéről. Ez a kormány által benyújtott törvényjavaslatokhoz képest plusz egy bizottsági 'kört' eredményez.

hogyan szavazott. A hozzászólásokból és a résztvevők frakciótagságából adódóan feltételezhető, hogy a tartózkodások az ellenzéki képviselőktől származtak.

A kijelölt bizottságok: az Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottság (a továbbiakban Alkotmányügyi bizottság), valamint az Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottság (a továbbiakban Emberi jogi bizottság) a két törvényjavaslat általános vitáját összevontan folytatta le. A vizsgált periódusban mindkét bizottságban a parlamenti arányt meghaladó mértékben volt képviselve a női nem. Az Alkotmányügyi bizottság 29 fős testületében 4 (13,8%), az Emberi jogi bizottságban 19-ből 4 (21,1%) volt női képviselő. Ez a vizsgált téma szempontjából különösen fontos számunkra, hiszen így több lehetőség nyílt a női képviselők sajátos szempontjainak kifejtésére és számunkra is annak megismerésére.

Az Emberi jogi bizottság 2007. június 6-án tárgyalta a két törvényjavaslat az általános vitára való alkalmasságáról. Az egyetlen női felszólaló, Ékes Ilona (Fidesz) a következőképpen nyilatkozott: „Fontos lenne határozott, jó női programokkal kijönni a pártok részéről, azokhoz anyagi forrásokat biztosítani, valamint a programok határidejéről is világosan rendelkezni kellene és ellenőrizni kellene, hogy a programokat be is tartják. A javaslatot ezzel együtt tartanám elfogadhatónak, mert ez így önmagában nem elégséges”. Ebben a bizottságban is dr. Wiener György (MSZP) képviselő szólalt fel egyértelműen a törvényjavaslat védelmében, cáfolva az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium jelenlévő képviselőjének álláspontját, miszerint a törvényjavaslat korlátozza a passzív választójogot: „... a választójog egyenlőségének elvét ez semmiképpen nem sérti, hiszen ha például arról beszélünk, hogy egy férfi után egy nő következik, azután megint egy férfi, egy nő, abban az esetben pontosan annak nő meg az esélye, hogy a nők sokkal nagyobb valószínűséggel válhassanak jelöltté, nem pedig az a döntő, hogy ebben az esetben a férfiaknak a jelöltté váláshoz joga bármiféle korlátozást szenved. Ennek alapján a társadalom valamennyi passzív választójoggal rendelkező tagjának javul a pozíciója, hiszen itt arról van szó, hogy 50-50 százalék esélyt adunk erre. Most más kérdés, hogy a gyakorlat ma a férfiak és nők esetében ettől radikálisan eltér a férfiak javára”. A bizottság végül 10 támogató szavazattal 9 tartózkodás mellett támogatta az általános vitára bocsátást. Ez a szavazati arány teljesen megegyezik a bizottság kormánypárti-ellenzéki megoszlásának. A szavazás láthatóan mindkét bizottságban a frakció- és nem a nemi megoszlás szerint alakult.

Az Alkotmányügyi bizottságban október 8-án folytatta le a két törvényjavaslat általános vitáját, amely során 11 felszólalótól 13 felszólalás hangzott el. A felszólalók többsége támogatta a törvényjavaslat elvi alapját – a nők közéleti szerepének növelését –, csak az eszközt – a kvótarendszert – nem. A kvótarendszer ellenzőinek egyik érve szerint a kvóta kontraszelekciót eredményez. Mások (például Faragó Péter MSZP) afeletti aggályuknak adtak hangot, hogy a pártok nem találnak elegendő rátermett női jelöltet a kvóta által biztosított helyek feltöltésére: „...mi van akkor - kérdezem -, ha mondjuk, még sincs hölgy, aki jelentkezik? Nemhogy nem jelentkezik, nincs, nem találnak hölgyet...”. Egyetlen nő, Frankné dr. Kovács Szilvia (MSZP) szólt hozzá, ő sem egyértelműen támogatólag: „...a jelenlegi javaslat továbbgondolása mindenféleképpen szükséges”. A férfi hozzászólók közül Hajdu Attila és Wiener György egyértelműen támogatták a javaslatot, nem csak a nők döntéshozatalban betöltött arányának növelését, hanem az arra javasolt megoldást – a kvóta rendszert is. A szavazás során a választási eljárásról szóló törvény módosítására irányuló T/3066-os javaslatot a bizottság többsége általános vitára alkalmasnak tartotta, ugyanakkor az Alkotmány módosítását célzó T/3060-as javaslat általános vitára alkalmasságát 14 igen szavazat mellett 15 tartózkodással elutasította.

Általános vita és szavazás a plenáris ülésen

A két törvényjavaslat együttes általános vitája a plenáris ülésen október 16-án különösen késői időpontban kezdődött, ahogy arra az előterjesztők nevében felszólaló Sándor Klára utalt is: „Annak ellenére, hogy most kezdjük negyed tizenegy után - ami a svéd parlamentben lehetetlen lenne, hiszen ilyenkor már a képviselők otthon ülnek a családjukkal, mert így rendezték be a politikai életet...”. Pelczné dr. Gáll Ildikó (Fidesz) a késői időpont másik vonatkozását emelte ki – nyilvánosság korlátozását: „Itt e késői órában, nem túl méltó időpontban kerül tárgyalásra ez a törvényjavaslat. Érthetem ezt akár üzenetnek is, hiszen ez a téma, úgy gondolom, kellő nyilvánosságot kellene hogy kapjon, ha már mindannyian, mint az eddigi hozzászólásokban elhangzott, ezt a kérdést fontosnak tartjuk”. Ékes Ilona (Fidesz): „Azt hiszem, hogy ez az éjszakai vita is azt mutatja, hogy nem jó, hogy kevés nő van a parlamentben. A skandináv országokban ugyanis sokkal családbarátabb a döntéshozatal, és ilyen késői időre nem tesznek fontos témákat.” A törvényjavaslat tárgyalása végül 23:41-ig tartott. A felszólalások vizsgálta során megállapíthattuk, hogy a hasonlóan késői időpontban lévő napirend utáni felszólalások idején a női részvétel és aktivitás különösen

alacsony. A kvótatörvények vitájában a különösen késői időpont ellenére a nők magas számban vettek részt. Az általános vita második napján, október 30-án viszont csak két nő (Sándor Klára és Frankné Kovács Szilvia) vett részt a törvényjavaslatok 17:30 körül napirendre kerülő vitájában, ahogy azt az elnöklő Harrach Péter (KDNP) szövé is tette: „Úgy érzem, hogy férfiként üdvözlöm kell a teremben megjelent két hölgyet, hiszen ők képviselik az előterjesztésben megfogalmazott szempontokat. [...] Egyébként igaz van a képviselő asszonynak, a távollevő 38 képviselő asszonyt is üdvözlöm kellett volna”.

Sándor Klára expozíciójában rámutatott arra, hogy a nők aránya a döntéshozó szervezetekben lényegesen alacsonyabb, mint az arányuk és felkészültségük (a felsőfokú végzettségűek közötti arányuk) alapján elvárható. Ennek oka az, „... hogy a több ezer éves kulturális hagyomány szerint, amelyben élünk, a nőknek otthon van a helyük, a közélet pedig a férfiaké. Csak ha ezt a szemléletet a kultúrába rejtve tovább örökítjük, és nem törjük meg ennek a szemléletnek az állandó újraörökítését, akkor a nők emberi jogait nyirbáljuk meg, és emellett persze arról a tehetségről és azokról a képességekről is lemondunk, amiket a nők adhatnak döntéshozó pozícióban a magyar társadalomnak.” Magyar Bálint hangsúlyozta, hogy a kvótáról szóló vitában valójában alapvetően hatalmi kérdésszóról van szó: „Nem véletlen tehát, hogy az alapvető vita nem annyira pártok között zajlik ebben az ügyben, hanem inkább pártokon belül, nem egymást kívánják a pártok legyőzni ebben az ügyben, hanem általában saját politikai elitjükkel kerülnek szembe azok a képviselők, akik támogatják ezt a javaslatot, és próbálják a saját pártjaikat meggyőzni arról, hogy mégis ezt a kérdést rendezni kell, hiszen tűrhetetlen és tarthatatlan az, hogy a nőket, a társadalom nagyobbik felét kitevő kisebbséget gyakorlatilag a döntéshozatali pozícióból módszeresen, szisztematikusan kiszorítjuk”.

A törvényjavaslatok október 16-án és október 30-án zajlott általános vitája során elhangzott 31 felszólás frakciónként 1-2 képviselőtől származott⁵¹ (a felszólalások frakciók és a felszólaló neme szerinti megoszlása a 32. táblázatban látható). Az MSZP-ből Mécs Imre és Frankné dr. Kovács Szilvia, a Fideszből Pelczné dr. Gáll Ildikó és Ékes Ilona szólalt fel, a KDNP-t Salamon László, az MDF-et Pettkó András képviselte – több felszólalással a vitában, míg az SZDSZ frakcióból az előterjesztőkön kívül Béki Gabriella és Gulyás József szólaltak fel.

⁵¹ Jellemző munkamegosztási forma a frakciónál, hogy az egyes törvényjavaslatokat adott képviselő 'gondozza', ő tesz javaslatot a frakcióálláspontra és ő képviseli azt a plenáris ülésen.

A női kvóta egyértelmű támogatása (az előterjesztő Magyar Bálintén kívül) csak női felszólalásokban volt tetten érhető. Béki Gabriella (SZDSZ) a nők politikai részvételének várható társadalmi hatására helyezte a hangsúlyt: „... ha sikerülne a politikai döntéshozatalban egy kritikus tömeg fölé növelni a nők részvételét, az nagyon erőteljesen képes lenne befolyásolni, hogy az élet többi szegmensében is az esélyegyenlőséget elő tudjuk segíteni”. Pelczné dr. Gáll Ildikó (Fidesz) a nők különböző politikai stílusára helyezte a hangsúlyt: „Mi, nők nagyon sok elemmel hozzájárulhatunk a vezetéshez, hatékonyabbá tehetjük a helyzetek kezelését, rugalmasan alkalmazkodóvá tehetjük a szervezeteket, s mindenféleképpen azt gondolom, hogy ez a politikai döntésekre és a politikai kultúrára is pozitívan hatna. Azt mondják, hogy mi, női politikusok érzékenyebben figyelünk a választóink véleményére, jobban törekszünk kompromisszumra, kevésbé részesítjük előnyben a konfrontációt, igyekszünk kapcsolatokat kialakítani más értékrendek képviselőivel is”. Ékes Ilona (Fidesz) ugyancsak a sajátos női szempontok érvényesülését hangsúlyozta, az első női képviselőt Schlachta Margitot idézve, aki azt mondta: „Miért fontos a nő részvétele a törvényhozásban? Másképp és mást lát meg egy nő, új, életközeli praktikus szempontokat hozhat”.

A törvényjavaslatokkal szemben csak férfiak fogalmazták meg ellenérveiket. Salamon László (KDNP) alkotmányjogi aggályait fogalmazta meg, szerinte a kvóta korlátozza a választók szabadságát: „Kérdés ugyanis, hogy összeegyeztethető-e a választások szabadságával, hogy a törvény határozza meg az egyes pártok számára a listák összeállítását. Összeegyeztethető-e ez a jelöltállítás szabadságával, és kompetitív választásnak tekinthető-e az ily módon korlátozott választás?” Több felszólaló szerint a kvóta alkalmazásával tehetséges férfiak szorulnának ki a politikából és helyükre 'kvótanők' kerülnek, akik csak nemüknek köszönhetik pozíciójukat. Pettkó András (MDF): „Gondoljunk csak bele, hogy azok a férfiak, akik eddig nem tudtak kibújni a kulturális beidegződések és téveszmék mögül, hogyan vélekednek majd azokról a nőkről, akik jó eséllyel, kevesebb fáradozással is mandátumhoz fognak jutni.” Gulyás József (SZDSZ): „Azt gondolom, hogy a törvényhozás összetételét nem szabad a törvények erejével, központi szabályozással meghatározni. Hiszek abban, hogy a kormányba, a parlamentbe, az önkormányzatokba kerülők személyéről kizárólag a hozzáértés, az alkalmasság mentén szabad dönteni.” Mécs Imre (MSZP) szerint a kvótatörvény eredményeképpen kontraszelekció jön létre a nők kiválasztása során „... épp a családanyák nem kerülnének be ebbe az erőltetett,

diktatórikus kvótarendszerbe. Különbféle szinglik, kékharisnyák, egyedülállók vagy olyanok, akik ráérnek, azok lennének bent a parlamentben...”. Ezekre az aggályokra válaszolva az előterjesztő Magyar Bálint hangsúlyozta, hogy a jelenleg listáról bekerült férfiak ugyanúgy listás helyezésüknek köszönhetik mandátumukat: „Az a 210 képviselő, és azoknak a 87 százaléka, aki férfi, ugyanolyan kvótaférfiak, mint amilyen kvótanők lennének ezek. Nekik olyan pszichés problémát nem okoz itt ülni a parlamentben kvótaférfiként - nekem se egyébként -, tehát én azt hiszem, hogy ezzel a nők is meg fognak birkózni”. Mécs Imre hozzászólását pedig Sándor Klára utasította vissza: „...azt, hogy valaki szinglizzen és kékharisnyázzon a magyar parlamentben, túrhetetlennek tartom”.

A T/3066-os törvényjavaslat részletes vitára bocsátásáról szóló szavazás (2007. november 12.) során 281 támogató, 30 elutasító, valamint 4 tartózkodó szavazat érkezett. Az SZDSZ frakció egyhangúlag, az MSZP egyetlen tartózkodás mellett, a Fidesz frakciónak pedig a többsége (a szavazók 93,3%-a) támogatta, a KDNP és az MDF frakció pedig egyhangúlag elvetette a részletes vitára bocsátást. A jelen lévő női képviselők a KDNP pártcsoport tagjai kivételével (Hoffmann Rózsa és Lanczerdorfer Erzsébet a frakciójával együtt, elutasítással szavazott) támogatta a javaslatot (Bíró Ildikó Fidesz és Dávid Ibolya MDF nem vett részt a szavazáson.)

Módosító javaslatok, részletes vita és szavazás a bizottságokban és a plenáris ülésen

A T/3066-os törvényjavaslathoz 10 módosító javaslat és 3 kapcsolódó módosító javaslat érkezett (*33. táblázat*), a T/3060-ashoz egy sem. Kuncze Gábor (SZDSZ) három módosító javaslata a törvényjavaslat pontosítására irányult, míg Frankné Kovács Szilvia (MSZP) és az Emberi jogi bizottság egyik módosító javaslata a kvóta fokozatos bevezetését kezdeményezte. Salamon László és Lukács Tamás (KDNP) a fiatalokra és nyugdíjasokra, Filló Pál, Török Zsolt és Jauernik István (MSZP) a bérből és fizetésből élőkre, Török Zsolt (MSZP) a családosokra és gyermekekre kívánta kiterjeszteni a választási kvótát. A módosító javaslatok utóbbi két típusát az előterjesztő Magyar Bálint úgy értékelte, hogy előbbieket (a fokozatos bevezetésre irányulókat) célja az ellehetetlenítés, utóbbiaké pedig a nevetségessé tétel.

A módosító javaslatok közül az Alkotmányügyi bizottság a november 5-ei ülésén elutasította a kvótarendszer egyéb társadalmi csoportokra történő kiterjesztésére tett javaslatokat, támogatta viszont a kvótarendszer fokozatos bevezetésére tett

indítványokat. A vitában a női képviselők közül csak Frankné Kovács Szilvia (MSZP) szólalt fel, saját – a kvótarendszer fokozatos bevezetésére irányuló – módosító javaslatai mellett érvelve. Wiener György (MSZP) utasította vissza Salamon Lászlónak (KDNP) azt a kvóta ellen felhozott érvét, miszerint a nők nincsenek felkészülve a politikai szerepvállalásra: „... szerintem nem a nők nincsenek felkészülve erre a politikai szerepre, hanem a magyar társadalom konzervatív része ezt még nem nagyon bírja elviselni. Ez látszik a mostani vitában is”.

Az Emberi jogi bizottság november 6-ai ülésén vita nélkül szavazott a módosító javaslatokról és azokat (egyetlen, technikai jellegű javaslat kivételével) az előterjesztő álláspontja szerint fogadta illetve utasította el.

Az Alkotmányügyi bizottság a november 12-én T/3066-os törvényjavaslattal kapcsolatban Répássy Róbert (Fidesz) indítványát tárgyalta, aki Frankné Kovács Szilvia javaslatát átdolgozva a kvótarendszer fokozatos bevezetésére tett javaslatot, amit – a javaslat korábbi bizottsági támogatására alapozva – bizottsági módosító javaslatként ajánlott elfogadni. A javaslatot az előterjesztők elutasították, amit Sándor Klára a következőképpen indokolt: „Azért nem tudunk ezzel egyetérteni, mert azt gondoljuk, hogy a magyar demokrácia szégyenét készíti elő akár ez a bizottság is, akár az a másik javaslat is. Nevezetesen egy olyan javaslat van előttünk, amelyik csökkentené a nők létszámát az Országgyűlésben. Európai viszonylatban egyébként így is siralmasan állunk; ha komolyan vesszük, hogy ezeket a javaslatokat be lehetne vezetni, akkor valószínűleg még kevesebb lenne, kisebb lenne a nők aránya az Országgyűlésben”. A vitában Csiha Judit (MSZP) és Frankné Kovács Szilvia (MSZP) egyaránt elutasították azt a megjegyzést, hogy a bizottság „...a magyar demokrácia szégyenét készíti elő...”. A bizottsági ülésen részt vett, és szót kérve az eredeti javaslat támogatásával szólalt fel Gurmai Zita EP képviselő (Európai Szocialisták Pártja). A bizottság 9 igen, 8 nem szavazattal 5 tartózkodás mellett elutasította a javaslat bizottsági módosítóként való benyújtását.

Az Alkotmányügyi bizottság november 19-én szavazott a módosító javaslatokról. Az előterjesztő által támogatott technikai módosításon kívül az előterjesztő ellenében elfogadta Frankné Kovács Szilvia (MSZP) kapcsolódó módosító javaslatát a kvótarendszer fokozatos bevezetéséről.

A törvényjavaslat részletes vitája a plenáris ülésen november 12-én zajlott. A felszólalók közül (34. táblázat) a kvótarendszer elutasítását Hoffmann Rózsa és Salamon László (mindketten a KDNP képviselői) képviselték, több felszólalással is.

Salamon László a kvótarendszert alkotmányjogi szempontból aggályosnak, a női diszkrimináció szempontjából (amelynek meglétét cáfolta) pedig szükségtelennek tartotta: „Diszkrimináció: emberi jogi méltóságot sértő megkülönböztetés, egy tudatos magatartás, tehát akkor valósulna meg, ha a pártok tudatosan, nőellenes attitűdből állnának útjába a hölgyek jelölésének. Erre semmilyen bizonyíték nincs”. Hoffmann Rózsa azt hangsúlyozta, hogy a rátermett és a politika iránt érdeklődő nők kvóta, vagyis kényszer nélkül is bekerülnek a politikába: „...egyikünk sem állította azt, hogy azért nincs több nő, mert tehetségtelenek, tehát rossz volt, kedves képviselő asszony, a logikai következtetése, hanem a női hagyományos szerepeket, amelyeket őrizni, mi több, erősíteni kell, azokat, engedjük meg, ne erőltessük”. Érvelése egyértelműen a konzervatív nemi szerepfelfogáson alapult. Szabóné Müller Tímea és Magyar Bálint egyaránt a nők és férfiak családon belüli egyenlő munkamegosztására alapozva cáfolták, hogy a nők családi kööttségeik miatt nem vállalhatják a képviselői munkát.

A kvóta fokozatos bevezetése mellett érvelt Szabóné Müller Tímea, Frankné Kovács Szilvia és Ecsődi László az MSZP részéről, valamint Gyenesei István független képviselő. Az előterjesztők hangsúlyozták, hogy a módosító javaslatokban megfogalmazott 33 illetve 25 %-os kvóta elfogadásával és betartásával a női arány 20% alatt maradna, illetve a jelenlegi szintet sem érné el. Török Zsolt (MSZP) a saját 'gyermekes szülők kvótájának' nevezhető javaslata mellett érvelt. A törvényjavaslat egyértelmű támogatását egyedül Bernáth Ildikó (Fidesz) fogalmazta meg.

Az Emberi jogi bizottság november 13-án Szabóné Müller Tímea (MSZP) előterjesztésében bizottsági módosító javaslatok benyújtásáról tárgyalt. Egyikük a törvényjavaslatot csak szövegezésében módosította – ezt a bizottság el is fogadta és bizottsági módosítóként benyújtotta. A másik két előterjesztés a törvényjavaslat tartalmi résznek módosítására tett javaslatot, a listákon a nők kötelező arányát kezdetben 33 illetve 25 %-ban megállapítva. Szabóné Müller Tímea a javaslatokat azzal indokolta, hogy ha az 50%-os kvóta 'nem megy át', legalább egyik vagy másik, alacsonyabb szinten meghatározott kvóta kerüljön elfogadásra. Sándor Klára elutasította mindkét javaslatot, mivel azok nem eredményeznék a női képviselők arányának számottevő növelését. Az eredeti törvényjavaslatban megfogalmazott 50% mellett Wiener György (MSZP), Gusztos Péter (SZDSZ) és Ékes Ilona (Fidesz) érvelt, a fokozatos bevezetés mellett Pettkó András (MDF) és Szászfalvi László (KDNP). A vitában ismét felmerült a kisebbségi kvóta szükségességével kapcsolatos felvetés (Teleki László MSZP). A bizottság végül a 33%-ról induló fokozatos kvóta-

bevezetésre vonatkozó javaslatot támogatva azt bizottsági módosító javaslatként benyújtotta.

A módosító javaslatokról november 19-én szavazott a plenáris ülés, 1-2 technikai jellegű módosítástól eltekintve valamennyi javaslatot elvetett. A kvótarendszer fokozatos bevezetésére vonatkozó javaslatok szavazási eredményeit érdemes áttekintenünk. Frankné Kovács Szilvia (MSZP) eredeti módosító javaslatát (amelyben a 2010-es választások tekintetében a listákon minden ötödik, 2018-tól minden harmadik jelölt ellenkező nemét írta elő) mindössze 24-en támogatták, köztük 9 nő képviselő az MSZP frakcióból. Az Emberi jogi bizottság javaslata (amely a 2010-es választások tekintetében a listákon minden harmadik, 2018-tól minden második jelölt ellenkező nemét javasolja) 26 támogató szavazatot kapott, amelyből 15-öt az MSZP frakció nő képviselői adtak le. Frankné Kovács Szilvia kapcsolódó módosító javaslata (amely három fokozatú bevezetést ajánl a soron következő választások alkalmával minden negyedik, majd minden harmadik, végül minden második jelölt ellenkező nemének meghatározásával) 171 támogató szavazatot kapott. Egyedül az MSZ frakció azonosult a javaslattal, szavazó képviselőik 95,4%-a (166 szavazat) támogatta a módosító javaslatot. A nők közül 21-en igennel szavaztak, egyedül Horváth Klára utasította el a javaslatot. Az MSZP frakció tehát egységesen a női kvóta közepes tempójú, fokozatos bevezetésére tette le a voksát.

Végszavazás

A törvényjavaslatok végszavazására 2007. november 26-án került sor. A szavazás előtt a kormány álláspontját a következőképpen tolmácsolta a dr. Ujhelyi István államtitkár: „Elnök Asszony! Tisztelt Ház! A Magyar Köztársaság kormánya nevében egy férfi által vezetett tárca, az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium képviselőjében tájékoztatom az Országgyűlést, hogy a kormány az előterjesztés céljával egyetért és azt támogatja”. Ezen a ponton érdemes felidézni, hogy a kormány ingadozó álláspontot képviselt a törvényjavaslatok tárgyalása során. Júniusban az Emberi jogi bizottság ülésén az Önkormányzati és Területfejlesztési minisztérium képviselője alkotmányjogi szempontból aggályosnak tartotta és nem támogatta a javaslatokat, míg a Szociális és Munkaügyi tárca támogatta azt. A későbbiekben egészen a módosító javaslatokat tárgyaló bizottsági ülésekig (november 19.) azt nyilatkozták, hogy nincs kormányálláspon és több bizottsági ülésről hiányzott a kormány képviselője.

Mindkét törvényjavaslat elfogadása minősített többséget igényelt, de egyikük sem kapta meg nem csak a minősített többséghez szükséges szavazatot, de még a jelen lévő képviselők többségének szavazatát sem (a szavazatok frakciók és a képviselő neme szerinti megoszlását a 35. illetve a 36. táblázat tartalmazza). A T/3060-as javaslatra igennel 76-an, nemmel 218-an szavaztak, 57-en tartózkodtak. Ezek a szavazatok az összes képviselő 19,7; 56,6 illetve 14,8 %-át jelentik (az Alkotmány módosításához az összes képviselő kétharmadának támogató szavazata szükséges). A szavazati eredmény bejelentését a karzaton helyet foglaló nőszervezetek tagjai részéről – a karzatlátogatókra vonatkozó vélemény- és tetszésnyilvánítási tilalom ellenére – füttyszó és piros lapok felmutatása kísérte.

Bár a két törvényjavaslatot együttesen tárgyalta a parlament, sorsuk már a bizottsági szakaszban elvált egymástól. Különböző megítélésük a végszavazásnál is megmutatkozott. Lényegesen kevesebben támogatták a kormánytagok nemi arányának törvényi szabályozását, mint a választási és államtitkári kvótákat⁵². A T/3066-os törvényjavaslatot 132-en támogatták (38,0 %), 97-en elvetették (28,0 %) és 118-an tartózkodtak a szavazástól (34,0 % – az arányok ezúttal a leadott szavazatok %-ában értendők, mivel a javaslat elfogadása egyszerű többséget igényelt). A szavazati arányok figyelemre méltóak. Többen támogatták a törvényjavaslatot, mint ahányan elutasították és sokan 'rejtőztek' a tartózkodás álarca mögé. Talán ez a pozíció képviseli azt az álláspontot, ami a bizottsági és plenáris vitában úgy fogalmazódott meg hogy „a célokkal egyetértünk, de a konkrét megoldási formával nem”.

A szavazatokban kimutatható másik törésvonal a pártok szerint jelentkezik⁵³. A konzervatív pártok egyértelműen elutasították mindkét javaslatot. A KDNP és az MDF egységesen nemmel szavazott mindkét törvényjavaslat esetében, a Fidesz képviselőinek pedig 79,8 illetve 33,9%-a. Bár az utóbbi (a T/3066-os törvényjavaslat esetében) csak a szavazatok egyharmada, ehhez társul további 50,8%-nyi tartózkodó szavazat. A kis pártok esetében az egyértelmű elutasításhoz a konzervatív jellegen kívül minden bizonnyal pártjuk politikai pozíciója is hozzájárult. Mivel a kis pártoknak alig van egyéni körzetben mandátumot szerzett képviselőjük, a

⁵² Ennek felismeréseként 2008 őszén Sándor Klára és Magyar Bálint csak a választási kvótára vonatkozó javaslatukat nyújtották be ismételten „A választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról a nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése érdekében” címmel. A törvényjavaslat a T/6205-ös számot kapta, tárgyalása a kézirat lezárásnak időpontjában folyamatban van.

⁵³ A szavazatok értékelésekor figyelembe kell vennünk, hogy az SZDSZ frakció tagjai számára előírta a törvényjavaslatok támogatását, míg az MSZP és a Fidesz frakcióülése egyaránt engedélyezte tagjai számára a lelkiismereti szavazást.

kvótarendszer bevezetése alaposan átrendezné hatalmi elitjüket. Az SZSZ frakció ugyanakkor úgy döntött, hogy tagjai számára előírja a törvényjavaslatok kötelező elfogadását, ami a pártban érzékelhetően kialakult vitához képest meglepő. Egyetlen képviselőjük (Gulyás József) szavazott a 3066-os javaslat ellen, akinek indokait az általános vita során megismerhettük. A két nagy párt képviselőinek szavazatai viszont erősen megoszlanak. Az MSZP képviselőinek mintegy harmada (32,4%) támogatta a 3060-as, és több mint fele (55,4%) a 3066-os törvényjavaslatot. Bár ez jóval magasabb, mint a konzervatív pártok esetében, egy olyan párttól, amelynek külföldi társszervezetei élen járnak a női kvóták alkalmazásában, és amely már évek óta deklarálta a női kvóták alkalmazását, ez a támogatás meglehetősen szerény. Lehetséges, hogy ez a csekély szavazati arány épp a párt politikai elitjének azt a mentalitását mutatja, ami miatt a párt kvótarendszere nem realizálódik a gyakorlatban.

A szavazatokban a párthovatartozáson kívül erőteljesen mutatkozik meg a képviselők nemi hovatartozása szerinti különbség. Az egyes javaslatokat a nőknek 51,3 illetve 86,8 %-a, míg a férfiaknak csak 17,9 illetve 32,0 %-a támogatta. Ha csak nők szavaztak volna, a 3066-os törvényjavaslat minősített többséggel is elfogadásra került volna! A nők szavazási magatartása azonban frakciónként változó (ami természetesen összefügg a frakciólétszámmal is, hiszen nagyobb létszám esetén jobban mutatkoznak a különbségek). Az MDF egyetlen női tagja (Dávid Ibolya) nem volt jelen a szavazáson, de (elutasító) álláspontját a sajtóból megismerhettük. A KDNP frakció két nő tagja a frakcióálláspont mellett – a törvényjavaslatok elutasítására szavazott. Az SZDSZ mindhárom női képviselője támogatta a kvóták bevezetését. A Fidesz frakcióban az egyes törvényjavaslatokat a férfiaknak csak 3,4 illetve 11,3, míg a nőknek 18,2 illetve 66,7 %-a támogatta. Mindkét javaslatra igent mondott Bernáth Ildikó (a 3 ciklusból kettőben listáról került a parlamentbe), mindkettőt elutasította Vigh Ilona (aki két egyéni győzelem után a jelen ciklusban területi listás mandátummal rendelkezik). Jól láthatóan az MSZP alacsony támogatási mutatója is mindenekelőtt a férfiak szavazatán múlott. Közülük csak 26,9 illetve 48,4 %-uk szavazott igennel, míg a nőknek többsége 65,2 illetve 100 %-a – ami 22 szavazat esetében már releváns mutató. A kormánykvótát egyebek között nem támogatták a kormánytagok és államtitkárok közül Lampert Mónika szociális és munkaügyi miniszter és Vadai Ágnes honvédelmi minisztériumi államtitkár.

Kérdések és válaszok

A kvótatörvény parlamenti vitája során számos, politikusoktól elhangzott kételyt, érvet és ellenérvet idéztünk. Érdeemes párhuzamba állítani a felvetett kérdéseket a dolgozat kutatási eredményeivel.

Általános érv a kvóták ellen, hogy sérti a választók szabadságát. A benyújtott törvényjavaslat értelmében a kvóta-szabályozás a pártlistákra vonatkozik, amelyeknek összetételét nem a választók, hanem a pártok határozzák meg. A választóknak – azon kívül, hogy adott párt listájára szavazva a jelöltek összeállítását is értékeli – nincs befolyása a lista összetételére. Ebben a tekintetben tehát nem a választók, hanem a pártok választási szabadsága korlátozódik – jelöltjeik kiválasztása szempontjából. A jelöltekről szóló fejezetben láthattuk, hogy a nőknek a jelöltek között és ezen belül a listákon való szerepeltetése távol áll az esélyegyenlőség követelményétől. Ennek a szempontnak a jelöltlista összeállításába való beépítése indokolt tehát. Mivel a kvóta-előírás az egyéni választókerületek jelöltjeire nem vonatkozik, a pártokat a politikai verseny racionalitása szempontjából sem éri hátrány.

Felmerült ellenérvként, hogy a kvóta kontraszelekciót eredményez, alkalmazásával a nők csak nemüknek, nem rátermettségüknek köszönhetik majd mandátumukat. A képviselők szocio-demográfiai adottságainak vizsgálatakor megállapíthattuk, hogy a jelenlegi létszamarány mellett a nőknek inkább magasabb elvárásoknak kell megfelelniük. A női létszám növekedésével épp a követelmények kiegyenlítése lehet az első eredmény. Az iskolai végzettségre, képzettségre, valamint a nők politikai szerepvállalására (például önkormányzati részvételére) vonatkozó össz-társadalmi adatok alapján attól sem kell tartani, hogy a kvóta alkalmazása esetén engedni kéne jelöltekkel szemben támasztott szakmai-politikai követelményekből a női jelöltek esetében.

Többen felvetették, hogy talán nem is lesz elegendő női aspiráns politikai pályára. Valóban, a politika nem túl vonzó a közvélemény számára. A parlament kormány, és a pártok rendszerint sereghajtók az intézmények iránti bizalom listáján.⁵⁴ Ez a negatív attitűd azonban nem nem-specifikus. A nők fokozott politikai szerepvállalására vonatkozó várakozások pedig épp a jelenlegi politikai viszonyokat jellemző konfrontáció csökkenésére irányulnak. A szocio-demográfiai tulajdonságok vizsgálatakor valóban rámutathattunk, hogy a nőknek nehezebb összeegyeztetni

⁵⁴ A Medián legfrissebb (2007-re vonatkozó) felmérése a <http://www.median.hu/object.d2922db5-0ffc-4df9-ac64-27ce39a73767>.ivy címen olvasható (letöltés 2008. szeptember 15.)

magán- és a közsféra által rájuk rótt kötelezettségeket, ebből a szempontból valóban több szempontot kell mérlegre tenniük, mikor a politikai pályára lépésről döntenek. Hosszabb távon ugyanakkor épp a nők politikai szerepvállalásával, a női szempontoknak a törvényhozásba történő beépülésével formálódhatnak úgy a társadalmi viszonyok, hogy ebben a tekintetben esélyegyenlőség lehessen a nemek között. A jelöltlisták tüzetes vizsgálata alapján pedig az látható, hogy a pártoknak van elegendő női jelölje ahhoz, hogy egy reális hosszúságú listán (jelenleg a listákon a megszerezhető mandátumok többszörösének megfelelő számú jelölt szerepel) biztosítani tudják a kvóta előírásait.

Megfogalmazódott az a félelem, hogy a kvóta alkalmazásával leértékelődik a 'női mandátum', a kvóta alapján mandátumot nyert nők csak 'dísz-nőként', 'kvóta-nőként' szerepelnek a parlamentben. A nők parlamenti tevékenységének elemzése azt mutatja, hogy a nők a férfiaknál aktívabban vesznek részt a parlamenti munkában. Ha azt feltételezzük, hogy a létszámuk növekedésével aktivitásuk csökken, 'első körben' csak az aktivitásuknak a férfi képviselők szintjére csökkenése a tét. Azt sem gondolnám, hogy a listáról bekerült képviselők közül a nők kevésbé lennének érdekeltek abban, hogy 'megdolgozzanak a mandátumukért'.

Többen megfogalmazták, hogy a kvótatörvény helyett a társadalmi tudat formálása útján, fokozatosan kell eljutni az arányos női képviselethez. Láthattuk, hogy női képviselők aránya nem növekedett számottevően 1990 óta. A növekmény üteme annyira csekély, hogy emellett az arányos képviselet, vagy akár a kritikus tömeg elérése csak a nagyon távoli jövőben realizálódhat. Ez a jövő ráadásul nem csak távoli, bizonytalan is. A jelölések és választási eredmények, a szocio-demográfiai jellemzők és a parlamenti pozíciók vizsgálata egyaránt visszalépést mutat a nők esélyegyenlősége szempontjából. Hogy ez nem mutatkozik meg a megválasztott női képviselők arányában, csak egy maroknyi, munkájával komoly tapasztalatra, valamint társadalmi-politikai elismertséget elért nőnek köszönhető. Ezek a feltárt tendenciák azt engedik feltételezni, hogy rásegítő intézkedések nélkül a nők aránya inkább csökkenhet a következő választások során.

A nők parlamenti tevékenységére vonatkozó vizsgálatok azt mutatják, hogy a kvótával kapcsolatos aggályoknak és félelmeknek nincs reális talaja. A nők parlamenti arányának növekedésével nem kell sem a jelöltek, sem a parlamenti munka minőségének csökkenésétől tartani. Változtatni kell viszont a pártok jelöltállítási

gyakorlatán, és változtatandó – a magánszférával való könnyebb összeegyeztethetőség irányában – a parlamenti munkarend és infrastruktúra.

32. táblázat: A T/6030. és T/6033 számú törvényjavaslatok 2007. október 16-án és 30-án zajlott általános vitája során elhangzott felszólalások és kétperces felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása*

Frakciók	Felszólalások		
	Férfi felszólalás	Női felszólalás	Összesen
MSZP	3	5	8
Fidesz	–	4	4
KDNP	10	–	10
SZDSZ	2	1	3
MDF	6	–	6
Összesen	21	10	31

* Az előterjesztők felszólalásai nélkül

33. táblázat: A T/3066. számú törvényjavaslathoz benyújtott módosító indítványok megoszlása a benyújtó(k) neme és frakció hovatartozása szerint

Frakció	Benyújtó(k) neme					Összesen
	Nő		Férfi		Vegyes	
	egyéni	közös	egyéni	közös		
Fidesz						–
KDNP				1		1
MDF						–
MSZP	1		2	1		4
SZDSZ			3			3
Emberi jogi biz					2	2
Összesen	1	–	5	2	2	10

34. táblázat: A T/6033. számú törvényjavaslat 2007. november 12-én zajlott részletes vitája során elhangzott felszólalások és kétperces felszólalások frakciók és nemek szerinti megoszlása*

Frakciók	Felszólalások		
	Férfi felszólalás	Női felszólalás	Összesen
Fidesz	–	1	1
KDNP	7	5	12
MDF	–	–	–
MSZP	7	9	16
SZDSZ	–	–	–
Független	1		
Összesen			

* Az előterjesztők felszólalásai nélkül

35. táblázat: A T/3060. számú törvényjavaslat zárószavazása adatainak nemek és frakciók szerinti megoszlása

Frakció (létszám)	Beérkezett szavazat		Igen		Nem		Tartózkodik	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
MSZP (190)	156	23	42	15	78	7	36	1
Fidesz (139)	118	11	4	2	95	8	19	1
KDNP (22)	18	2	–	–	18	2	–	–
SZDSZ (20)	10	3	10	3	–	–	–	–
MDF (11)	9	–	–	–	9	–	–	–
független (3)	1	–	–	–	1	–	–	–
Összesen (385)	312	39	56	20	201	17	55	2
Összesen (%*)	351 (91,2 %)		76 (19,7 %)		218 (56,6 %)		57 (14,8 %)	
Frakciótól eltérő szavazat								

* Az összes képviselő %-ában.

36. táblázat: A T/3066. számú törvényjavaslat zárószavazási adatainak nemek és frakciók szerinti megoszlása

Frakció (létszám)	Beérkezett szavazat		Igen		Nem		Tartózkodik	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
MSZP (190)	153	24	74	24	24	–	55	–
Fidesz (139)	115	9	13	6	41	1	61	2
KDNP (22)	18	2			18	2		
SZDSZ (20)	12	3	11	3	1	–		
MDF (11)	9	–	–	–	9	–	–	–
független (3)	2	–	1	–	1	–	–	–
Összesen (385)	309	38	99	33	94	3	116	2
Összesen (%*)	347 (100 %)		132 (38,0 %)		97 (28,0 %)		118 (34,0 %)	
Frakciótól eltérő szavazat								

* A szavazó képviselők %-ában.

37. táblázat: Egyes bizottsági üléseken résztvevő képviselők száma és aránya nemek szerinti bontásban (2007)

Bizottsági ülés	Férfiak		Nők	
	Szám	Arány	Szám	Arány
Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottság	25	100%	4	100%
2007.06.04.	21	84%	3	75%
2007.10.08.	20	80%	3	75%
2007.11.05.	19	76%	4	100%
2007.11.12.	22	88%	4	100%
2007.11.19.	14	56%	3	75%
Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság	15	100%	4	100%
2007.06.06.	9	60%	3	75%
2007.11.06.	12	80%	4	100%
2007.11.12.	10	66,7%	4	100%
2007.11.13.	10	66,7%	4	100%

Az esettanulmányok tanulságai

Mielőtt rátérnénk a női képviselő tapasztalataira, érdemes kiemelni néhány, a nők parlamenti tevékenységére utaló, az esettanulmányok alapján tehető általános megállapítást. Korábban láthattuk, hogy a nők kiemelkedő, a férfiakat is meghaladó aktivitást mutatnak a plenáris ülések különböző felszólalásai során. Láthatóan a női témákban szerepvállalásuk még jelentősebb, ami mindenképpen alátámasztja azokat a várakozásokat, amelyek a magasabb arányú női képviselőtől a politikai tematika változására, a női ügyek hangsúlyos képviselőre irányulnak. Az esettanulmányok során rögzített bizottsági részvételi adatok (31. és 37. táblázat) azt mutatják, hogy a nők összességében és szinte minden egyes alkalommal nagyobb arányban vesznek részt a bizottsági ülésen. Ezeket a mutatókat a plenáris aktivitással összevetve megállapíthatjuk, hogy a nők a parlamenti munkát a férfiakat meghaladó nagy fegyelemmel és aktivitással, összességében komoly hivatástudattal végzik. A képviselő szempontjából tapasztalható hiátust tehát nem az elhivatottság hiánya okozza.

A Rosabeth Moss Kanter által felállított tipológia szerint azokat a csoportokat, ahol a kisebbségek (esetünkben a nők) részaránya 15 % alatt van, a többség (esetünkben a férfiak) és annak kultúrája uralja. E csoportokban a kisebbség jelenléte csak 'token' – azaz jelképes, szimbólumszerű. Ilyen alacsony létszámarány mellett a kisebbség tagjainak nem áll érdekében csoportként fellépni, inkább besimulni a többség és annak kultúrája által dominált közegbe. A nők 'token'-szintű képviselőtének hatása az együttműködés, a sajátos érvrendszer és a szavazási szolidaritás hiányában volt tetten érhető esettanulmányaink során. Mindezek összességében a női képviselő lehetőségét is negatívan befolyásolták.

Ahogy az esettanulmányokból is láthatjuk, egy-egy törvényjavaslat (illetve a fenti esetben téma, ami több törvényjavaslatban realizálódott) sorsa meglehetősen szövevényes. Számos ponton – a bizottsági és plenáris viták és szavazások, módosító javaslatok, akár önálló törvényjavaslatok, interpellációk, stb. – van lehetőség a sajátos érdekek, az egyéni vélemények kinyilvánítására. A kvótatörvények parlamenti vitáját és eredményét ugyanakkor az a tény sem befolyásolta, hogy az előterjesztők előzetesen egyeztettek a nő képviselővel. Akárcsak a magzatvédelmi törvény esetén, ez esetben sem tapasztalhattunk együttműködést a parlamenti vita során, sőt. Épp Frankné Kovács Szilvia (MSZP) módosító javaslata osztotta meg a kvótát támogatók, köztük a női képviselő csoportját. A kvótarendszert támogatók nem egyeztették

álláspontjukat, a vita adott szakaszában egymás ellen érveltek a fokozatos és az azonnali bevezetés hívei. Ez gyengítette a kvótarendszert támogatók érvelésének hatását. Az önálló képviselői indítványok benyújtásánál (törvény- és határozati javaslatok, módosító javaslatok) a témát felvállaló nők gyakrabban működtek együtt férfi, mint női képviselőtársaikkal.

A női együttműködésnek és szolidaritásnak a szavazások során sem egyértelműek a jelei (a magzatvédelmi törvény esetében a nők egyértelműen pártkötődés szerint szavaztak, míg a kvótajavaslat során kimutatható a nemek szerinti törésvonal). A pártkötődés, a szavazási fegyelem fontosabbnak látszik a női ügyek képviselénél⁵⁵ (a szavazási fegyelem a Magyar Országgyűlésben egyébként is meglehetősen erős, nemektől függetlenül ritkák a frakciótól eltérő szavazatok).

Az együttműködés és a szolidaritás hiánya mellett azt is megállapíthatjuk, hogy a sajátosan női szempontok képviselete sem általános, a nők felszólalásait kevés kivétellel a pártálláspont képviselete és a politikai érvrendszer jellemzi. A téma mellett elhivatottan fellépők is ritkán élnek azzal a lehetőséggel, hogy a nők sajátos érdekeit hangsúlyozzák, azzal érveljenek a felszólalásaik során. Ez annak ellenére megállapítható, hogy a kvótatörvény során többször hangzott el olyan felszólalás, amelyben a női szempontok kerültek előtérbe (például az ülés késői időpontja, a nők hatása a politikára, a nők politikai és családi szerepvállalásának kérdése). Ez valószínűleg abból fakad, hogy ebben a kevésbé szenzitív témában könnyebb plénum előtt megfogalmazni a személyes jellegű szempontokat.

Nem állíthatjuk, hogy az együttműködési hiányának és a női témák sikerre vitelének egyetlen akadálya az alacsony létszám lenne – és ahogy láthattuk, a szakirodalom sem értékeli egységesen ezt a kérdést. Sarah Childs és Julie Withey tanulmánya (Childs – Withey [2006]) a brit parlament példáján mutatja be, hogy akár egyetlen képviselő (Christine McCafferty, Munkáspárt) is sikerre vihet ügyeket női együttműködési fórum, hálózat nélkül; anélkül, hogy kifejezetten a nőket próbálná meg maga, illetve az adott ügy mellé állítani. Tevékenységének eredményeként a női higiéniai termékek ÁFÁ-ja 17,5-ről 5%-ra csökkent. Kampányában a férfi képviselőket is sikerült az ügy mellé állítani, csaknem a nőkkel azonos arányban. A megkérdezett képviselők többsége úgy nyilatkozott, hogy a törvényjavaslatot

⁵⁵ A külföldi, esettanulmányokon alapuló szakirodalomban is gyakori megállapítás, hogy a nők férfi képviselőtársaiknál hajlamosabbak a pártfegyelem betartására a parlamenti szavazások során (ld. pl. Lovenduski [2001] p. 755.).

elsősorban azért támogatta, mert annak tárgyával magával értett egyet, és jóval kevesebben (még a nők között is) úgy, hogy azért támogatta, mert az a nőket érintő téma. Bár egyetlen esettanulmányból általánosítani nem lehet, ez az eset azt bizonyítja, hogy a létszám nem az egyetlen, és talán nem is a legfontosabb tényezője a női képviselőnek.

A női szempontok képviselőinek esetleges jellegét az alacsony létszám mellett okozhatja egyrészt az, hogy a női képviselők elsősorban nem nőként, vagyis nem nemük-, hanem pártjuk képviselőjeként kerülnek a parlamentbe. Nem a női társadalom képviselőjeként jelennek meg sem választóik, sem jelölő szervezeteik szemében (a pártok sem nőpolitikájuk képviselőjeként 'küldik' a nőket a parlamentbe), és ennek következtében saját szerepfelfogásuk sem ennek felel meg. Bár – ahogy a jelöltek és választási eredmények összevetésekor láthattuk – a női képviselők eredményessége fokozatosan nő az egyéni választókerületekben, ez sem jelenti azt, hogy pártkötöttségük csökkenne, hiszen a választási rendszer részben elveiben, de gyakorlati működésében mindenképpen erősen pártelvű. A női érdekek képviselőinek hiánya másrészt abból fakad, hogy a sajátos csoportérdekek képviselője nem nyert létjogosultságot a Magyar Országgyűlésben, és nem vált a politikai kultúra részévé. Ezt nem csak női ügyekben láthatjuk (az ismertített témák alapján), de abból a tényből is feltételezhetjük, hogy a törvényalkotó a kisebbségek parlamenti képviselőinek megoldásával kapcsolatos alkotmányos mulasztását hosszú évek óta nem számolja fel.

A 'token'-szintű képviselő mellett a kisebbséghez tartozókat a többség mindenképp az általuk megjelenített csoport képviselőjének tekinti és kezeli, nem egyszer megbélyegző módon. Példáinkban ennek nyomait abban láthattuk, hogy sajnálatosan mindkét törvényjavaslat vitája során hangzottak el a nőket, vagy a nő képviselőkre vonatkozó kirekesztő, sztereotipizáló vagy sértő megjegyzések férfi képviselők, levezető elnök vagy a kormány képviselőjének felszólalásaiban.

A női témák és a női szempontok megkülönböztetése a szubsztantív képviselő szempontjából két különböző szintet is jelöl. A női témák napirendre vétele csak egyes konkrét, nőket érintő ügyek reflektorfénybe állítását (mint pl. a kvótatörvény) vagy sikerre vitelét (mint. a higiéniai termékek ÁFA-ja nagy Britanniában) eredményezi. Ezeknek a fontosságát és hasznát sem cáfolva meg kell azonban állapítanunk, hogy a döntéshozatal során a női szempontok és érdekek következetes beszámítása más minőséget jelent. Azt, hogy az egyes törvényjavaslatok vitája és a róluk szóló döntés során beszámítódnak a nőkre és a nők szempontjából fontos területekre (család,

szociálpolitika, oktatás stb.) gyakorolt hatások. A képviseletnek ez a szintje azonban a parlamenti részvétel szempontjából is más minőséget feltételez. Olyan létszámot, amely minden szakbizottságban biztosítja nemek arányos részvételét, amely mellett a nők pártkötődéstől függetlenül képviselhetik álláspontjukat. Esettanulmányaink azt mutatják, hazánkban a jelenlegi parlamenti viszonyok csak az első szintet, a női témák napirendre vételét teszik lehetővé. A témák sikerre viteléhez szükséges együttműködést gátolja a parlamentet jellemző konfrontatív politikai légkör a női szempontok következetes érvényre juttatását pedig az alacsony létszám.

III. RÉSZ

MEGÁLLAPÍTÁSOK – KÖVETKEZTETÉSEK

A külföldi szakirodalom megállapításai szerint a demokratikusan megválasztott és többségi elven működő szervezetekben – mint a parlamentek – a nők relatív számának kérdése különös fontosságú. A rendszerváltás óta a Magyar Országgyűlésben a nők aránya tartósan alacsony, 10 % körüli szinten van. A nemzetközi összehasonlítás és a vonatkozó nemzetközi egyezmények áttekintése alapján megállapítható, hogy ez a részarány nem csak a térség és Európa államaitól marad el, hanem az esélyegyenlőség diktálta követelményektől és nemzetközi normáktól is. Az európai példák áttekintése során az is látható, hogy az európai országok többségében a magyart meghaladó parlamenti részarányt a pártok által önként vállalt, vagy törvényben meghatározott kvóták biztosítják. Bár határfokuk és eredményességük különböző, a nők parlamenti részarányának növelésének követhető útját mutatják.

A pártok jelölési politikáját áttekintve igazolódott az a hipotézis, hogy a nők alacsony parlamenti részarányának oka mindenekelőtt a pártok jelöltállítási gyakorlatában keresendő. A választási rendszer elemeinek, valamint a pártoknak az 1990-es választásoktól kezdődően gyakorolt jelöltállítási gyakorlatának áttekintése alapján megállapítható, hogy a pártok részéről nincs tudatos törekvés a női esélyegyenlőség biztosítására a választások során. Egyrészt a női jelöltek száma meg sem közelíti az esélyegyenlőség diktálta követelményeket, másrészt a pártlistákon számukra biztosított helyeik még ennél is kisebb arányban biztosítanak számukra reális esélyt a mandátumszerzésre. Ez a helyzet a parlamenti mandátumra reális eséllyel pályázó valamennyi pártra jellemző, a nemek társadalmi szerepvállalására vonatkozó ideológiai nézeteiktől, vagy az általuk kitűzött kvóta követelményétől függetlenül. A vizsgálat fontos megállapítása, hogy a jelöltarány tekintetében a mégoly lassú növekmény sem töretlen, visszaesés történt 2006-os választások során – bár ez a nők választási eredményességben egyelőre nem mutatkozott. A választói magatartás hatását elemezve az feltételezhető, hogy a választók általában nincsenek előítéllettel a női jelöltekkel, nő képviselőkkel szemben. Erre utalnak a közvélemény-kutatások adatai⁵⁶, valamint a nő jelölteknek az egyéni választókerületekben tapasztalható növekvő eredményessége.

⁵⁶ Az Eurobarometer 2006 júniusában végzett közvélemény-kutatása szerint Magyarországon a megkérdezettek 71%-a támogatja a női parlamenti képviselők megválasztását (Eurobarometer [2007]).

A megválasztott képviselők szociológiai és politikai jellemzőinek vizsgálatával arra kerestük a választ, hogy azonosak-e a képviselői pálya követelményei a különböző nemű aspiránsok számára, hogy mennyiben tudnak annak megfelelni, és milyen áron. A képviselők szocio-demográfia tulajdonságai tekintetében a hipotézis igazolódott – a különböző nemű képviselők adottságai számos ponton különböznek egymástól, ami a társadalmi háttérre és a politikussá válás körülményeire egyaránt utal. Az előzetes politikai tapasztalatra és a végzettség szintjére vonatkozó adatok alapján megállapítható, hogy a nőknek azonos, sőt magasabb követelményeknek kell megfelelniük mint férfi társaiknak. A végzettség iránya és az eredeti foglalkozások közötti különbségek azt a társadalmi háttérrel modellezik, amelyet még az ezredfordulón is a foglalkoztatási szegregáció jelentős mértéke jellemez. Az életkorra és a családi állapotra vonatkozó adatok is egy konzervatív társadalomról vallanak, amelyben a hagyományos nemi szerepek konzerválódása akadályozza a nők közéleti szerepvállalását. Az azonos, sőt magasabb követelmények mellé tehát egy olyan társadalmi környezet társul, amelyben egyrészt a nőknek a politikussá válás feltételeit nehezebb teljesíteni, másrészt közéleti tevékenységük során kevesebb családi támogatást tudhatnak maguk mellett mint férfi társaik. A parlamenti tevékenység folytonossága és az életkor változásának dinamikája azt mutatja, hogy a képviselővé válás feltételei nem javulnak, sőt romlottak a 2002-es illetve a 2006-os választások során. A jelölési adatokkal összevetve megállapítható, hogy a kétpártrendszerhez való közeledés, a politikai verseny erősödése rontja a nők közéleti szerepvállalásának egyébként sem túlságosan kedvező lehetőségeit.

Nem igazolódott viszont a parlamenti pozíciók és a parlamenti aktivitás tekintetében feltételezett női alulreprezentáltság. A parlament vezető testületeiben a nők parlamenti részarányukat meghaladóan vannak képviselve (bár a 2006-os ciklusban visszalépés tapasztalható), míg bizottsági tagságuk a bizottság jellegétől függően erősen differenciált. Hagyományosan magas női aránnyal rendelkeznek az egészségügyi, a szociális és a foglalkoztatási bizottságok, ugyanakkor számos bizottságban (különösen a gazdasági jellegűekben) egyáltalán nincsenek képviselve. A vizsgálat adatai azt mutatják, hogy a nők plenáris ülésen tapasztalható aktivitása összességében meghaladja férfi képviselőtársaikét, ami frakciójuk kormánypárti illetve ellenzéki szerepkörétől független jelenség. A parlament vezető testületeiben tapasztalható magas női arány, valamint a plenáris ülésen tapasztalható kiemelt aktivitás (a politikai előélet és a parlamenti adataival összevetve) egy professzionális

női politikai elit jelenlétére utal, akik a parlamenti 'játékszabályok' ismeretében és az ahhoz szükséges készségek birtokában a férfiakkal egyenlő, sőt az 'átlag férfit' meghaladó mértékben vesznek részt a parlamenti munkában.

A nők politikai szerepére vonatkozó kutatásokat az a várakozás jellemzi, hogy a nők másként közelítik meg a problémákat és más megoldásokat kínálnak rájuk; együttműködőbbek, hajlamosabbak a kompromisszumra. A politika színterét ugyanakkor hagyományosan a férfiak uralják, ők alakítják a politikai játékszabályokat és határozzák meg az értékeket. Elemzések azt mutatják, hogy a nők 'token-szintű' képviseleti aránya mellett nincs lehetősége sem az uralkodó politikai stílus megváltoztatására, de a rájuk irányuló állandó figyelem miatt a sajátos vagy egyedi stílus érvényesítésére sem (Kanter [1993]). A tartósan alacsony szintű képviselet miatt tehát nem várhattuk, hogy a Magyar Országgyűlésben a nők sajátos politizálási stílusa kimutatható legyen. Az elemzett ciklusok idején tapasztalható, pártok közötti politikai szembenállás, a pártok felől az egyéni képviselők felé érkező elvárások növekedése (frakciófegyelem erősödése és elvárása) erősíti ezt a várakozást. A parlamenti munka különböző elemeinek vizsgálata alapján a várakozásnak megfelelően igazolódott az a hipotézis, hogy a Magyar Országgyűlésben a szubsztantív képviselet szempontjából kevés jelét tudjuk kimutatni a nők politikai hatásának.

Az interpellációk tartalomelemzése alapján nem találtunk számottevő különbségeket a felszólalások jellege, stílusa és politikai tartalma tekintetében. Az interpellációk tartalomelemzése, valamint a 2002-2006-os parlamenti periódus idején a törvényjavaslatok vitája során elhangzott női felszólalások tematikájának elemzése ugyanakkor azt mutatta, hogy a férfiak és nők felszólalásainak tematikus megoszlása alapvetően különbözik. A nők által preferált témák (szociálpolitika, egészségügy, foglalkoztatás) kifejezetten 'női' témának tekinthetők, hiszen közel állnak a hagyományosan női szerepekhez; a nők – élethelyzetükből adódó – érdeklődéséhez; végzettségükhöz és jelentős mértékben végzett munkájukhoz. A képviselet tartalma szempontjából tehát egyértelműen kimutatható a női ügyek domináns képviselése a nők részéről. Ezek a prioritások nem jelentik ugyanakkor a 'női témák' kizárólagosságát. A női képviselők a férfiakkal egyenrangú partnerként vesznek részt a fontos jogi- és gazdasági tárgyú törvényjavaslatok vitájában.

Az esettanulmányok során azt tapasztalhattuk, hogy a női felszólalásokban még a nőket közvetlenül érintő témák tárgyalása során sem jellemző a sajátosan női szempontok képviselése, a nők felszólalásait kevés kivétellel a pártálláspont

képvisellete és a politikai érvrendszer jellemzi. A téma mellett elhivatottan fellépők is ritkán élnek azzal a lehetőséggel, hogy a nők sajátos érdekeit hangsúlyozzák, azzal érveljenek a felszólalásaik során. Akárcsak az interpellációk esetében, a vizsgált törvények parlamenti vitája folyamán sem tapasztalhattunk női együttműködést. A kvótarendszer vitája során a kvótát támogatók nem egyeztették álláspontjukat, a vita adott szakaszában egymás ellen érveltek a fokozatos és az azonnali bevezetés hívei, ami gyengítette a támogató érvek hatását. Az önálló képviselői indítványok benyújtásánál (törvény- és határozati javaslatok, módosító javaslatok) a témát felvállaló nők gyakrabban működtek együtt férfi, mint női képviselőtársaikkal. A női együttműködésnek és szolidaritásnak a szavazások során sem egyértelműek a jelei (a magzatvédelmi törvény esetében a nők egyértelműen pártkötődés szerint szavaztak, míg a kvótajavaslat során kimutatható a nemek szerinti törésvonal). A pártkötődés, a szavazási fegyelem fontosabbnak látszik a női ügyek képviselődésénél.

A szakirodalom a nők parlamenti beilleszkedési folyamatának három szakaszát különbözteti meg elérhető politikai hatásuk, a parlamenti szabályokhoz való viszonyuk, a parlament működésébe való beilleszkedésük szempontjából. A szabálytanulás időszakát a szabályok alkalmazásának időszaka követi, míg szerepük kiteljesedését az mutatja, ha képesek a szabályok megváltoztatására (Lovenduski – Karam [1998]). A dolgozat vizsgálati eredményei azt mutatják, hogy a Magyar Országgyűlés női képviselőinek tevékenysége a második szakasz jellemzőivel írható le, ami a törvényalkotásban való aktív és professzionális részvételt, valamint a parlamenti testületek kulcspozícióiban való megjelenést jelent. A harmadik szakasz jellemzője, hogy a női képviselők képesek a szabályok megváltoztatására. Vonatkozik ez egyrészt a parlament eljárási rendre és a parlamenti viták hangnemére gyakorolt hatásra, másrészt a törvényalkotás tematikájára és szempontjaira gyakorolt hatás révén a nőknek a társadalmi életben és a politikában betöltött szerepének a megváltoztatására. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy ehhez a hatáshoz a jelenlegi női arány nem elegendő. A női témák és a női szempontok megkülönböztetése a szubsztantív képviselő szempontjából két különböző szintet is jelöl. A női témák napirendre vétele csak egyes konkrét, nőket érintő ügyek reflektorfénybe állítását vagy sikerre vitelét eredményezi. Ezeknek a fontosságát és hasznát sem cáfolva meg kell azonban állapítani, hogy a döntéshozatal során a női szempontok és érdekek következetes beszámítása más minőséget jelent. Azt, hogy az egyes törvényjavaslatok vitája és a róluk szóló döntés során beszámítódnak a nőkre és

a nők szempontjából fontos területekre (család, szociálpolitika, oktatás stb.) gyakorolt hatások. A dolgozat vizsgálati eredményei azt mutatják, 10 százaléknyi nő felkészültsége, parlamenti aktivitása és professzionalizmusa csak egyes női témák napirendre vételét teszi lehetővé. A témák sikerre viteléhez szükséges együttműködést gátolja a parlamentet jellemző konfrontatív politikai légkör, a női szempontok következetes érvényre juttatását pedig az alacsony létszám. A női ügyek következetes képviseléséhez és érvényre juttatásához, a politikai folyamatokra gyakorlati tényleges hatáshoz a nők arányának a 'kritikus tömeg' körülívé növekedésére van szükség. Olyan parlamenti létszámra, amely minden szakbizottságban biztosítja nemek arányos részvételét, amely mellett a nők pártkötődéstől függetlenül képviselhetik álláspontjukat.

A nők képviselővé válásának vizsgálatakor tett megállapítások azt mutatják, hogy sem a pártok, sem a társadalmi környezet nem támogató a nők közéleti szerepvállalása szempontjából. A nők parlamenti részarányának viszonylagos stabilitása és enyhe növekménye elsősorban annak köszönhető, hogy egy maroknyi, parlamenti tevékenysége során ismertséget és elismertséget kivívó nő lépésről lépésre szerez tekintélyt pártja és a választópolgárok körében, ami előbb-utóbb nem csak saját személye, hanem neme szempontjából is pozitív eredményeket hozhat. Láthatjuk azonban, hogy ez a 'szerves' fejlődés csak csekély eredményeket produkál és produkálhat. Azt is megállapíthattuk, hogy a javuló tendencia sem garantált, mivel a kétpártrendszerhez való közeledés és a politikai verseny erősödése rontja a nők közéleti szerepvállalásának egyébként sem túlságosan kedvező lehetőségeit. Mindezek arra engednek következtetni, hogy pozitív intézkedések nélkül a nők arányának növekedése a Magyar Országgyűlésben a közeljövőben nem várható. Ugyanakkor a nemzetközi és különösen az európai egyezményekben megfogalmazott, a nők esélyegyenlőségére és a döntéshozatalban való részvételre vonatkozó elvárásoknak való megfelelés követelménye előbb-utóbb lépéskényszert teremt. Bár az országgyűlés a 2007-es vita során elutasította a kvótatörvényt, a külföldi kvótaszabályozások tapasztalatainak a hazai helyzettel való összevetése alapján rövid távon a pártlistákra vonatkozó törvényi alapon szabályozott kvótarendszer jelenthet megoldást. A dolgozat vizsgálati eredményei alapján cáfolhatók a kvóta bevezetésével kapcsolatos aggályok. A kvóta bevezetése – amellet hogy rövid távon a nők arányának növekedését eredményezi – hosszabb távon női esélyegyenlőség elfogadásának irányába formálja a politikai és társadalmi közvéleményt. A női képviselő parlamenti tevékenységében

megmutató preferenciák azt engedik feltételezni, hogy politikai hatásuk növekedése mindenekelőtt a női társadalmat legközvetlenebbül érintő területeken idézhet elő változást.

FÜGGELÉKEK

1. függelék: Pártok által alkalmazott női kvóták Európában*

*A kvótarendszer adatainak forrása: www.quotaproject.org (letöltés 2007. május 26.)

A parlamenti részarány forrása: www.ipu.org – 2007. áprilisi adatok

Ország (nők aránya a képviselőházban, %)	Párt neve		Kvóta (bevezetés éve)
Ausztria (32,2)	Zöldek – Zöld Alternativa	GA	50%-s kvóta a pártlistákon (1993)
	Osztrák Néppárt	ÖVP	33,3%-os kvóta a pártlistákon (1995)
	Ausztria Szociáldemokrata Pártja	SPÖ	40%-s kvóta a pártlistákon (1985)
Belgium (34,7)	Flamand Szocialista Párt	sp-a	A lista első három helyén 1, az első 10-en 5 nő (2000)
	Francia Szocialista Párt	PS	80%-ot nem haladhatja meg egyik nem többsége sem
	Szövetséges Környezetvédők	ECOLO	A lista első két helyén nő és férfi kell hogy álljon
	Flamand Zöldek	Groen	1995
	Flamand Liberálisok és Demokraták	VLD	Minden 3 vezető pozícióban legalább 1 nő, azonos számú női és férfi jelölt a listákon (2000)
	Flamand Helyi Liberálisok	Spirit	Cipzár elv (minden második jelölt nő) a listákon (2000)
	Flamand Kereszténydemokraták	CD&V	Cipzár elv (minden második jelölt nő) a listákon (1999)
Flamand Regionálisok	NVA	Cipzár elv (minden második jelölt nő) a listákon (2000)	
Bosznia Hercegovina (14,3)	Szociáldemokrata Párt	SDP BiH	30 % (2001)
Ciprus (14,3)	Szociáldemokrata Mozgalom	KISOS	30 % (n.a.)
Csehország (15,5)	Cseh Szociáldemokrata Párt	ČSSD	25% (n.a.)
Franciaország (12,2)	Szocialista Párt	PS	50 % (1990)
Görögország (13)	Pán-Hellén Szocialista Mozgalom	PASOK	40 % (n.a.)
Hollandia (36,7)	Munkapárt	PvdA	50% a pártlistákon (1987)
	Zöld Bal	GL	Női kvóta, meghatározott %-nélkül
Horvátország (21,7)	Szociáldemokrata Párt	SDP	40 % (2000)
Írország (13,3)	Munkáspárt (Workers)	WP	40% (1991)
	Zöld Párt		40/60% nemi arány (1992)
	Munkapárt (Labour)		25% a pártlistán (n.a.)
Írország/2	Sinn Fein (??)		40% belső kvóta (n.a.)
	Fianna Fail Republikánus Párt		30% belső kvóta, 33,3% a következő választások pártlistáin (2005)
Izland (31,7)	Szociáldemokrata Szövetség	S	40 % (2002)
	Progresszív Párt	B	40 % (1996)
	Baloldali Zöld Párt	VG	50 %, cipzár elven a pártlistákon
Lengyelország (20,4)	Demokratikus Bal Szövetség	SLD	30% a belső funkciókban és a pártlistákon
	Munka Unió	UP	30 %

Ország (nők aránya a képviselőházban, %)	Párt neve		Kvóta (bevezetés éve)
	Szabadság Szövetség	UW	30 %
Litvánia (20,6)	Szociáldemokrata Párt	LSDP	Bármely nem legalább 1/3
Luxemburg (23,3)	Keresztényszocialista Néppárt	CSV	33% a pártlistákon
	Bal	Déi Lénk	33% a pártlistákon
	Luxemburgi Szocialista Munkáspárt	LSAP	33 % a párt belső pozícióiban
Macedónia (28,3)	Macedón Szociáldemokrata Unió	SDSM	30%
Magyarország (10,4)	Magyar Szocialista Párt	MSzP	20% (n.a.)
Málta (9,2)	Máltai Munkapárt	MLP	20% a pártlistákon
Moldovai Köztársaság (20,8)	Moldáv Kereszténydemokrata Párt	PPCD	50 %, cipzár elv – a listákon minden 2. helyen nő (2004)
Nagy-Britannia 19,8)	Liberális Demokraták		40 % (2001)
	Munkáspárt		50 % (1992)
Németország (31,8)	Baloldali Párt	Die Linkspartei	50 % (n.a.)
	Német Szociáldemokrata Párt	SPD	25-ről 40%-ra emelte a női jelöltek arányát, előírva, hogy legalább minden ötödik jelölt nő legyen (1988)
	Szövetség 90/Zöldek		50 % (1986)
	Német Kereszténydemokrata Unió	CDU	30 % - minden harmadik jelölt (1996)
Norvégia (37,7)	Szocialista Bal Párt	SV	40 %, cipzár elv a pártlistákon (1975)
	Norvég Munkapárt	DNA	40 % (1983)
	Centrum Párt	SP	40 % (1989)
	Keresztény Néppárt	KrF	40 % (1993)
	Liberális Párt	V	40 %
Olaszország (17,3)	Zöld Föderáció		50% a pártlistákon (n.a.)
Olaszország/2	Kommunista Újjászületés Pártja	PRC	40% a pártlistákon
	Baloldali Demokraták	DS	40% a pártlistákon
	Olasz Demokratikus Szocialisták	SDI	Bármely nem maximum 66%-ban lehet képviselve
	Olasz Kommunista Párt	PdCI	50 % a párt belső pozícióiban
	La Margherita Demokrácia és Szabadság	DL	30 % a párt belső pozícióiban
Portugália (21,3)	Szocialista Párt	PS	33% a pártlistákon (2004)
Románia (11,4)	Román Szociáldemokrata Párt	PSDR	25%
	Demokrata Párt	PD	30 %
	Szociáldemokrata Párt	PSD	30 % (2004)
Spanyolország (36,0)	Spanyol Szocialista Munkáspárt	PSOE	25 % (1988) 40% (1997)
	Egyesült Bal	IU	25 % (1989) 40% (1997)
	Katalán Szocialista Párt	PSC	12% (1982), 15 % (1987) 25% (1990), 30 % (1996) 40% (2000)
	Katalán Iniciatíva - Zöldek	ICV	30% (1991) 40% (2002)
	Katalán Republikánus Bal	ERC	40% (2004)
	Galíciai Nemzeti Blok	BNG	40% (2002)
	Kanári Koalíció	CC	40% (2000)
Svájc (25,0)	Svájci Szociáldemokrata Párt	SPS/PSS	40 % a pártlistákon
Svédország (47,3)	Svéd Szociáldemokrata Munkapárt	SAP	50 %, cipzár elv – a listákon minden 2. helyen nő (1993)
	Bal Párt	V	50 % a pártlistákon (1987)
	Svéd Zöld Párt	MP	belső kvóták (1981)

Ország (nők aránya a képviselőházban, %)	Párt neve		Kvóta (bevezetés éve)
			50 % a pártlistákon (1987)
Szerbia (20,4)	Szociáldemokrata Párt	DP	Minimum 30% a pártlistákon
Szlovákia (20,0)	Néppárt – Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért	HZDS	Paritás elv
	Szlovák Kommunista Párt	KSS	1 nő az első 8 jelöltből
Szlovénia (12,2)	Új Állampolgárok Szövetsége	ANO	33%
	Szociáldemokraták	SD	33% (1992)
	Liberális demokrata Párt	LDS	25%, választásonként 3%-kal emelve 40%-ig (1994)

2. függelék: Az interpellációk vizsgálatánál alkalmazott tartalomelemzési szempontok

Az interpelláció benyújtói	Egyéni	Közös				
Amennyiben közös, a benyújtók politikai hovatartozása	Saját frakció tagja	U.azon az oldalon álló, de nem saját frakció tag	Másik oldalon álló frakció tagja	Vegyes (mindkét politikai oldalról)		
Amennyiben közös, a benyújtók neve	Különböző	Azonos				
Amennyiben közös, ki a viszontválaszadó	Az interpelláló képviselő	Társa				
A válasz elfogadása	Elfogadja	Elutasítja				
Az interpelláció időtartama	Jóval rövidebb: 2'40" alatt	Időben maga fejezi be	Időtúllépés sel maga fejezi be	Elnöki figyelmeztetésre fejezi be		
A nyelvtani mód	Egyes szám első személy	Többes szám első személy	Általános alany			
A szóhasználat neve	Semleges nem (pl. tanárok)	Feminista szóhasználat (pl. tanárok és tanárnők)	Nincsenek ilyen kitételek			
Kinek a nevében beszél	Választó-körzet	Frakció vagy párt	Egyik sem			
Idegen szavak használata	Nem használ	1-2 esetben használ	Gyakrabban			
Milyen tekintélyre hivatkozik	Közvélemény	Törvény, jog	Párt-, ill. kormány-program	Értékrend	Egyéb	Nem hivatkozik
Konkrét hivatkozási forrás	Média	Szakértők	Statisztika, jelentések, tényadatok	Egyéb		
Az interpelláció hangneme	Tárgyilag os	Emocionális				
A bíráló tárgya	Előző kormány	Jelenlegi kormány	Konkrét személy	Egyéb	Nincs bíráló	
Az interpelláció stílusa	Tárgyszerű	Ironikus, gúnyos	Sértő, bántó, agresszív			
Szónoki eszközök	Szólások	Közmondások	Idézetek	Nincs ilyen		
A feltett kérdés	Eldöntendő	Egyetlen kifejtendő	Több kifejtendő	Nincs kérdés		
Policy terület						
A policy megegyezik-e a bizottsági tagsággal	igen	nem				
A policy terület nemi jellege	Alapvetően női	Nőinek tekintett	Általános			

3. függelék: Az magzatvédelmi törvény esettanulmányának elkészítéséhez felhasznált dokumentumok

- Pacem in Utero [1998]: Az egyesület beadványa az Alkotmánybírósághoz. In: Fundamentum 1998/3. szám, pp.91-96.
- 48/1998. (XI. 23.) AB határozat. In: Magyar Közlöny 1998. évi 105. szám, pp.6654-6673.
1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről. In: Magyar Közlöny 1992. évi 132. Szám, pp.4705-4708.
- 46/1994.(IX.30) OGY határozat a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házsabályáról.
- T/1097. számú törvényjavaslat a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról. Béki Gabriella, Dr. Fodor Gábor és Dr. Magyar Bálint országgyűlési képviselők önálló képviselői indítványa. Forrás: Országgyűlési Könyvtár
- T/1562. számú törvényjavaslat a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról. Béki Gabriella, Dr. Fodor Gábor és Dr. Magyar Bálint országgyűlési képviselők önálló képviselői indítványa. Forrás: www.mkogy.hu
- T/2056. számú törvényjavaslat a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról. Béki Gabriella, Dr. Fodor Gábor és Dr. Magyar Bálint országgyűlési képviselők önálló képviselői indítványa. Forrás: Országgyűlési Könyvtár
- I/2120, Béki Gabriella: Miért nem szerepel a törvényalkotás jövő féléves programjában a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX törvény módosítása? Forrás: www.mkogy.hu
- T/2293. számú törvényjavaslat a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról. Forrás: www.mkogy.hu
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés egészségügyi és szociális bizottságának 1999. április 27-én, kedden, 14 órakor a Képviselői Irodaház V. emelet 567. számú termében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés egészségügyi és szociális bizottságának a Képviselői Irodaház V. emelet 567. számú termében 1999. október hó 12-én, kedden, 9 órakor megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés egészségügyi és szociális bizottságának 2000. február 2-án, szerdán, 9 órai kezdettel a Képviselői Irodaház V. emelet 567. számú üléstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés egészségügyi és szociális bizottságának 2000. március hó 13-án, hétfőn, 13 órakor a Képviselői Irodaház V. emelet 567. számú tanácstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés alkotmány- és igazságügyi bizottságának 2000. március 14-én, kedden 10 órakor az Országház főemelet 58. számú tanácstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ

- Jegyzőkönyv az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2000. március 14-én, kedden 10 órakor a Képviselői Irodaház 528. számú üléstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés alkotmány- és igazságügyi bizottságának 2000. április 26-án, szerdán, 10 órakor az Országház főemelet 58. számú üléstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés egészségügyi és szociális bizottságának 2000. április hó 26-án, szerdán, 9,30 órakor a Képviselői Irodaház V. emelet 567. számú tanácstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés alkotmány- és igazságügyi bizottságának 2000. június 7-én, szerdán, 10 órakor az Országház főemelet 58. számú üléstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés egészségügyi és szociális bizottságának a Képviselői Irodaház V. emelet 567. számú tanácstermében 2000. június hó 7-én, szerdán, 9,00 órakor megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2000. június 7-én, szerdán 10 órakor a Képviselői Irodaház 528. számú üléstermében megtartott üléséről. Forrás: Képviselőtájékoztatási Központ
- Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve, 74. szám. 1999. évi tavaszi ülésszak május 31.-június 1-2-3-ai ülésének második ülésnapja. 9706-9712. hasáb.
- Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve, 127. szám. 2000. évi tavaszi ülésszak március 20-21-22-23-24-ei ülésének második ülésnapja. 18019-18051. hasáb.
- Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve. 133. szám. 2000. évi tavaszi ülésszak április 10-11-12-13-14-ei ülésének harmadik ülésnapja. 18888-18980. hasáb.
- Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve. 144. szám. 2000. évi tavaszi ülésszak május 22-23-24-25-ei ülésének negyedik ülésnapja. 20591-20634. hasáb.

4. *függelék: A kvótatörvény esettanulmányának elkészítéséhez felhasznált dokumentumok*

- John Emese [2007]: Politikusnők tervutasításra. In: Népszabadság 2007. július 26. p. 13.
- Magyar Bálint [2007a]: Feminae ante portas, avagy kapunyitás előtti pánik. In: Népszabadság 2007. június 8. p.14.
- Magyar Bálint [2007b]: Macsótársak, a nemzetközi helyzet fokozódik! In: Népszabadság 2007. szeptember 11. p.13.
- Ónody-Molnár Dóra [2007]: Üzenet lenne a nőkvóta. Sándor Klára kezdeményezése már az SZDSZ-frakcióban megbukhat. In: Népszabadság 2007. május 10. p.3.
- Sándor Klára [2007]: Az üvegplafon széttörése. In: Népszabadság 2007. augusztus 28. p.11.
- Sándor Klára – Magyar Bálint [2007]: Vita a női kvótáról. Sándor Klára és Magyar Bálint válasza az MDF elnökének. In: Népszava 2007. október 13. p. 8.
- T/3060. számú törvényjavaslat a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. Dr. Sándor Klára és dr. Magyar Bálint országgyűlési képviselők önálló képviselői indítványa [online]. (2008.08.28) <http://www.parlament.hu/irom38/03060/03060.pdf>
- T/3066. számú törvényjavaslat egyes törvények módosításáról a nemek közötti tényleges esélyegyenlőség megteremtése érdekében Dr. Sándor Klára és dr. Magyar Bálint országgyűlési képviselők önálló képviselői indítványa [online]. (2008.08.28) <http://www.parlament.hu/irom38/03066/03066.pdf>
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának 2007. június 4-én, hétfőn, 11.30 órakor az Országház főemelet 58. számú tanácstermében megtartott üléséről [online]. (2008.08.28) http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=179&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának 2007. június 6-án, szerdán, 9 órakor a Képviselői Irodaház I. emelet III. számú tanácstermében megtartott üléséről [online]. (2008.08.28) http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=181&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának 2007. október 8-án, hétfőn, 11.00 órakor az Országház főemelet 58. számú tanácstermében megtartott üléséről [online]. (2008.08.28) http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=179&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU
98. ülésnap (2007.10.16.) összefoglaló [online]. (2008.08.28) http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=38&p_uln=98&p_felsz=371&p_felszig=409&p_aktus=12

104. ülésnap (2007.10.30.) összefoglaló [online]. (2008.08.28)
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=38&p_uln=104&p_felsz=260&p_felszig=336&p_aktus=9
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának 2007. november 5-én, hétfőn, 10.30 órakor az Országház főemelet 58. számú tanácstermében megtartott üléséről [online]. (2008.08.28)
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=179&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának 2007. november 12-én, hétfőn, 11.30 órakor az Országház főemelet 58. számú tanácstermében megtartott üléséről [online]. (2008.08.28)
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=179&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának 2007. november 13-án, kedden, 13 órakor a Képviselői Irodaház V/528. számú tanácstermében megtartott üléséről [online]. (2008.08.28)
http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=181&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU

IV. RÉSZ

SZAKIRODALMI JEGYZÉKEK

A felhasznált irodalom jegyzéke

- 46/1994.(IX.30.) OGY határozat a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házzsabályáról.
- A Nők IV. Világkonferenciájának cselekvési programja és a Pekingi Nyilatkozat. Peking, 1995. szeptember 4-15. Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 1996. p.159.
- Adatok [2002]: Adatok az Országgyűlés 1998-2002. évi tevékenységéről. Országgyűlés Főtitkársága, Budapest.
- Almanach [1998]: Az 1998-ban megválasztott Országgyűlés almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2001.
- Almanach [2002]: A 2002-ben megválasztott Országgyűlés almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2004.
- Antić, Milica G – Jalušič, Vlasta [2001]: Women – Politics – Equal Opportunities. Prospects for Gender Equality politics in Central and Eastern Europe. Peace Institute, Ljubjana, pp.69.
- Antić, Milica G. – Ilonszki, Gabriella [2003]: Women in Parliamentary Politics. Hungarian and Slovene Cases Compared. Mirovni Inštitut, Ljubjana, p.167.
- Bandi Zsuzsa [2007]: A nők a helyi politikában a rendszerváltás után. In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 345-394.
- Beauvoir, de Simone [1969]: A második nem. Gondolat Kiadó, Budapest, p. 575.
- Bellington, Julie – Binda Francesca (eds) [2005]: The Implementation of Quotas: European Experiences. International IDEA, Stockholm, p. 164. (letölthető a következő címről: http://www.idea.int/publications/quotas_europe/index.cfm)
- Bukodi Erzsébet [2005]: Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005. Társasági – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, pp.15-43.
- B. Kelemen Ida [2003a]: Képviselőnők aktivitása a Magyar Országgyűlés plenáris ülésein 1998-2002. In: Soltész István (szerk.): A plenáris ülés 2. rész. Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest pp. 79-90.
- Bokor Judit (ford.) [1998]: Egyenjogúsági törvény Finnországban. In: Esély 3. szám. pp. 94-106.
- Childs, Sarah – Withey, Julie [2006]: The Substantive Representation of Women: The Case of the Reduction of VAT on Sanitary Products. In: Parliamentary Affairs, NO.1. (January) pp. 10-23.

- Dahlerup, Drude [1988]: From a Small to a Large Minority: Theory of Critical Mass. In: Scandinavian Political Studies No.4. pp. 275-298.
- Dahlerup, Drude [1998]: Using Quota's to Increase Women's Political Representation. In: Karam, Azza (ed.): Women in Parliament: Beyond Numbers. International IDEA, Stockholm, pp. 91-108. (2005-ös aktualizált változat a www.idea.int honlapon)
- Dodson, Debra L. [2006]: The Impact of Women in Congress. Oxford University Press, Oxford, p.312 (letöltés a www.oxfordscholarship.com oldalról)
- Eurobarometer [2007]: Discrimination in the European Union (Ref. 263) Summary/Country fiches – Hungary [online] (2008.10.03.) http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_sum_en.pdf
- Eurobarometer [2008]: Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes (Ref. 296) Summary/Country fiches – Hungary [online] (2008.10.03.) http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_296_en.pdf
- Fésüs Ágnes – Palasik Mária [2007]: A nők a törvényhozás és a végrehajtás legmagasabb szintjén. In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 269-320.
- Frey Mária [1999]: Nők a munkaerőpiacon. In: Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999. Társi – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Budapest, pp.17-29.
- Ilonszki Gabriella – Kathleen Montgomery [2002]: Több demokrácia, kevesebb képviselő? Választások, pártok, nők a magyarországi politikában. In: Politikatudományi Szemle 3-4. szám, pp.7-34.
- Ilonszki Gabriella – B. Kelemen Ida – Széles Zsuzsanna [2003]: Fordulóponton. Képviselőnők 1998-2002. Mirovni Inštitut, Budapest, p.90.
- Ilonszki Gabriella [2005]: Nők a politikában: az Európai Unió és Magyarország. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005. Társi – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, pp.57-69.
- Ilonszki Gabriella – Várnagy Réka [2007]: Vegyes választási rendszer és női képviselő. In: Politikatudományi Szemle 1. szám, pp. 93-109.
- IPU [1991]: Distribution of seats between men and women in national Parliaments. Statistical data from 1945 to 30 June 1991. Inter-Parliamentary Union, Geneva, p. 174.
- IPU [1994]: Plan of action to correct present imbalances in the participation of men and women in political life: Adopted by the Inter-Parliamentary Council: Paris, 26 March 1994. Inter-Parliamentary Union, Geneva, p. 34.
- IPU [1995]: Women in Parliaments 1945-1995. A World Statistical Survey. Inter-Parliamentary Union, Geneva, p. 286.
- IPU [2000]: Women in Politics 1945-2000. Information Kit. Inter-Parliamentary Union, Geneva, p. 35.
- IPU [2006]: Women in National Parliaments [online]. Inter-Parliamentary Union, (2006.09.01.) www.ipu.org/wmn-e/classif.htm

- Kanter, Rosabeth Moss [1993]: Men and Women of the Corporation. Basic Books, New York p. 390. (eredeti kiadás 1977.)
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor [1999]: Az 1998-as választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei. In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve, 1999. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp. 148-1613.
- Kaponyi Erzsébet [2003]: A nők és férfiak kiegyensúlyozott részvétele a politikai és közéletben: az Európa Tanács ajánlástervezete. In: Acta Humana 1-2. szám, pp.104-119.
- Karam, Azza (ed.) [1998]: Women in Parliament: Beyond Numbers. International IDEA, Stockholm, p. 232. (2005-ös aktualizált változat a www.idea.int honlapon)
- Koncz Katalin [2002a]: Nők a parlamentben – a változás iránya. In: Statisztikai Szemle 10-11. szám, pp.959-982.
- Koncz Katalin [2002b]: Nők a parlamenti képviselők között – közeledés, vagy távolodás Európától? I-II. rész. In: Munkaügyi Szemle május pp.30-32, június pp.25-29.
- Koncz Katalin [2003]: Nők az önkormányzatokban – választási körkép. In: Munkaügyi Szemle február pp.12-14.
- Koncz Katalin [2006a]: Választás 2006: a pártok nőjelöltjei. In: Munkaügyi Szemle június pp.13-16.
- Koncz Katalin [2006b]: Választás 2006: nők a parlamentben. In: Munkaügyi Szemle július-augusztus pp.14-18.
- Koncz Katalin [2006c]: Nők a parlamentben: támogató intézkedések hiányában távolodás Európától. In: Esély 6. szám, pp.44-61.
- Koncz Katalin [2006d]: Nők a politikai hatalomban. Számvetés a rendszerváltástól napjainkig. Magyar Női Karrierfejlesztési Szövetség, Budapest, p.452.
- KSH [2003]: Nők és férfiak Magyarországon, 2002. Központi Statisztikai Hivatal – Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, p.130.
- KSH [2006]: Nők és férfiak Magyarországon, 2005. Központi Statisztikai Hivatal – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, p.225.
- Lévai Katalin – Kiss Róbert [1997]: Nők a közéletben. In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997. Társi – Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, Budapest, pp.52-70.
- Lévai Katalin – Kiss Róbert [1999]: Nők a közéletben. Parlamenti és önkormányzati választások, 1998. In: Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999. Társi – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Budapest, pp.40-50.
- Lévai Katalin [2000]: A nő szerint a világ. Osiris Kiadó, Budapest p.249.
- Licskó György [2007]: A nők a a közéletben és a vezetésben. Összefoglaló a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján. In: Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 17-44.

- Lovenduski, J. – Karam, A. [1998]: Women in Parliament: Making a Difference. In: Karam, Azza (et al.): Women in Parliament: Beyond Numbers. IDEA, Stockholm, pp.125-159. (2005-ös aktualizált változat a www.idea.int honlapon)
- Lovenduski, Joni [2002]: Women and Politics: Minority Representation or Critical Mass? In: Parliamentary Affairs 4-es szám. pp.743-758.
- Matland, Richard E. [1998]: Enhancing Women's Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems. In: Karam, Azza (et al.): Women in Parliament: Beyond Numbers. IDEA, Stockholm, pp.65-90. (2005-ös aktualizált változat a www.idea.int honlapon)
- Mateo Diaz, Mercedes [2005]: Representing Women? Female legislators in West European parliaments. ECPR Press, Colchester, p.275.
- MKKI [1991]: A politikai közvélemény 1990-ben. In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve. Ökonómia Alapítvány – Economix Rt., Budapest pp. 561-606.
- Murray, Rainbow [2007]: How Parties Evaluate Compulsory Quotas: A Study of the Implementation of the 'Parity' Law in France. In: Parliamentary Affairs 4. szám pp. 568-584
- Nagy Beáta [1993]: Női vezetők – férfiakra szabott szerepben. In: Társadalom és Gazdaság 1. szám, pp.22-29.
- Nagy Beáta [1995]: Nők a gazdasági elitben: az „üvegplafon”. In: INFO-Társadalomtudomány 32. szám, pp.39-45.
- Nagy Beáta [1999]: Munkahelyi előmenetel. In: Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999. Tárki – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, pp.30-390.
- Nagy Beáta [2005]: Nők a vezetésben. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005. Tárki – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, pp.44-56.
- Nagy Beáta [2006]: Mit ér a női vezető szava? Férfi és női vezetők megítélése önkormányzati dolgozók körében. In: Századvég 3. szám, pp.123-160.
- Nagy Beáta [2007]: A társadalmi nem szerepe a vezetésben Magyarországon. In: Nagy Beáta (szerk) Szervezet, menedzsment és nemek. Aula Kiadó, Budapest, pp.110-120.
- Nagy Ildikó – Tóth István György [2002]: Nők és férfiak választási magatartása. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. Tárki – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, pp.238-257.
- Norris, Pippa [1997]: Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. In: International Political Science Review 3. szám. pp.297-312.
- OVI [1994]: Az 1994. évi országgyűlési képviselő választás jelöltjei. Választási füzetek 10. Belügyminisztérium – Országos Választási Iroda p. 155.
- OVI [1998a]: Az 1998. évi országgyűlési képviselő-választás jelöltjei. Választási füzetek 52. Belügyminisztérium – Országos választási Iroda p.153.

- OVI [1998b]: Jelöltek nem- és korösszetétele [online]. Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal, (2006.09.06.) <http://www.valasztas.hu/ujweb/index.htm>
- OVI [2002]: Jelöltek nem- és korösszetétele [online]. Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal, (2006.09.06.) http://www.valasztas.hu/parval2002/ve02/ve/start2_ind.htm
- OVI [2006]: Jelöltek nem- és korösszetétele [online]. Országos Választási Iroda, (2006.09.06.) http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/06/6_0.html
- Papp Imre [1991]: Kérdések és interpellációk az új magyar parlament első évében (1990. május 2. – 1991. április 30.). Államtudományi Kutatóközpont, Budapest p.76.
- Phillips, Anne [1995]: The Politics of Presence. Claredon Press, Oxford, p.220.
- Peking [1995]: A nők IV. világkonferenciájának cselekvési programja és a Pekingi Nyilatkozat. Pekint, 1995. szeptember 4-15. Munkaügyi Minisztérium, 1996., Budapest, p.159
- Pete István [2000]: Férfinyelv-e a magyar? In: Magyar Nyelvőr 1. szám pp.108-116.
- Pető Andrea [2003]: Napasszonyok és holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana. Balassi Kiadó, Budapest, p. 292.
- Pongrácz Tiborné [2005]: A nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005. Tárki – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, pp.15-43.
- Recommendation Rec (2003)3 of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making adopted on 12 March 2003 and explanatory memorandum [online]. Council of Europe (2008.09.15) [http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/03._women_and_decision-making/001_Rec\(2003\)3.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/03._women_and_decision-making/001_Rec(2003)3.asp#TopOfPage)
- Rimay Andrea [2006]: Ha nem lett volna Dávid Ibolya... In: Médiakutató 2. szám pp.33-51.
- Sawer, Marian [2002]: The Representation of Women in Australia: Meaning and Make-Believe. In: Parliamentary Affairs 2002/1-es szám. pp.5-18.
- Sebestyén István (készítette) [1994]: Parlamenti képviselőjelöltek 1994-ben. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, p.37.
- Sebestyén István (készítette) [1999a]: Pártok, képviselőjelöltek az 1998. évi parlamenti választásokon. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, p.60.
- Sebestyén István [1999b]: Az 1998-as magyar parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve, 1999. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp. 98-123.
- Sebestyén István (készítette) [2003a]: Pártok, képviselőjelöltek a 2002. évi parlamenti választásokon. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, p.69.

- Sebestyén István [2003b]: Országgyűlési választások: pártok, stratégiák, képviselőjelöltek és mandátumok. In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 2002-ről. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest pp. 1100-1145.
- Shvedova, Nadezdha [1998]: Obstacles to Women's Participation in parliament. In: Karam, Azza (ed.): Women in Parliament: Beyond Numbers. International IDEA, Stockholm, pp. 19-42. (2005-ös aktualizált változat a www.idea.int honlapon)
- Siaroff, Alan [2000]: Women's Representation in Legislatures and Cabinets in Industrial Democracies. In: International Political Science review No.2. pp. 198-215.
- Skjeie, Hege [1998]: Credo on Difference – Women in Parliamanet in Norway. In: Karam, Azza (ed.): Women in Parliament: Beyond Numbers. International IDEA, Stockholm, pp. 183-190. (2005-ös aktualizált változat a www.idea.int honlapon)
- SZDSZ [2006]: Szabadság, verseny, szolidaritás 2006-2010. A Szabad Demokraták Szövetsége választási programja. Szabad Demokraták Szövetsége, Budapest, 216 p. (Papp György szerk.)
- Takács Albert [1999]: A morális és a jogi értékelés eltérései. In: Fundamentum 1. szám, pp.72-80.
- Tari Beáta [1993]: Az Országgyűlés 1992. évi interpellációi. In: Magyarország Politikai Évkönyve. Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest pp.166-174.
- Thomas, Sue [1994]: How Women Legislate. Oxford University Press, New York–Oxford, p.205.
- Tóth Gábor Attila [1999]: A második abortuszdöntés bírálata. In: Fundamentum 1. szám, pp.1-91.
- Választás [1998]: Választás '98. Országgyűlési képviselők. Belügyminisztérium – Országos Választási Iroda, Budapest, 1998. pp.239.
- Vicsek Lilla – Nagy Beáta [2006]: A „nemek kultúrája” egy önkormányzatnál. a szervezeti kultúra és a nemek közötti viszonyok összefüggései. In: Szociológiai Szemle 3. szám, pp.52-86.
- Wajcman, Judy [2007]: Nemek közötti egyenlőség a szervezetekben. In: Nagy Beáta (szerk) Szervezet, menedzsment és nemek. Aula Kiadó, Budapest, pp.31-49.
- Zentai Violetta [2001]: Megosztott és megosztó lehetőségek. In: Fundamentum 4. szám, pp.147-154.

Publikációk jegyzéke

- B. Kelemen Ida [2003a]: Képviselőnk aktivitása a Magyar Országgyűlés plenáris ülésein 1998-2002. In: Soltész István (szerk.): A plenáris ülés 2. rész. Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest pp. 79-90.
- B. Kelemen Ida [2003b]: Interpellációk a Magyar Országgyűlés ellenőrző tevékenységében. In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 2003. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest pp. 264-285.
- B. Kelemen Ida [2004]: Interpellációk 2003. In: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 2004. [CD-ROM] Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest
- B. Kelemen Ida [2005]: Fordulat, vagy vihar előtti csend? Interpellációk 2004. In: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 2005. [CD-ROM] Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest
- B. Kelemen Ida [2006]: Fordulat után, ciklusváltás előtt. Interpellációk 2005. In: Sándor Péter, Vass László, Tolnai Ágnes (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 2005. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest pp 611-631.
- B. Kelemen Ida [2008]: Cherchez la femme! In: Ilonszki Gabriella (szerk.): Képviselők Magyarországon II. Új Mandátum Kiadó, Budapest – megjelenés alatt.
- Ilonszki Gabriella – B. Kelemen Ida – Széles Zsuzsanna [2003]: Fordulóponton. Képviselőnk 1998-2002. Mirovni Inštitut, Budapest, p. 90.
- Gabriella Ilonszki – Ida B. Kelemen [2004]: Hard Times. A Re-examination of Female Politicians' Working Environment in Hungary 2002-2004. In: Gabriella Ilonszki (ed.): Women in Decision-making, CEE Experiences. Soros Open Society Institute, Budapest pp. 122-147.

Konferencia előadások

Szót kérnek: a nők. Előadás a „Nő és férfi, férfi és nő. A társadalmi nemek kutatása Magyarországon az ezredfordulón” címmel, a Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központ által a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen 2002. november 22-23-án szervezett konferencián.

Women in the Hungarian Parliament (1998-2002). Előadás az ECPR (European Consortium for Political Research) „Women and Men MPs: Policy Style, Role Models, Position in the Parliament” címmel 2003. október 9-11-én Vilniusban, a CEPSA (Central European Political Science Association) éves konferenciájához kapcsolódóan szervezett kutatói fórumán.

Ready for Challenge: Women in Hungarian Parliament. Előadás a CEPSA (Central European Political Science Association) 2004. április 22-24-én Budapesten rendezett éves konferenciájának Ph.D szekciójában.

Női képviselők – női képviselet? Előadás a Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézetén belül működő Elitkutató Központ által szervezett „A magyar politikai elit változásának hosszú és rövid távú tendenciái” című konferencián 2006. május 19-én.

Kutatási programok, ösztöndíjak

„Women in Parliaments in CEE Countries: Hungary, Croatia, Slovenia” című, a Soros Alapítvány „East-East” programja által támogatott nemzetközi kutatás 2001-2003. Kutatóasszisztens Dr. Ilonszki Gabriella mellett. Projektvezető: Milica G. Antić PhD, Peace Institute, Ljubjana.